

วาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทย : พ.ศ. 2504-2539

นาย ชาตรี เพ็ญศรี

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการปกครอง ภาควิชาการปกครอง

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2543

ISBN 974-03-0013-8

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

DISCOURSE OF THE THAI STATE ON DEVELOPMENT (1961-1996)

Mr.Chartree Pensri

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Arts in Government

Department of Government

Faculty of Political Science

Chulalongkorn University

Academic Year 2000

ISBN 974-03-0013-8

หัวข้อวิทยานิพนธ์ วาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทย : พ.ศ. 2504-2539
โดย นายชาติรี เพ็ญศรี
ภาควิชา การปกครอง
อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ไชยันต์ ไชยพร

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโท

.....คณบดีคณะรัฐศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร. ไชยวัฒน์ คำชู)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. อนุสรณ์ ลิ้มมณี)

.....อาจารย์ที่ปรึกษา
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ไชยันต์ ไชยพร)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ฉันทนา บรรพศิริโชติ)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชาติรี เพ็ญศรี : วาทกรรมการพัฒนาของประเทศไทย : พ.ศ. 2504 – 2539 (DISCOURSE OF THE THAI STATE ON DEVELOPMENT 1961-1996) อ.ที่ปรึกษา : ผศ.ดร. ไชยันต์ ไชยพร, 120 หน้า. ISBN 974-03-0013-8

การศึกษาวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาตรวจสอบรากฐานทางความคิดและความเชื่อทางวิชาการของแนวความคิด “การพัฒนา” ของประเทศไทย ซึ่งเป็นตัวกำหนดเจตนารมณ์และทิศทางการตลอดจนยุทธศาสตร์และยุทธวิธีในการวางแผนพัฒนาประเทศ โดยมุ่งสืบค้นเพื่อตรวจสอบว่า 1. ความหมายของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” นั้น ฤรัฐไทยสร้างขึ้นมาจากอย่างไรและมีการเปลี่ยนแปลงมาอย่างไรบ้าง 2. ด้วยรากฐานทางปรัชญาความคิดอะไรที่ทำให้รัฐไทยสร้างความหมายให้กับคำว่า “การพัฒนา” อย่างนั้น 3. วาทกรรมการพัฒนาของประเทศไทยมีบทบาทอย่างไรในสังคมไทย

จากการศึกษาวิชาการพบว่า ความหมายของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” นั้น รัฐไทยไม่ได้ให้นิยามที่ชัดเจน แต่รัฐไทยพยายามสร้างความหมายของการพัฒนาว่าหมายถึงการทำให้ทันสมัยอย่างสังคมตะวันตก ผ่านการพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาอุตสาหกรรม และการพัฒนาการเมือง โดยผูกโยงเข้ากับคำว่า “ความก้าวหน้า” “การเจริญเติบโต” “การมีมาตรฐานการครองชีพ” เท่าเทียมกับประเทศตะวันตก เป็นต้น โดยมีรากฐานทางความคิดและความเชื่อทางวิชาการที่สำคัญสามส่วนด้วยกัน คือ 1. หลักที่ว่ามนุษย์เป็นนายเหนือธรรมชาติ เพราะฉะนั้น ธรรมชาติจึงเป็นเพียงวัตถุดิบในการผลิต หรือเป็นเพียงเครื่องรองรับความต้องการอันไม่รู้จักจบสิ้นของมนุษย์ 2. หลักความเชื่อมั่นในการใช้ความรู้ทางเทคนิควิทยาการเอาชนะเหนือทั้งธรรมชาติและเพื่อนมนุษย์ เพื่อมนุษย์และสังคมมนุษย์จะพัฒนาก้าวหน้าไปเรื่อยๆ คู่สถานะที่สมบูรณ์พร้อมในอนาคต 3. หลักความเชื่อในเรื่องความอยู่รอดของผู้แข็งแรงเหมาะสมที่สุด

จากรากฐานทางปรัชญาความคิดดังกล่าว “การพัฒนา” ตามแนวความคิดของประเทศไทยถูกนำไปปฏิบัติการทางสังคมในฐานะที่เป็นวาทกรรมชุดหนึ่ง โดยอาศัยอำนาจและกลไกของรัฐ รวมทั้งสถาบันทางสังคมอื่น ๆ เพื่อมุ่งผูกขาดอำนาจในการกำหนดหรือสร้างความหมายให้กับคำว่า “การพัฒนา” ในขณะเดียวกันก็ดำเนินการครอบงำ ปิดกั้น หรือกีดความรู้ว่าด้วย “การพัฒนา” ในแบบอื่นเอาไว้ โดยเฉพาะความรู้ที่เกิดจากการสังสมโดยประสบการณ์ อันมีรากฐานอยู่บนความเชื่อ วิถีชีวิต โลกทัศน์ และภูมิปัญญาตามจารีตหรือขนบของท้องถิ่นต่าง ๆ

ภาควิชา.....การปกครอง

สาขาวิชา.....การปกครอง

ปีการศึกษา...2543

ลายมือชื่อนิติติต.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

4081123024 : MAJOR GOVERNMENT

KEY WORD : DEVELOPMENT/ KNOWLEDGE/ GENEALOGY/ DISCOURSE/ POWER

CHARTREE PENSRI : DISCOURSE OF THE THAI STATE ON DEVELOPMENT

(1961- 1996) .THESIS ADVISOR : ASST.PROF.CHAIYAN CHAIYAPORN,Ph.D.

120 pp. ISBN 974-03-0013-8

The purpose of this research study is to investigate the background information on the technological concept and beliefs of “Development” of the Thai State which are determining factors of the intention, direction, and strategies, and tactics in the development of the country of Thailand with aim to find out and verify in respect of: 1. How the significance of the so called “Development” was built by the Thai State and how was it evolved subsequently; 2. With which thinking philosophical principles has the Thai State made “Significance” in reference to such a meaning of “Development”? 3. How Thai State development discourse play its role in the Thai society.

The result of the study found that the meaning of the so called “Development” was not given a clear definition, but the Thai State tried to make the significance of development to directly refer to modernization like in the western society through economical, industrial, and city development by linking it with the term of “Progress”, “Growth”, “Acquiring standard of living” equivalent to the West for instances based on key three (3) technological principles of concept and belief consisted of the following : 1. The principle that man being a master above nature and thus nature, therefore, is only raw material for production or just an activity to satisfy man’s endless demands or needs; 2. The principle of confidence on the implementation of technology knowledge and know-how to defeat both nature and fellow men so than man and his society can keep on developing or evolving to perfection/Utopia in the future; 3. Principle of the survival of the strongest and the most perfect man.

Based on forgoing thinking philosophical principles the term “development” following the thought of Thai State has been socially implemented on the one hand in the as a discourse using governmental power and mechanism as well as other social institutions aimed to acquire a monopoly or control the determination or defining the meaning of “Development”, and on the other hand exercising domination, exclusion, or subjugation on the knowledge dealing with “Development” in other forms especially on the knowledge accumulated through experience which is based on the traditional beliefs, way of life, overview, and intellects of a variety of Thai State localities.

DepartmentGovernment

Student’s signature.....

Field of studyGovernment

Advisor’s signature.....

Academic year.....2000.....

Co-advisor’s signature.....

กิตติกรรมประกาศ

ผู้เขียนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ไซยนต์ ไชยพร อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์เป็นอย่างสูง สำหรับความมีเมตตาต่อลูกศิษย์เป็นอย่างมากซึ่งยากนักที่จะหาได้ในสังคมยุคปัจจุบัน รวมทั้งขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. อนุสรณ์ ลิ้มมณี และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ฉันทนา บรรพศิริโชติ ที่กรุณาได้รับเป็นประธานกรรมการและกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ตามลำดับ ทั้งยังแสดงความห่วงใยและให้คำแนะนำที่มีค่ายิ่ง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช

บทที่

1. บทนำ.....	1
2. แนวความคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา.....	11
3. ประวัติศาสตร์ชาติไทยตอนการพัฒนา.....	31
- ประวัติศาสตร์แนวความคิดการพัฒนาในระดับโลก	31
- การปฏิวัติ 20 ตุลาคม 2501 : การก่อตัวของแนวความคิด “การพัฒนา” ในประเทศไทย	38
- แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ : จากแนวความคิดสู่การปฏิบัติ	52
- การเมืองเรื่องการสร้างความหมาย “การพัฒนา” ของรัฐไทย	62
4. ยุทธศาสตร์เชิงกระบวนการที่สนว่าด้วยการพัฒนาในสังคมไทย.....	75
- รากฐานทางความคิดของระบบการพัฒนาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน	77
- วาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทย	83
- วาทกรรมทวนกระแสการพัฒนาของรัฐไทย	94
5. บทสรุป.....	108
รายการอ้างอิง.....	111
ประวัติผู้เขียน.....	120

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

เมื่อพูดถึงคำว่า “การพัฒนา” นักวิชาการส่วนใหญ่ เจ้าหน้าที่ของรัฐ นักเศรษฐศาสตร์ นักวางแผนการพัฒนา รวมทั้งสาธารณชนทั่วไป มักจะไม่มีข้อสงสัยต่อสิ่งนี้ การพัฒนาถูกมองในความหมายที่เป็นด้านบวกเพียงด้านเดียวมาโดยตลอด กล่าวคือผู้คนโดยทั่วไปมักจะแสดงความเห็นด้วยกับแผนพัฒนา โดยไม่ตั้งข้อสงสัยกับความถูกต้องชอบธรรมของแผนพัฒนา เห็นว่าแผนพัฒนาต่าง ๆ ที่กำหนดขึ้นนั้นดีแล้ว แต่ปัญหาอยู่ที่การนำแผนดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติมากกว่า (ดูชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2535 : 1-20) แม้หากจะมีข้อทักท้วงว่าในนามของการพัฒนาเศรษฐกิจ วัฒนธรรมถูกทำลาย ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนถูกระทบกระเทือน ครอบครัวถูกขับไล่ออกจากถิ่นฐานบ้านช่องของเขา สภาพชีวิตของพวกเขาไม่ได้รับการปรับปรุง ในขณะที่อัตราส่วนคนยากจนกลับเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ และสภาพแวดล้อมธรรมชาติกำลังถูกทำลายลงไปเรื่อย ๆ ต่อหน้าต่อตาเราในนามของการพัฒนา ก็มักจะได้รับคำอธิบายตามแนวความคิดแบบ TRADE – OFF หรือได้อย่าง-เสียอย่าง ตามวิสัยของนักเศรษฐศาสตร์สำนักนีโอ-คลาสสิกว่า ในโลกความเป็นจริงเราจะเอาทุกอย่างไม่ได้ เพราะทรัพยากรมีจำกัด ฉะนั้นเวลาใช้ทรัพยากรไปประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เราจำต้องตัดสินใจเลือกว่าจะเอาอะไรก่อนที่สำคัญกว่า เมื่อเลือกเอาอย่างหนึ่งมาก ก็ยอมได้คุณค่าอีกอย่างหนึ่งน้อยลงหรือสูญเสียมันไปเป็นธรรมดา เช่น เมื่อเลือกเอาไฟฟ้า ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ชีวิตบริโภคนิยมสมัยสะดวกสบาย ก็ต้องยอมเสียสละธรรมชาติ (ป่าไม้, ปลา ฯลฯ) และคน (ชุมชน-วัฒนธรรม) ไปบ้าง ไม่มีทางหลีกเลี่ยง ไม่ยั้งงั้นก็ไม่ต้อง “พัฒนา” อยู่อย่างยากจนล้าหลังดัดดานต่อไปก็แล้วกัน (เกษียร เตชะพีระ, เนชั่นสุดสัปดาห์. 8 : 420 (19-25 เม.ย. 2543) : 22-23)

ประเด็นคำถามก็คือ ถ้าอย่างนั้นการแลกเปลี่ยนตามตรรกะได้อย่าง-เสียอย่างนั้น “คุ้มหรือไม่?” ใครจะเป็นคนตัดสินใจ และตัดสินใจบนพื้นฐานอะไร เพราะว่าบางทีของอย่างเดียวกันแต่กลับมีคุณค่าความหมายต่างกันต่อชีวิตคนต่างกลุ่มกัน

อย่างไรก็ตาม ภายใต้วาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทยตลอดระยะเวลาสี่สิบกว่าปีที่ผ่านมา สังคมไทยได้รับคำอธิบายว่า การพัฒนาโดยภาพรวมแล้วไม่มีปัญหาน่าหนักใจอะไรเลย ดำเนินมาด้วยดีและจะดำเนินต่อไปในแนวทางเดิม เพราะในการพัฒนาที่ผ่านมาประเทศไทยได้มากกว่าเสีย

“การพัฒนา” ซึ่งถูกสร้างความหมายผูกโยงเข้ากับ “ความเจริญเติบโต” “ความก้าวหน้า” ที่โดยแก่นแท้แล้ว ล้วนเป็นคำอธิบายเพื่อการครอบงำทั้งสิ้น ได้รับการอธิบายและเสนอต่อสังคมไทยว่า เป็นสิ่งที่ทุกสังคมปรารถนา และพยายามหาหนทางดิ้นรนไปสูเป้าหมายดังกล่าว ด้วยแนวทางและวิถีทางต่าง ๆ ตามระบบความคิด ความเชื่อ และรากฐานทางปรัชญา หรืออาจเรียกว่า “กระบวนทัศน์” (paradigm)¹ ว่าด้วยการพัฒนาที่ปรากฏอยู่ในสังคมนั้น ภายในกระบวนทัศน์การพัฒนาแบบหนึ่ง ย่อมมีอิทธิพลในการกำหนดอุดมการณ์ เป้าหมาย แนวทาง ตลอดจนไปถึงนโยบายและกลยุทธ์การพัฒนา อันมีผลสืบเนื่องถึงวิถีการดำรงชีวิตด้านต่าง ๆ ของคนในสังคม ดังนั้นการที่จะสามารถเข้าใจปัญหาการพัฒนาของสังคมใดสังคมหนึ่งอย่างลึกซึ้งได้นั้น จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจในเบื้องต้นเกี่ยวกับ กระบวนทัศน์การพัฒนาของสังคมนั้นให้ถ่องแท้เสียก่อน อย่างไรก็ตาม ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อ “กระบวนทัศน์” แต่เพียงอย่างเดียว ก็ยังไม่เพียงพอต่อการเข้าใจปัญหาการพัฒนาอย่างแท้จริงได้ ทั้งนี้เพราะความรู้ดังกล่าวยังไม่สามารถอธิบายไปถึงสิ่งที่อยู่เบื้องหลังการเกิดขึ้นของกระบวนทัศน์ว่า เพราะเหตุใด และด้วยวิธีการเช่นใด จึงทำให้กระบวนทัศน์นั้นเกิดขึ้นและดำรงอยู่ต่อมา ทำให้ไม่สามารถเข้าใจและมองเห็น “ปรากฏการณ์การพัฒนา” ได้ตลอดวงจรของปรากฏการณ์นับตั้งแต่การเกิดขึ้น การดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์นี้ อย่างเชื่อมโยงและสืบเนื่องเป็นพลวัตได้

แนวคิดเรื่อง วาทกรรมการพัฒนา (development discourse) เป็นแนวคิดหนึ่งที่พยายามให้คำอธิบายถึงกระบวนการณ์เกิดขึ้น และการดำรงอยู่ของกระบวนทัศน์เพื่อเชื่อมโยงไปสู่คำอธิบายถึงรากฐานของปรากฏการณ์ และสาเหตุของปัญหา รวมทั้งชี้ให้เห็นถึงทางออกของปัญหาการพัฒนาอย่างแยกย่อย แนวคิดดังกล่าวอธิบายว่า การเกิดขึ้น และการดำรงอยู่ของกระบวนทัศน์การพัฒนาเป็นผลจากการสร้างวาทกรรมอย่างหนึ่ง โดยกระบวนการณ์นี้จะเริ่มต้นจากการใช้ “อำนาจ” ที่มีอยู่สร้างระบบ กฎเกณฑ์ ซึ่งอาจอยู่ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ความรู้ ความจริงหรือตัวตนขึ้นมา แล้วใช้ภาษาจารีตปฏิบัติ ความคิด ความเชื่อ คุณค่ารวมทั้งสถาบันต่าง ๆ ในสังคมเป็นเครื่องมือเพื่อสร้างและให้ความหมาย รวมทั้งกำหนดเอกลักษณ์ของสิ่งที่สร้างขึ้นนั้น ให้สามารถดำรงอยู่

¹ คำว่า “กระบวนทัศน์” (paradigm) มาจากคำกรีก para (beside + deigmo (example) หมายถึง ความคิดหรือทัศนะพื้นฐานในการมองโลกที่เป็นต้นตอต่อเกิดของความคิดหรือทัศนะอื่น ๆ (คาปรั้า, 2539: 23)

คำนี้เป็นแนวคิดสำคัญในงานเขียนของ Thomas S. Kuhn เรื่อง The Structure of Scientific Revolutions (1960) ซึ่งมีประเด็นหลักอยู่ที่ว่า พัฒนาการทางวิทยาศาสตร์นั้นมิได้เป็นไปด้วยอาการต่อเนื่องอย่างเสียบ ๆ หากความก้าวหน้าครั้งสำคัญ ๆ นั้นเป็นผลมาจากการปฏิวัติอย่างรุนแรงทางปัญญาศาสตร์หนึ่ง ที่ทำให้โลกทัศน์/ชีวิตทัศน์ซึ่งครอบงำโลกอยู่ อย่างเช่นการเชื่อว่าดวงอาทิตย์หมุนรอบโลกต้องเปลี่ยนไปอย่างพื้นฐานสำหรับ Kuhn การปฏิวัติเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์เช่นนั้นต้องอาศัยความกล้าทะลวงกรอบทรงทางความคิดที่คุมขังมนุษย์อยู่ด้วยจินตนาการของมนุษย์เอง (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2541 : 8-9)

และเป็นที่ยอมรับในวงกว้างของสังคม ด้วยเหตุนี้ว่าทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาจึงเป็นการใช้อำนาจเข้ามาบีบบทบาทต่อการสร้างจุดยืน ความคิด ความเห็น ความเชื่อ ความรู้ และความหมาย ฯลฯ เกี่ยวกับ “การพัฒนา” และทำให้เกิดการยอมรับในสังคม ในขณะที่เดียวกันว่าทฤษฎีที่สร้างขึ้นมานี้ ก็ยังทำหน้าที่ปิดกั้นและทำให้เอกลักษณ์รวมทั้งความหมายบางสิ่งที่ดำรงอยู่ในสังคมสามารถเลื่อนหายไปได้ด้วย (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอฟาร. 2540 ก : 91)

ดังนั้น แนวคิดเกี่ยวกับว่าทฤษฎีจึงมองว่า แท้จริงแล้วการพัฒนานั้นเป็นเรื่องของความสัมพันธเชิง “อำนาจ” (relations of power) ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้จะใช้อำนาจเป็นเครื่องมือในการจัดสรร “สิ่งที่มีคุณค่า” ที่เกิดขึ้นให้แก่บุคคลกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม (Easton. 1953 : 139-144) ว่าใครได้อะไร เมื่อไร อย่างไร (Lasswell, 1936) ด้วยเหตุนี้รากฐานสำคัญของปัญหาการพัฒนาจึงอยู่ที่ตรงที่ว่าเมื่อ “อำนาจ” ที่ถูกใช้ในการสร้างว่าทฤษฎีเพื่อกำหนดกระบวนการทัศน์และแนวทางการพัฒนาตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาไม่ได้มาจากสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวชนบทในภาคเกษตรกรรมซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่และควรจะเป็นเป้าหมายหลักของการพัฒนาอย่างเต็มที่ ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจว่า เพราะเหตุใดจากการพัฒนาที่ผ่านมาเมื่อเกิด “สิ่งที่มีคุณค่า” ขึ้นในสังคม ผลประโยชน์เหล่านี้จึงไม่สามารถกระจายไปถึงชาวชนบทได้อย่างเป็นธรรม

การศึกษาวิจัยจำนวนมากได้สะท้อนให้เห็นถึงข้อเท็จจริงดังกล่าวได้เป็นอย่างดี หากย้อนกลับไปมองแต่ครั้งในอดีตจะพบว่าสังคมชนบทไทยดั้งเดิมนั้นเป็นสังคมที่มีวิถีชีวิตแบบเรียบง่าย เศรษฐกิจพื้นฐานเป็นการผลิตเพื่อยังชีพสำหรับบริโภคใช้สอยในครัวเรือนและในชุมชน มิใช่เพื่อการแลกเปลี่ยน วัตถุประสงค์ในการผลิตสำหรับการดำรงชีพมาจากสภาพธรรมชาติที่อยู่รอบตัว ทำให้ชาวบหมมีความใกล้ชิดผูกพัน และตระหนักในสิ่งแวดล้อม ซึ่งแสดงออกในรูปของความเชื่อและพิธีกรรมที่เอื้อต่อการรักษาความสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติ ความสัมพันธ์หลักในชุมชนเป็นความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติและความสัมพันธ์ทางสายเลือด ดังนั้น จึงสอดคล้องต่อการใช้ทรัพยากรร่วมกันรวมทั้งการแบ่งปันผลผลิตและการพึ่งพาอาศัยกันในด้านต่าง ๆ ดังนั้น ด้วยลักษณะทั้งหมดนี้จึงทำให้ชนบทไทยในอดีตมีความเป็นเอกเทศ มีความสุขและความพอเพียงตามอัตภาพ พึ่งพาตนเองได้ รวมทั้งสามารถสืบทอดเอกลักษณ์ดังกล่าวต่อมาได้โดยไม่ขาดสาย และดำรงอยู่อย่างสงบตลอดมา (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2537)

การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ของชนบทไทยนั้นเกิดขึ้นเมื่อประเทศได้เข้าก้าวสู่กระบวนการพัฒนาที่มุ่งเน้นความทันสมัยตามแบบตะวันตกนับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดเป็นต้นมา คำอธิบายรายละเอียดของกระบวนการดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่นักวิเคราะห์ว่าทฤษฎีพยายามสะท้อนและเชื่อมโยงให้เห็นว่า เริ่มต้นเกิดขึ้นเมื่อประเทศตะวันตกได้ใช้อำนาจในรูปแบบต่างๆ เช่น การเผยแพร่ความรู้ทางวิชาการ การให้ความช่วยเหลือผ่านโครงการเงินกู้ หรือคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศ ฯลฯ ให้เข้ามาบีบบทบาทในการกำหนดว่าทฤษฎีเพื่อสร้างความหมายต่อสิ่ง

ใหม่ที่เป็นคู่ตรงข้าม คือ “การพัฒนา (development)” และ “ความด้อยพัฒนา (underdevelopment)” ให้เกิดขึ้น ทั้งนี้เพื่อเป็นการจัดแบ่งประเภทของประเทศต่าง ๆ (categorization) ออกเป็น “ประเทศพัฒนา” และ “ประเทศด้อยพัฒนา” (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอบาร. 2540 ก : 87) และต่อมาก็ได้ใช้อำนาจทำให้วาทกรรมนี้แพร่ขยายสู่กลุ่มประเทศในเอเชีย ละตินอเมริกา และแอฟริกา ซึ่งถูกให้ความหมายว่าเป็น “ประเทศด้อยพัฒนา” อย่างรวดเร็ว จนมีผลทำให้ประเทศไทยซึ่งถูกให้ความหมายว่าเป็นประเทศด้อยพัฒนาประเทศหนึ่งเกิดกระแสความ ต้องการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยตามแบบประเทศที่พัฒนาแล้วอย่างต่อเนื่อง และในที่สุดก็ผลักดัน ให้เกิดการพัฒนารูปแบบเป็นระบบ โดยมีกำหนดเป้าหมายและแนวทางการพัฒนาที่ชัดเจนในรูปแบบ ของแผนพัฒนาประเทศที่มีชื่อเรียกว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อปีพุทธศักราช 2504 ซึ่งเป็นการเลือกเส้นทางการพัฒนาแบบทุนนิยมเสรี (รังสรรค์ ธาระพร พันธุ์, 2523 : 37-39 ; อนุสรณ์ ลิ้มมณี, 2539 : 12)

การใช้อำนาจของประเทศตะวันตกกำหนดวาทกรรมการพัฒนาในลักษณะดังกล่าวนี้ นับว่ามีอิทธิพลอย่างมากต่อการสร้างกระบวนการที่ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมให้ หลุดพ้นจากสภาพความด้อยพัฒนาไปสู่การพัฒนา คำถามต่อไปก็คือว่า ด้วยวิธีการใด วาทกรรม ดังกล่าวจึงได้สร้างกฎเกณฑ์อีกชุดหนึ่งที่เกี่ยวข้องกัน เพื่อให้ความหมายแก่ “สังคมที่พัฒนา” ว่า คือสังคมที่มีความทันสมัยตามแบบสังคมตะวันตกซึ่งจะไปถึงได้ด้วยวิธีการมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจ และการปฏิรูปโครงสร้างสังคมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านการเมือง การศึกษา ความเชื่อ ฯลฯ ให้มีประสิทธิภาพ และมีความสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนารูปแบบที่เรียกว่า “ทฤษฎีความทันสมัย (modernization theory)” ซึ่งทฤษฎีดังกล่าวนี้ให้ความหมายของความทันสมัยว่า เป็นสิ่งเดียวกับ “ความเป็นแบบตะวันตก” (westernization) ดังนั้นทุกสังคมจะสามารถหลุดพ้นจากความด้อย พัฒนาไปสู่ความเจริญได้ด้วยการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมให้เป็นแบบตะวันตก ((Black 1960 : 1-7) ซึ่งต่อมาความหมายและกฎเกณฑ์ของสังคมทันสมัยได้แผ่ขยายอิทธิพลเข้าครอบงำกระบวนการ พัฒนาการของสังคมไทย อันได้แก่จารีตปฏิบัติ ความคิด ความเชื่อ คุณค่า และสถาบันต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาอย่างกว้างขวาง ในขณะเดียวกันวาทกรรมดังกล่าว ก็ได้ทำหน้าที่ปิดกั้นมิ ให้สิ่งต่าง ๆ ที่แตกต่างจากเอกลักษณ์ และความหมายของความทันสมัย อันเป็นวาทกรรมอีกด้านหนึ่ง ปรากฏออกมา จึงมีผลทำให้เป้าหมายและแนวทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา ล้วนแต่มุ่งไปสู่การ ทำให้สังคมไทยทันสมัยตามแบบสังคมตะวันตกทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นการมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ ในลักษณะของวิถีการผลิตแบบทุนนิยม โดยส่งเสริมการขยายตัวของอุตสาหกรรมและการค้า การ ใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย พร้อม ๆ กับการปฏิรูปการเมือง การศึกษา ศาสนา ฯลฯ เพื่อให้โครงสร้างสังคมต่าง ๆ เหล่านี้มีการแบ่งแยกหน้าที่เฉพาะด้าน อันจะมีผลทำให้เกิดความชำนาญ สามารถเพิ่มประสิทธิภาพการทำงานให้สูงขึ้น และเอื้อต่อการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยตามแนวคิด

ตามแบบตะวันตกได้เป็นอย่างดี ซึ่งผลจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ย่อมทำให้วิถีชีวิตโลกทัศน์ระบบความเชื่อ และคุณค่าต่าง ๆ ของคนไทย ไม่ว่าจะเป็นคนเมืองหรือคนในชนบทผันแปรไปจากเดิม

ผลจากการใช้แนวทางการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก่สังคมไทยอย่างมากในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม สังคมและสิ่งแวดล้อม อีกทั้งกระบวนการของความเปลี่ยนแปลง ก็มีความสลับซับซ้อนจนยากที่จะอธิบายในเชิงสาเหตุและผลลัพธ์ได้เพราะการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดต่างเป็นปัจจัยเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน ความเจริญทางวัตถุและสาธารณูปโภคต่าง ๆ ระบบสื่อสารที่ทันสมัยหรือการขยายปริมาณและกระจายการศึกษาอย่างทั่วถึงมากขึ้น ฯลฯ แต่ผลด้านบวกเหล่านี้ส่วนใหญ่กระจายไปถึงคนในชนบทหรือผู้ด้อยโอกาสในสังคมน้อย ยิ่งไปกว่านั้น กระบวนการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้ก่อให้เกิดผลลบติดตามมาด้วย เช่น การขยายตัวของอุตสาหกรรม การส่งเสริมการเกษตรแผนใหม่เพื่อการค้าและส่งออก รวมถึงการขยายตัวของรัฐเข้าไปในชนบท ได้ส่งผลให้ชนบทเกิดความอ่อนแอในหลายด้าน ทั้งการต้องพึ่งพิงตลาดและพ่อค้าคนกลางในการส่งสินค้าทุน ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และการรวมกลุ่มกันตามประเพณีเพื่อการจัดการทรัพยากรที่เคยมีอยู่แต่เดิมแตกสลายลง ภูมิความรู้ที่เคยใช้แก้ปัญหาและตั้งสมปรับเปลี่ยนแปลงกันมาถูกล้มเลิกและเริ่มสูญหายไป (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536) สิ่งสำคัญก็คือ ความพอเพียง (self-sufficient) ในการดำรงชีวิตซึ่งเป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่ทำให้คนไทยสามารถพึ่งตนเอง ความสามารถควบคุมและจัดการเพื่อให้ตนเองได้รับการสนองต่อความต้องการต่าง ๆ รวมทั้งความสามารถจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ด้วยตนเอง ซึ่งทั้งหมดนี้ถือว่าเป็นศักยภาพพื้นฐานที่คนไทยและสังคมไทยเคยมีอยู่แต่เดิม ต้องถูกกระทบกระเทือน ซึ่งวิกฤตเศรษฐกิจจากปัญหาฟองสบู่และปัญหาความอ่อนแอของชนบทรวมทั้งปัญหาอื่น ๆ ที่เกิดขึ้น ล้วนแล้วแต่เป็นข้อพิสูจน์และยืนยัน ปรากฏการณ์นี้ได้เป็นอย่างดี

ผลที่เกิดขึ้นดังกล่าวได้ก่อให้เกิดคำถาม และข้อสงสัยต่อแนวทางการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยที่เชื่อกันมาแต่เดิมว่า ถูกต้องและเหมาะสม ว่าแท้จริงแล้ว แนวทางการพัฒนาเช่นนี้ยังคงถูกต้องและสอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยต่อไปอีกหรือไม่ แม้ในแวดวงการพัฒนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งนักวิชาการและปัญญาชน ก็พบว่าเกิดกลุ่มแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ “ต่อต้านทฤษฎีการทำให้ทันสมัย” เช่น ทฤษฎีพึ่งพิง (dependency theory) ทฤษฎีระบบโลก (world system theory) ทฤษฎีว่าด้วยความด้อยพัฒนาแนวมาร์กซิสต์ใหม่ แนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืนแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ฯลฯ ขึ้น (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2540 ก : 88-89)

การเกิดขึ้นของทฤษฎี และแนวคิดที่ต่อต้านกระแสพัฒนา ที่มุ่งสู่การทำให้ทันสมัย เป็นสิ่งที่นักวิเคราะห์วาทกรรมสะท้อนให้เห็นว่า เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อต่อสู้ช่วงชิงการนำในการสร้างกฎเกณฑ์ที่กำหนดหรือสร้างความหมายและการดำรงอยู่ของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอฟาร. 2540 ก : 105-106) และโดยเหตุที่วาทกรรมเป็นเรื่องของอำนาจที่แยบยลในการสร้างเอกลักษณ์หรือความเฉพาะเจาะจงให้กับสรรพสิ่งในสังคม ในรูปของความรู้ เอกลักษณ์และความจริง อำนาจดังกล่าว จึงเป็นสถานการณ์อันสลับซับซ้อนของการต่อสู้ช่วงชิง ยุทธศาสตร์ในสังคม ด้วยเหตุนี้ การเกิดขึ้นของทฤษฎีและแนวคิดที่ต่อต้านการพัฒนาที่มุ่งไปสู่ความทันสมัยจึงเป็นการพยายามช่วงชิงอำนาจในการสร้างกฎเกณฑ์และความหมายใหม่ให้กับการพัฒนาตนเอง

ประเด็นดังกล่าวนับว่าเป็นหัวใจสำคัญของการศึกษาวิจัยนี้ ประสบการณ์การพัฒนาของสังคมไทยที่ผ่านมา ได้แสดงและพิสูจน์ให้เห็นถึงผลที่เกิดขึ้นจากการครอบงำของ “อำนาจ” จากภายนอกที่เข้ามาช่วงชิงบทบาทนำ ในการกำหนดกฎเกณฑ์และสร้างความหมายของการพัฒนา จนมีผลทำให้แนวทางการพัฒนาประเทศที่เราเลือกเดิน ก่อให้เกิดผลกระทบด้านลบต่อสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับชนบทไทยหลายประการ การศึกษาวิจัยจำนวนมากยืนยันและชี้ให้เห็นว่า แนวทางการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ได้สร้างกระบวนการทำให้ชนบทหลุดพ้นจากความด้อยพัฒนาตามวาทกรรมที่สร้างขึ้นด้วยวิธีการพัฒนาจาก “คนนอก” โดยกำหนดให้คนในชนบทปฏิบัติตามมากกว่าเป็นการเริ่มต้นจากคนในชนบทเอง ดังนั้นแนวคิดเช่นนี้จึงละเลยบริบทของชุมชนที่มีความหลากหลาย มองชาวบ้านว่าเป็นผู้ที่มีแต่ปัญหา มองชุมชนว่าเป็นเพียงวัตถุ (object) วางเปล่า ที่รองรับการพัฒนาด้วยวิธีการปรับเปลี่ยนจากภายนอก ละเลยไม่มีที่ว่างให้กับวัฒนธรรม ศักยภาพ และภูมิปัญญาของชาวบ้าน โดยนัยนี้ชุมชนในฐานะเป็นองค์กรทางสังคมที่มีความเป็นอิสระที่จะกำหนดชะตากรรมในด้านเศรษฐกิจและสังคมของตนเอง จึงมิใช่ประเด็นที่มีความสำคัญของแนวคิดที่ไปสู่ความทันสมัย

แท้จริงแล้ว ข้อมูลเชิงประจักษ์ของชุมชนชนบทไทยจำนวนมากไม่น้อยที่กระจายอยู่ทุกภาคทั่วประเทศได้แสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการเรียนรู้ การปรับตัวและแก้ปัญหาของชุมชนได้เป็นอย่างดี แม้กระทั่งภายใต้กระแสการครอบงำของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ซึ่งอำนาจของการพัฒนาตกอยู่กับผู้มีอิทธิพลภายนอก ชุมชนเหล่านี้ก็ยังสามารถปรับตัวโดยสร้างระบบการบริหารจัดการภายใต้บริบทที่มีความขัดแย้งและกดดันเพื่อหาเลือกที่ดีที่สุดให้แก่สมาชิกชุมชน ให้สามารถมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความสุขพึ่งพาตนเอง และรักษาสมดุลของสิ่งแวดล้อมไว้ได้ (ยศ สันตสมบัติ. 2539 ; ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพรพิไล เลิศวิชา. 2537 ; เสรี พงศ์พิศ. 2531) ประเด็นที่ผู้วิจัยเห็นว่า มีความสำคัญมากที่สุดก็คือ ชุมชนเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงศักยภาพอย่างเต็มที่เพื่อรักษา “อำนาจและสิทธิ” ของตนในการตัดสินใจกำหนดทางเลือกการพัฒนา รวมทั้งรักษาความสามารถในการ

ควบคุม และการจัดการเพื่อให้สามารถตอบสนองความต้องการ รวมทั้งแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ด้วยตนเองอันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่สุดของความพอเพียงในชุมชน บทพิสูจน์เหล่านี้มีผลทำให้ฐานคิดในการพัฒนาเริ่มเปลี่ยนแปลงไป โดยทำให้เกิดความตระหนักว่า ชุมชนมิได้มีแต่ความว่างเปล่าและมีแต่ด้านที่เป็นปัญหา แต่ชุมชนท้องถิ่นในทุกภูมิภาคล้วนมีภูมิปัญญา มีศักยภาพ มีพลังสร้างสรรค์ และมีทางเลือกของตนเองอย่างอิสระที่จะแก้ปัญหามาตรฐาน การพัฒนาไม่ว่าจะเป็นในแง่เป้าหมายหรือกระบวนการจึงควรเป็นการกำหนด ตัดสินใจและดำเนินการจากชุมชนซึ่งเป็นผู้รับเหมาหรือกระบวนการจึงควรเป็นการกำหนด ตัดสินใจและดำเนินการจากชุมชนซึ่งเป็นผู้รับผลจากการพัฒนา โดยกำหนดให้ชุมชนเป็นตัวตั้งรวมทั้งมีความหลากหลายและครอบคลุมในหลายมิติด้วย (เสรี พงศ์พิศ. 2531 ; กาญจนา แก้วเทพ. 2530)

ประเด็นดังกล่าวนี้ ยืนยันทัศนะของการวิเคราะห์ว่าทฤษฎีที่เชื่อว่า “ประเทศโลกที่สาม” มิใช่เป็นเพียงแต่วัตถุที่ถูกชี้แนะและ ถูกกระทำ มิได้เป็นเพียงผ้าขาว หรือกระดาษเปล่าที่รออยู่นิ่ง ๆ เพื่อให้วาทกรรมการพัฒนาเข้าไปขีดเขียนอะไรลงไปได้ตามอำเภอใจแต่เพียงฝ่ายเดียว หากแต่มีศักยภาพ มีสิทธิและมีอำนาจที่จะรักษาความเป็นตัวของตัวเองโดยการตอบโต้ ต่อต้าน หรือส่งเสริมวาทกรรมนั้นได้ด้วย ด้วยเหตุนี้แนวทางที่ถูกต้องของการพัฒนา จึงควรคืนสถานภาพและความเป็นตัวของตัวเองให้กับสังคมประเทศโลกที่สามจากการเป็นเพียงวัตถุที่ถูกศึกษาหรือวัฒนธรรมของวาทกรรมพัฒนาให้กลับคืนสู่การเป็นตัวแสดงหรือผู้กระทำอีกครั้งหนึ่ง (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2540 ก : 106)

แน่นอนว่า คำถามที่จะต้องเกิดขึ้นตามมาก็คือ การช่วงชิงอำนาจหรือการคืนสถานภาพความเป็นตัวของตัวเองให้แก่สังคมไทยในการสร้างวาทกรรมที่เกิดขึ้นจากความต้องการของสังคมไทยเองนั้นจะเกิดขึ้นได้อย่างไร ประเด็นดังกล่าวนี้ นับว่า เป็นสิ่งที่ท้าทายอย่างยิ่ง นักวิเคราะห์วาทกรรม เช่น ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2540 ก : 128) แสดงความเห็นว่าการมีใช้ด้วยวิธีการประณามวาทกรรมพัฒนาที่เป็นอยู่คือ ความทันสมัยว่าเป็นระบบครอบงำที่ชั่วร้ายและต้องทำลายล้างลงด้วยวิธีการปฏิวัติที่รุนแรงหรือด้วยวิธีการแย่งชิงอำนาจรัฐอย่างในวิถีคิดแบบเก่า แต่สิ่งสำคัญก็จะต้องต่อสู้ และปะทะด้วยการสร้างวาทกรรมชุดใหม่ขึ้นมา พร้อมเอกลักษณ์หรือตัวตน และความหมายชนิดใหม่ที่ไม่จำเป็นต้องอยู่ในกรอบของการพัฒนาแบบเดิมอีกต่อไปขึ้นมาทดแทน ซึ่งประเด็นดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นเพิ่มเติมว่าเงื่อนไขสำคัญของวาทกรรมชุดใหม่นี้ก็คือ ความมั่นใจว่า “อำนาจ” ที่อยู่เบื้องหลังการสร้างวาทกรรมเพื่อให้ความหมายและทัศนะใหม่ต่อการพัฒนา ซึ่งจะมีผลสืบเนื่องไปถึงการสร้างกระบวนการทัศน์ และการกำหนดแนวทางนโยบายรวมทั้งยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศนั้น จะต้องเป็นอำนาจที่มาจากสังคมไทยอันหมายรวมถึงชุมชนในชนบท ซึ่งเป็นเป้าหมายหลักของการพัฒนาด้วย อย่างไรก็ตาม แม้ว่าท้ายที่สุดแล้ว นักวิเคราะห์วาทกรรมจะให้ข้อเตือนใจว่า การให้ความหมายของการพัฒนาด้วยแนวทางวาทกรรมใหม่

ย่อมหลีกเลี่ยงได้ยากที่จะนำอาระบบคุณค่าบางอย่างแต่งเติมเข้าไป อีกทั้งย่อมไม่อาจรับประกันได้ว่า วาทกรรมใหม่ที่สร้างขึ้น จะนำมาแต่ผลด้านบวกมาให้เสมอไป แต่ในฐานะที่เป็นเจ้าของประเทศอันมีอำนาจอธิปไตยอย่างสมบูรณ์ รวมทั้งจะต้องเป็นผู้ที่ได้รับผลจากการพัฒนาโดยตรง ดังนั้นสังคมไทยทั้งภาคเมืองและชนบทจึงควรมีสิทธิและมีความชอบธรรมอย่างเท่าเทียมกันในการเลือกกำหนดวาทกรรม และกระบวนการที่นำไปถึงทางเลือกสำหรับการพัฒนาของตนเองได้อย่างเต็มที่

อย่างไรก็ตาม การที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวข้างต้นนี้ ยังคงมีข้อจำกัดอย่างมาก トラบเท่าที่สังคมไทยยังคงมีความสัมพันธ์ในลักษณะของการพึ่งพิงที่ไม่เท่าเทียมกันอยู่ ไม่ว่าจะเป็นการพึ่งพิงต่อสังคมโลกหรือการพึ่งพิงของชนบทที่มีต่อภาคเมือง เนื่องจากภาวะของการพึ่งพิงย่อมเป็นอุปสรรคอย่างสำคัญต่อการมี “อำนาจต่อรอง” เพื่อช่วงชิง “อำนาจ” การพัฒนาให้กลับคืนมา นอกจากนี้การก้าวเข้าสู่สังคมทันสมัยไปพร้อมกับการปรับตัวในโลกยุคโลกาภิวัตน์ ยิ่งทำให้การพึ่งพิงดังกล่าวถลาลึกเข้าสู่การพึ่งพิงในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม หรือการเมืองอย่างแน่นหนา สิ่งเหล่านี้คือคำอธิบายว่า เพราะเหตุใดสังคมไทยซึ่งดูเหมือนว่า มีความทันสมัยอย่างเต็มที่ แต่ในขณะเดียวกันก็กลับสูญเสียอำนาจ และความอิสระในการตัดสินใจ กำหนดทางเลือกการพัฒนา และยังสูญเสียศักยภาพในการกำหนดแนวทางการดำเนินชีวิต รวมทั้งความสามารถในการสนองต่อความต้องการ และการแก้ไขปัญหาของตนเองไปพร้อมกัน

ดังนั้น ทางออกของปัญหาดังกล่าว จึงต้องเริ่มต้นด้วยการตัดวงจรแห่งการพึ่งพิงที่เกิดจากความไม่เสมอภาคกันเสียก่อน โดยสร้างการต่อรองเพื่อทำให้อำนาจและความคิดดังกล่าวกลับคืนมา อย่างไรก็ดีตามความปรารถนาเหล่านี้จะเป็นจริงได้ก็ต่อเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงในวิธีคิด ความเชื่อ ระบบคุณค่า หรือรากฐานทางปรัชญาความคิดเสียก่อน กล่าวคือ จะต้องเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ (paradigm shift) หรือ แดกหักทางญาณวิทยา (epistemological break) กับรากฐานทางปรัชญาความคิดที่กำกับวาทกรรมการพัฒนากระแสหลักในปัจจุบันอยู่แล้วหาหนทางสร้างค่านิยม/ความหมายชุดใหม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย โดยไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องของ “การพัฒนา” อีกต่อไป

แม้ในบริบทโลกแนวคิดเรื่อง “การพัฒนา” จะเสื่อมถอยลง ได้รับการพูดถึงน้อยลง แต่ในสังคมไทยการต่อสู้ทางความคิดเกี่ยวกับเรื่อง “การพัฒนา” ยังเป็นไปอย่างเข้มข้น “เศรษฐกิจพอเพียง” ถือเป็นข้อเสนอล่าสุดที่ว่าด้วยการพัฒนาในสังคมไทย ซึ่งได้รับความสนใจและกล่าวขานถึงอย่างกว้างขวาง นักวิชาการบางท่านถึงกับสรุปว่า ความขัดแย้งต่าง ๆ ในสังคมไทย โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีแนวโน้มจะเกิดความรุนแรงเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ นั้น เป็นผลโดยตรงจากความแตกต่างขัดแย้งในแนวคิดการพัฒนา ซึ่งแบ่งได้กว้าง ๆ เป็นสองขั้วความคิดคือ แนวคิดการพัฒนาของภาครัฐและทุน ที่ยึดแนวทางยุทธศาสตร์แบบโลกนวัตพัฒนา กับ

แนวคิดการพัฒนาของภาคประชาชน ที่ยึดแนวชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (รังสรรค์ ชนะพรพันธุ์, 2540 : 113-140) กระทั่งในแวดวงนักเศรษฐศาสตร์ยังเสนอว่าประเทศไทยถึงเวลาที่จะต้องเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาประเทศจากยุทธศาสตร์โลกาภิวัตน์ไปเป็นยุทธศาสตร์ชุมชนพัฒนา² กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเสนอให้เปลี่ยนกระบวนทัศน์ว่าด้วยการพัฒนานั่นเอง

ภายใต้บรรยากาศการต่อสู้ทางความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่เข้มข้นดังกล่าวทำให้ผู้ศึกษาวิจัยมีความสนใจที่จะย้อนกลับไปศึกษาที่เรียกว่า “การพัฒนา” ตามแนวคิดของประเทศไทย โดยวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ต้องการที่จะสืบรากเหง้าหรือลำดับความเป็นมาของแนวคิดการพัฒนาที่รัฐไทยสร้างขึ้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-7 (พ.ศ. 2504-2539) เพื่อศึกษาลักษณะความเป็นมาของวาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทย และปฏิบัติการของวาทกรรมชุดดังกล่าวที่ครอบงำ ปิดกั้น หรือกีดความรู้ในแบบอื่นเอาไว้ โดยเฉพาะภูมิปัญญา/องค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่น

สมมติฐานการศึกษา

“การพัฒนา” ตามแนวความคิดของประเทศไทย เป็นเพียงวาทกรรมชุดหนึ่ง ที่ในตัวของมันเองเป็นเรื่องของอำนาจและการต่อสู้ทางการเมืองอันสลับซับซ้อน เพื่อการผูกขาดอำนาจในการกำหนดหรือสร้างความหมายให้กับคำว่า “การพัฒนา” ของประเทศไทย (ซึ่งเป็นผลมาจากแบบแผนความรู้ของลักษณะของความเป็นวาทกรรมของวิทยาศาสตร์และเหตุผลนิยม) โดยมุ่งครอบงำ ปิดกั้น หรือกีดความรู้ในแบบอื่นเอาไว้ โดยเฉพาะความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมโดยประสบการณ์ อันมีรากฐานอยู่บนความเชื่อ วิถีชีวิต โลกทัศน์ และภูมิปัญญาตามจารีตหรือขนบ (Tradition) ของท้องถิ่นต่าง ๆ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

² หัวข้อการสัมมนาประจำปีของศูนย์เศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 18 พฤศจิกายน 2541 เรื่อง 1999 จุดเปลี่ยนแห่งยุคสมัย : จากโลกาภิวัตน์...สู่...ชุมชน

วิธีการศึกษา

ในการศึกษานี้จะใช้การสำรวจ วิจัย และตีความเอกสาร (documentary research) เป็นหลักโดยศึกษาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-7 และข้อมูลจากหนังสือ บทความ รายงานการวิจัย รายงานการประชุมสัมมนาที่เกี่ยวข้อง จากนั้นจึงเรียบเรียงพรรณนา (description) เพื่อให้เห็นความสลับซับซ้อนและความเป็นมาของเงื่อนไขต่าง ๆ ในการสร้างวาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทย รวมทั้งความเขยิบยลของอำนาจและกรอบจำกัดที่แฝงเร้นเข้ามาในรูปของความรู้ที่เกี่ยวกับการพัฒนา

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จัดทำขึ้นเพื่อประโยชน์ 2 ด้าน กล่าวคือ ด้านหนึ่งเพื่อประโยชน์ต่อผู้ศึกษาเอง ให้สามารถตรวจสอบและประเมินแนวคิดการพัฒนาของรัฐไทยในอีกแง่มุมหนึ่ง ที่ต่างออกไปจากการศึกษาพัฒนาทั่ว ๆ ไป เพื่อให้ตนเองสามารถเป็นส่วนหนึ่งในการร่วมคิด ร่วมวิพากษ์วิจารณ์ แนวทางการพัฒนาประเทศ ในฐานะที่เป็นประชาชนคนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบโดยตรง

ในอีกด้านหนึ่ง ผู้ศึกษามีความเห็นว่า วิทยานิพนธ์ฉบับนี้น่าจะมีผลต่อการให้ข้อคิดเห็น และข้อเสนอแนะทางวิชาการ โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวกับ ความเข้าใจของผู้ศึกษาสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่า “อะไร” คือ ความรู้ กล่าวให้ชัดก็คือ เราจะต้องเล็งมองวิชาการหรือความรู้ใดความรู้หนึ่ง (โดยเฉพาะที่อ้างตัวว่าเป็นกลาง เป็นเหตุเป็นผล มีความถูกต้องตรงตามภาวะวิสัย) ว่าลอยตัวอยู่นือ “อคติ” หรือความมุ่งมาดปรารถนาใด ๆ ศาสตร์ทุกแขนงมีอคติและเต็มไปด้วยความมุ่งมาดปรารถนา ไม่ว่าจะพยายามใช้ภาษาของเหตุผลกลบเกลื่อนมันเพียงใดก็ตาม (ดูแง่คิดที่น่าสนใจใน วีระ, 2541, น. 65-108) ในกรณีวาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทยที่เถลิงอำนาจครอบงำสังคมไทย อยู่นี้ความรู้ว่าด้วยการพัฒนาของรัฐไทยก็มักจะคลุมเคลือคลุมผลกว่าเพื่อน แต่ “ความรู้” ของนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาประเทศและเหตุผลที่เขาใช้จำเป็นจะต้องดีกว่า แม่นยำกว่า ถูกต้องกว่าความรู้และเหตุผลของชาวบ้านที่ถูกผลกระทบของ “การพัฒนา” เสมอไปหรือไม่? และเมื่อต้องตัดสินใจเลือกระหว่าง “เหตุผล” ของนักพัฒนากับ “เหตุผล” ของชาวบ้าน เพื่อดูว่าผลอันไหนจะคุ้มกว่ากันนั้นเราไม่ได้เข้าสู่อาณาบริเวณของการต่อสู้ทางการเมืองและอำนาจหรือ?

บทที่ 2

แนวความคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา

การศึกษาค้นหาความจริงนั้นอยู่ในประวัติศาสตร์การแสวงหาความรู้ของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยโบราณกาลแล้ว ไม่ว่าจะเป็นการพยายามค้นคว้าความจริงเกี่ยวกับกำเนิดโลก จักรวาล และมนุษย์ รวมถึงความเป็นไปของสรรพสิ่งต่าง ๆ ตามแนวทางอภิปรัชญา (metaphysics) แขนงต่างๆ จวบจนเกิดปรากฏการณ์การปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ (scientific revolution) อันเป็นส่วนหนึ่งของกระแสการฟื้นฟูศิลปวิทยาการ (renaissance) ซึ่งก่อตัวขึ้นตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 14 ในประเทศอิตาลีแล้วก็แผ่อิทธิพลออกไปในยุโรปตะวันตก ตลอดศตวรรษที่ 15-17 เกิดการปฏิรูปทางศาสนาและวิทยาการสมัยใหม่ โดยเฉพาะการกำเนิดแพร่หลายของคณितและเครื่องพิมพ์ การเดินเรือรอบโลก รวมทั้งการค้นพบทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติของนักคิดหลายต่อหลายคนในยุคสมัยนั้น ดังนั้นนัยะที่สำคัญของปรากฏการณ์ที่เรียกกันว่าการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ จึงนับเป็นส่วนหนึ่งของกระแสการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยอันมีพื้นฐานทางจริยธรรม จิตสำนึก และจุดมุ่งหมายทางอุดมการณ์ กล่าวคือ เพื่อมุ่งปลดปล่อยความรู้และแบบแผนการเรียนรู้ของมนุษย์ให้เป็นอิสระจากอำนาจอิทธิพลและลัทธิของคริสต์ศาสนจักร มองในแง่นี้ เรื่องของความรู้รวมทั้งวิทยาศาสตร์ธรรมชาติด้วยนั้น จึงมีส่วนเกี่ยวพันเชื่อมโยงอยู่กับกระบวนการทางความคิด อุดมการณ์ และค่านิยมมาโดยตลอดในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ

อย่างไรก็ตาม ในบริบทสังคมสมัยใหม่อันเป็นบริบทที่ความชอบธรรมและความจริงถูกกำหนดให้อยู่ภายใต้กรอบและวิธีคิดขององค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์นั้น (ไซยนต์ ไชยพร, 2541 : 7) การค้นพบกฎเกณฑ์ความเป็นไปทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ (natural science) จึงถูกมองในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ของความก้าวหน้า ความเจริญรุ่งเรืองชนิดที่ไม่มีใครจะหยุดยั้งได้ ถือกันว่าเป็นความสำเร็จของมนุษย์ครั้งสำคัญในการพยายามหาหนทางหรือวิธีการที่จะอธิบายความจริงที่สามารถค้นพบสาเหตุและสร้างกฎเกณฑ์หรือทฤษฎีที่ใช้อธิบายความเป็นไปของปรากฏการณ์ธรรมชาติได้ การค้นพบนี้นำไปสู่การแยกการศึกษาทางวิทยาศาสตร์ออกจากการศึกษาทางปรัชญา ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นต้นกำเนิดหรือรากเหง้าของตนเองในฐานะของผู้กระทำและเป็นศูนย์กลางของสรรพสิ่งถึงขนาดที่เชื่อกันว่ามนุษย์กำลังก้าวเดินไปข้างหน้าเพื่อบรรลุสู่ยุคทองที่จะเข้าถึงสภาวะที่เต็มเปี่ยมในอนาคต เพราะการค้นพบทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์เหล่านี้เป็นเครื่องพิสูจน์ว่าความรู้ ความจริง และศาสตร์ที่แน่นอนถูกค้นพบและมีอยู่จริง มีสิ่ง que เรียกว่า “ความจริงภายนอก” (external reality) ที่อยู่อย่างเป็นเอกเทศ และความรู้ก็คือการแสวงหาและค้นพบความจริงนั้น การที่จะค้นพบความจริงหรือค้นหาทำความเข้าใจโลกนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ถ้าใช้ระเบียบวิธีที่ถูกต้องทางวิทยาศาสตร์ที่

มนุษย์เป็นผู้ค้นพบ ความเชื่อมั่นในแบบแผนการแสวงหาความรู้ความจริงแบบนี้ทำให้เกิดความศรัทธาเชื่อมั่นในการค้นหาความรู้ความจริงที่เรียกกันว่า Enlightenment ขบวนการปฏิญญานี้เชื่อในการนำเอาระเบียบวิธีทางวิทยาศาสตร์ (scientific method) มาใช้ศึกษาสังคมมนุษย์ ผู้ที่บุกเบิกในเรื่องนี้คือ August Comte (ไซยันต์ ไชยพร, 2538 : 54) ซึ่งเสนอทฤษฎีอธิบายว่า ศาสตร์ทั้งหลายจะมีพัฒนาการเข้าสู่ความเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น ศาสตร์ต่าง ๆ จะกลายเป็นศาสตร์ที่แม่นยำ (exact science) ทั้งในการอธิบาย ทำนาย ตลอดจนการควบคุมสภาพแวดล้อมหรือกลไกต่าง ๆ ให้อยู่ในทิศทางที่ต้องการ ความรู้ของมนุษย์จะเป็นไปในเชิงสั่งสมเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ จากยุคโบราณจนถึงปัจจุบัน โดยที่ในสมัยปัจจุบัน “วิทยาศาสตร์” อันเป็นแบบแผนความรู้ที่ถูกต้องที่สุด จะทำให้มนุษย์ค้นพบสังขรณ์ที่จริงแท้ได้ในที่สุด

การศึกษาสังคมมนุษย์ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ดำเนินไปภายใต้ความเชื่อที่จะนำไปสู่การค้นพบความจริงหรือกฎทั่วไปเกี่ยวกับธรรมชาติและสังคมมนุษย์ เพื่อที่จะดูว่ามีสิ่งใดบ้างที่จะขัดขวางความเจริญก้าวหน้าของสังคมมนุษย์ และควรจะทำอย่างไรเพื่อให้มนุษย์และสังคมมนุษย์บรรลุถึงความเจริญสูงสุด ลักษณะสำคัญของการศึกษาสังคมศาสตร์ด้วยระเบียบวิธีทางวิทยาศาสตร์ก็คือ การให้ความสนใจศึกษาเฉพาะข้อมูลหรือปรากฏการณ์ที่เราสามารถมองเห็น รับรู้ หรือสัมผัสได้ด้วยอายตนะ (senses) ของเรา ที่เรียกกันว่าข้อมูลเชิงประจักษ์ (empirical reference) เพื่อสะดวกต่อการใช้เครื่องมือในการทดลองและสามารถพิสูจน์ได้ว่าข้อเท็จจริงเป็นอย่างไร หรือด้วยแยกสิ่งทีเรียกว่า “ข้อเท็จจริง” (fact) ออกจาก “ค่านิยม” (value) เพื่อให้ความรู้หรือความจริงที่ได้นั้นมีควมน่าเชื่อถือมีความเป็นกลางปลอดจากคุณค่าส่วนบุคคล (value-free) โดยอาศัยตรรกะและการคิดอย่างปรนัย (objective) แยกสิ่งที่ศึกษากับผู้ศึกษาออกจากกันอย่างเด็ดขาด ซึ่งเป็นรากฐานของการแบ่งแยกระหว่าง “อัตวิสัย” (subjectivity) ที่ใช้ความรู้สึกหรือมุมมองของผู้ศึกษาเป็นหลักในการตีความข้อมูล และ “วัตถุวิสัย/ภาวะวิสัย” (objectivity) ที่เป็นการตีความหรืออธิบายข้อมูลจากสภาพของข้อมูลที่ปรากฏให้เห็น หรือเป็นการมองปรากฏการณ์จากสภาพที่เป็นอยู่จริง ๆ ของปรากฏการณ์นั้น ๆ ซึ่งการแบ่งแยกดังกล่าวนี้ได้กลายเป็นปัญหาสำคัญของกระบวนการแสวงหาความรู้แบบญาณวิทยา (epistemology)¹ อันเป็นพื้นฐานการแสวงหาความรู้ของสังคมศาสตร์ในเวลาต่อมา

¹ D.W. Hamlyn อธิบายว่า ญาณวิทยาคือความเข้าใจของผู้ศึกษาสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่า “อะไร” คือความรู้ ญาณวิทยามีได้สนใจตั้งคำถามว่า ทำไมมนุษย์จึงเชื่อถืออะไรบางอย่างที่ตนเชื่อ แต่สนใจปัญหาว่าการที่ผู้ใดบอกว่าตนเชื่อนั้นน่ารับฟังหรือไม่เพียงใด และเมื่อมีผู้ใดอ้างว่าตน “รู้” อะไรบางอย่างนั้นเขาอ้าง “อะไร” ในการสนับสนุนความรู้นั้น รวมไปถึงคำถามที่ว่าความรู้นั้นจริงหรือไม่ เพียงใด (อ้างใน ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2528:58-59)

สังคมศาสตร์กระแสหลัก (the mainstream of social science) นั้นสืบทอดแบบแผนการแสวงหาความรู้แบบวิทยาศาสตร์ จึงมุ่งค้นหาความรู้ความเข้าใจสังคม เศรษฐกิจ การเมืองในเชิงประจักษ์ เพราะฉะนั้นโลกในเชิงวัตถุเท่านั้นคือโลกที่เราสามารถแสวงหาความจริง (truth) ดังนั้นจึงต้องแปลง (transform) จัดการ (manipulate) และลดทอน (reduce) สังคมการเมืองให้กลายเป็นวัตถุเพื่อการศึกษาที่สามารถวัดได้ นับได้ จับต้องได้ รัฐศาสตร์กระแสหลัก (the mainstream of political science) ก็รับเอาแบบแผนการแสวงหาความรู้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้เพื่อเพิ่มความ เป็น “ศาสตร์” (science) หรือความน่าเชื่อถือให้กับความรู้ของตนด้วยเช่นกัน มีความพยายามพัฒนาวิชาชีพของตนให้มีความเป็น “วิทยาศาสตร์” มากขึ้น เพื่อให้มีฐานะทัดเทียมกับเพื่อนร่วมสาขาสังคมศาสตร์อื่น ๆ อาทิ เศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยา จิตวิทยา ฯลฯ หลังสงครามโลกครั้งที่สอง ความพยายามที่จะทำให้การศึกษารัฐศาสตร์มีความเป็น “วิทยาศาสตร์” ได้รับการฟื้นฟูและตอกย้ำให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น ในช่วงนี้วิธีการศึกษารัฐศาสตร์แนวพฤติกรรมศาสตร์ที่เน้นเทคนิคทางสถิติ การวิจัยเชิงปริมาณ ความเป็นกลางทางวิชาการที่ปลอดจากเรื่องของคุณค่าและอคติส่วนตัว โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การค้นหาและสถาปนากฎสากลเกี่ยวกับพฤติกรรมทางการเมืองของมนุษย์ได้กลายเป็นวิธีการศึกษากระแสหลักของรัฐศาสตร์ทำให้นิเวศวิทยาของตัววิชารัฐศาสตร์คับแคบลงพร้อม ๆ กับการเพิ่มความตื่นตัวให้กับวิธีการศึกษารัฐศาสตร์มากยิ่งขึ้น กล่าวคือการศึกษาของนักรัฐศาสตร์กระแสหลักส่วนใหญ่จะวนเวียนอยู่กับเรื่องที่สามารถศึกษาในเชิงปริมาณได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาพฤติกรรมและการเลือกตั้งของประชาชน โดยเน้นที่เทคนิควิธีการทางสถิติและการสร้างตัวแบบเป็นสำคัญ (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอสถ, 2540 ก : 6-8)

วิธีการแสวงหาความรู้ของรัฐศาสตร์กระแสหลักข้างต้นมีรากฐานอยู่บนญาณวิทยาแบบปฏิฐานนิยมเชิงตรรกะ (logical positivism) เป็นแม่บททางความคิด (paradigm) ในการศึกษาทำความเข้าใจโลกและชีวิต ปัญหาของญาณวิทยาแบบนี้ก็คือการให้ความสำคัญกับสถาบันหรือพฤติกรรมของมนุษย์มากกว่าให้ความสำคัญกับตัวมนุษย์เอง กล่าวอีกแบบหนึ่งก็คือ ญาณวิทยาแบบนี้ได้ทำให้ “สิ่ง” ที่นักสังคมศาสตร์ประสงค์จะศึกษาฉบับ “ตัวมนุษย์” ซึ่งเป็น “สาระ” (essence) ของสิ่งที่จะศึกษาไป (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2528 : 5)

ความเชื่อมั่นในวิธีการหาความรู้ แบบวิทยาศาสตร์ทำให้นักรัฐศาสตร์กระแสหลักลุ่มหลงกับ “ความมีเหตุผล” ของมนุษย์มากจนเกินความเป็นจริงไป โดยทึกทักเอาง่าย ๆ ว่ามนุษย์ทุกคน “มีเหตุผล” ชนิดเดียวกัน ทำให้สามารถค้นหาและสถาปนาเป็นกฎสากลเกี่ยวกับพฤติกรรมทางการเมืองของมนุษย์ได้ แต่ในความเป็นจริงแล้ว มนุษย์มิได้ “มีเหตุผล” ชนิดเดียวกันหมดดังที่นักรัฐศาสตร์แนวนี้เชื่อ มนุษย์สามารถสรรหา “เหตุผล” ให้กับสิ่งที่ตัวเองต้องการได้เสมอเมื่อเป็นเช่นนั้น ความมีเหตุผลของมนุษย์จึงมิใช่สิ่งที่เป็นสากลที่สามารถค้นหาและสถาปนาขึ้นเป็นกฎสากลได้

วิธีการหาความรู้แบบวิทยาศาสตร์ทำให้นักรัฐศาสตร์กระแสหลักไม่สามารถจัดการกับเรื่องของ “คุณค่า” ซึ่งมีความสำคัญมากในทางการเมือง ดังนั้นนักรัฐศาสตร์กระแสหลักจึงเลือกที่จะไม่พูดถึงไม่สนใจเรื่องของคุณค่า เลือกศึกษาเฉพาะสิ่งที่สามารถวัดค่าเชิงปริมาณได้เท่านั้น อย่างไรก็ตาม แม้แต่การศึกษาที่อาศัยวิธีการเชิงปริมาณก็หาได้พ้นจากปัญหาเรื่องค่านิยมไม่ ดังที่แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) ได้กล่าวได้อย่างชัดเจนว่า “ไม่มีการวิเคราะห์แบบวิทยาศาสตร์ที่เป็นปรนัยอย่างสมบูรณ์แบบ (absolutely objective) ใด ๆ ในการศึกษาวัฒนธรรมหรือปรากฏการณ์สังคมที่เป็นอิสระจากแง่คิดด้านเดิยและเฉพาะเจาะจงตามที่ตั้งต่าง ๆ เหล่านี้ได้รับการเลือกสรรวิเคราะห์และจัดรวบรวม เพื่อวัตถุประสงค์สำหรับการอธิบายอย่างชัดเจน” (วูล์ฟกัง ลาภเจริญทรัพย์, 2531 : 77-78) กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ทุกขั้นตอนของการศึกษาที่กล่าวอ้างว่าเป็นวิทยาศาสตร์ ก็ไม่อาจที่จะหลีกเลี่ยงปัญหาเรื่องค่านิยมได้ และแม้แต่ขั้นตอนในทางคณิตศาสตร์ที่มีรูปแบบการวิเคราะห์ที่เป็นทางการ (formal analysis) ที่สุด ก็มีอาจพ้นจากการใช้ศิลปะทางเทคนิคของผู้วิเคราะห์ได้ แต่การหลีกเลี่ยงไม่พูดถึงเรื่องของคุณค่าก็นำไปสู่ปัญหาอีกแบบหนึ่งนั่นคือนักรัฐศาสตร์กระแสหลักไม่อยู่ในฐานะที่จะตัดสินใจเลือกได้ว่าขึ้นอยู่กับคุณ จุดใดเมื่อมีปัญหาหรือความขัดแย้งเกิดขึ้น เพราะการตัดสินใจดังกล่าวหลีกเลี่ยงเรื่องของคุณค่าไปไม่ได้ ในขณะที่นักรัฐศาสตร์ส่วนใหญ่เน้นความถูกต้องแม่นยำในการวัดตัวแปรต่าง ๆ ที่นำมาใช้ในการศึกษา โดยมีความเชื่อว่าความจริงอยู่หนึ่ง ๆ ในสูญญากาศรอให้นักรัฐศาสตร์ศึกษา แต่ในความเป็นจริงแล้วความจริงทางสังคมมีหลายระดับ และบ่อยครั้งมักถูกสร้างตบแต่งให้ดูสมจริงด้วย โดยเฉพาะสังคมไทยที่ระบบราชการขยายอำนาจแทรกแซงในทุกข้อมหุ้มนั้น วิธีการสำคัญที่ทำให้ระบบราชการคุมอำนาจได้อย่างสืบเนื่องมานาน ก็คือการสถาปนาความจริงเทียมขึ้นครอบงำความรู้ของสังคม

พิจารณาในแง่นี้เราจะเห็นว่าวิธีการศึกษาแบบวิทยาศาสตร์นั้นไปกันไม่ได้กับเนื้อหาสาระส่วนใหญ่ของตัววิชารัฐศาสตร์ ซึ่งเน้นเรื่องของหลักการและคุณค่า เช่น เสรีภาพ ความเสมอภาค อีสรภาพ ระบอบประชาธิปไตยความเป็นธรรมทางสังคม ฯลฯ ยิ่งไปกว่านั้น ปรากฏการณ์ทางการเมืองที่นักรัฐศาสตร์ศึกษาที่มีความละเอียดอ่อน ยุ่งยาก สลับซับซ้อนและมีเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ทำให้ยากแก่การศึกษาแบบทดลองกับของจริงดังการศึกษาทางวิทยาศาสตร์ ดังที่ไอน์สไตน์ก็ยอมรับว่า การเมืองเป็นสิ่งที่ทำความเข้าใจได้ยากยิ่งกว่าฟิสิกส์ เพราะมีปัจจัยต่าง ๆ มากมายเหลือเกินที่อาจมีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งที่เกิดขึ้น (อ้างในวูล์ฟกัง ลาภเจริญทรัพย์, 2531 : 81)

ดังนั้นถ้าจะกล่าวอย่างถึงที่สุดแล้ว การที่สังคมมนุษย์กำลังเผชิญกับวิกฤตการณ์ทางชาติพันธุ์ ทั้งทางธรรมชาติ ทางเศรษฐกิจการเงิน และทางสังคมการเมืองนั้น โดยรากฐานจริง ๆ แล้วล้วนมีรากเหง้ามาจากตัวองค์ความรู้ของมนุษย์เราแทบทั้งสิ้น แต่ถ้าจะถามว่าทุกวันนี้โดยทั่ว ๆ ไปเราเข้าใจเกี่ยวกับ “ความรู้” อย่างไร ความรู้หรือองค์ความรู้ที่เราคิดและพูดถึงกันอยู่เสมอนี้คืออะไร ฟังเป็นที่เข้าใจกันเช่นไร เกี่ยวข้องสัมพันธ์ต่อมนุษย์และสังคมในลักษณะไหนอย่างไร คำถามเหล่านี้อาจกล่าวได้ว่า เป็นประเด็นปัญหาในระดับสากลร่วมกันของโลกยุคสมัยใหม่ภายใต้กระแสความพยายามผนวกเอาเศรษฐกิจ การเมืองและการศึกษาทั้งหมดให้เข้ามาอยู่ใน “ระบบ” ความรู้และวัฒนธรรมเรียนรู้เดียวกัน หรือที่เรียกกันว่า “วัฒนธรรมรวมศูนย์” คือเป็นการรวมศูนย์อำนาจทางความรู้หรือทฤษฎีชนิดครอบโลก (global) ครอบจักรวาล (universal) อ้างความรอบด้าน (totality) มีลักษณะให้คำตอบเบ็ดเสร็จ (totalitarian) และถือว่าความรู้ในแบบดังกล่าวมีการสั่งสมอย่างต่อเนื่อง (continuity) และเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (unitary)

คำตอบต่อคำถามข้างต้นอาจประมวลสรุปได้ดังนี้

1. ความรู้คือความเข้าใจที่ตรงต่อสภาพความเป็นจริง และความเป็นจริงนั้นมีอยู่ต่างหาก (external reality) เมื่อมนุษย์สามารถค้นพบกฎเกณฑ์หรือความจริงนั้น ๆ ก็จัดว่าเป็นความรู้ เป็นศาสตร์ หรือเป็นวิทยาศาสตร์ เช่น ความรู้เกี่ยวกับวัตถุต่าง ๆ ในธรรมชาติก็เรียกว่า ฟิสิกส์ ความรู้เกี่ยวกับสิ่งมีชีวิตในโลกก็คือชีววิทยา ความรู้เกี่ยวกับจิตใจมนุษย์ก็คือ จิตวิทยา ความรู้เกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ก็จัดรวมเป็นสังคมศาสตร์ ความรู้เกี่ยวกับอดีตความเป็นมาของสังคมมนุษย์ก็คือประวัติศาสตร์ เป็นต้น

2. ความรู้ย่อมทำให้เราสามารถจัดการกับสถานการณ์และปัญหารอบ ๆ ตัวเรา ตลอดจนปัญหาของตัวเองได้ดีขึ้น มีประสิทธิภาพมากขึ้น ตัวอย่างเช่น ฟิสิกส์ย่อมนำไปสู่วิศวกรรมศาสตร์ซึ่งทำให้มนุษย์รู้จักนำธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ได้มากขึ้น ชีววิทยาทำให้เราเข้าใจและล่วงรู้ความลับของชีวิตพืชและสัตว์มากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการเลี้ยงดู ใช้อยู่ บริโภค หรือบำรุงรักษา ในทางสังคมเราก็เชื่อว่าความรู้ทางสังคมศาสตร์จะทำให้เราเข้าใจสังคมมากขึ้น ทำให้เราสามารถจัดการ ควบคุม ปรับเปลี่ยนและกำหนดทิศทางของสังคมได้

3. แบบแผนของความรู้กระแสหลักที่จะเป็นที่ยอมรับกันได้อย่างน้อยก็ในหมู่ผู้ได้รับการศึกษาศึกษาสมัยใหม่โดยส่วนใหญ่ จะต้องเป็นแบบที่มีเหตุผลพิสูจน์ได้ กล่าวคือ จะต้องมีลักษณะ “เป็นวิทยาศาสตร์” ซึ่งไม่ได้อิงอยู่กับความเชื่อมโนหรือความลึกลับเหนือธรรมชาติ แต่จะต้องพิสูจน์ให้เห็นจริงตามกระบวนการของเหตุผล (วีระ สมบูรณ์, 2541 : 65-66) ดังนั้นผู้ใดป่าวประกาศให้คนอื่นรู้ว่าตนเชื่อว่าปรตมิจริง ผู้นั้นก็จะถูกสังคมและสื่อสาร (สอน) มวลชนพิพากษาในนามของวิทยาศาสตร์ว่า คนผู้นั้นเป็นคนงมงาย ไม่มีสติปัญญา (แม้จะจบดอกเตอร์ก็ตาม) เป็นต้น

องค์ประกอบสามส่วนที่ยกมาข้างต้นนี้คือความเข้าใจเกี่ยวกับ “ความรู้” หรือความรู้ว่าด้วยความรู้อันเป็นที่เชื่อถืออยู่โดยทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวงวิชาการหรือวงการศึกษาปัญญาชนทั้งหลาย เรามักจะได้ยินคำพูดที่ว่า ความรู้นั้นเป็นสิ่งดี (ในตัวเอง) อยู่ที่คนว่าจะนำไปใช้ในทางที่เป็นประโยชน์หรือในทางที่เป็นโทษ ซึ่งก็จะนำไปสู่การถกเถียงหรือลากเส้นแบ่งระหว่างคนดีกับคนไม่ดี อันเป็นประเด็นที่สังคมไทยนิยมนำมาถกเถียงกัน (นัยว่าหาทางออกให้สังคม) เมื่อเกิดปัญหาต่าง ๆ ขึ้น อย่างไรก็ตาม การกล่าวเช่นนี้ย่อมเป็นการแยกความรู้กับการใช้ออกจากกัน แยกทฤษฎีเป็นคนละส่วนกับการปฏิบัติ ราวกับว่าความรู้เป็นเสมือน “ศาสตราวุธ” ที่จะเอามาใช้ อย่างไรก็ตาม ขึ้นอยู่กับเจตนาของผู้ใช้ ซึ่งเป็นทัศนคติเดียวกับที่ผู้คนมักมองเทคโนโลยีว่าเทคโนโลยีในตัวของมันเองเป็นกลางไม่เข้าใครออกใคร เป็นเพียงสัญลักษณ์ของประสิทธิภาพ จะนำมาใช้ในทางที่ดีหรือร้ายก็สุดแต่ผู้ใช้ คำถามก็คือ “เจตนา” ในการใช้นั้นแยกออกจากความรู้จริงหรือ หรือเจตนาที่แฝงไว้แล้วในทิศทางของการแสวงหาความรู้หากจะถามกันอย่างยิ่งถึงที่สุดว่าอะไรคือเจตนาของการแสวงหาความรู้ อะไรคือความต้องการที่แท้จริงของ “ผู้รู้” ทั้งหมด

คำตอบที่ล่อแหลมและทำทายเป็นที่สุดก็คือ เมื่อหลังความรู้ทั้งหลายก็คือการเถลิงอำนาจ ความมั่นหมายในความรู้ (Will to Knowledge) ก็คือความมั่นหมายในอำนาจ (Will to Power) แนวความคิดในประเด็นนี้เป็นข้อเสนอของนิทเชต์ (Friedrich Nietzsche) เมื่อศตวรรษที่แล้ว ในทัศนะของนิทเชต์ รูปแบบหนึ่งของแรงขับของมนุษย์ หรือความมั่นหมายในอำนาจนี้ก็ให้แก่ความมั่นหมายในความรู้และการสถาปนาคำความรู้ทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้ ความรู้จึงเป็นกิจกรรมที่มีอำนาจแฝงเร้นในตัวมันเอง นิทเชต์จึงวิจารณ์ท่าทีต่อความรู้ในแบบปฏิฐานนิยม (positivistic) ตลอดจนการเชื่อว่าความรู้เป็นสิ่งที่แยกขาดจากการใช้ความรู้ว่าเป็นอาการของคนตาบอดสี (อ้างใน วีระสมบูรณ์, 2541 : 77-78)

นักคิดนักปรัชญาชาวฝรั่งเศสที่มีชื่อเสียงโด่งดังและความคิดของเขามีอิทธิพลสูงในแง่ทัศนะหรือท่าทีที่มีต่อความรู้และวิชาการ ได้นำเอาวิธีคิดและวิธีการศึกษาของนิทเชต์มาขยายความตลอดจนใช้ในการศึกษาทางวิชาการหลายแขนงคือ มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) ผู้ซึ่งเห็นว่านับตั้งแต่นิทเชต์เป็นต้นมาคำถามที่ว่าด้วยสิ่งใดจะถูกเปลี่ยนไปแล้ว จากที่เคยถามกันว่า “อะไรเป็นมรรควิถีที่แน่นอนที่สุดที่จะไปให้ถึงสิ่ง” (What is the surest path to Truth ?) มาเป็นคำถามที่ว่า “อะไรเป็นมรรควิถีที่สิ่งจะได้เดินผ่านมาแล้ว” (What is the hazardous career that Truth has followed ?) วิทยาศาสตร์ กฎเกณฑ์แห่งสิ่งและกระบวนการในการผลิตสร้างสิ่งเหล่านี้ขึ้นมาได้ครอบคลุมสังคมตะวันตกทั้งหมด และกำลังถูกทำให้เป็นสิ่งสากลของอารยธรรมทั้งปวง คำถามต่อไปที่ฟูโกต์ต้องการถามและตอบก็คือ “อะไรคือประวัติศาสตร์ของความมั่นหมายในสิ่งนี้ มันมีผลกระทบอย่างไรบ้าง มันถูกสานเข้ากับความสัมพันธ์เชิงอำนาจอย่างไรบ้าง ” (What is the

history of this ‘will to truth’) What are its effects? How is all this interwoven with relations of power?) (Foucault, 1980 : 66)

งานของฟูโกต์จึงเป็นการใช้วิธีการ “วงศาวิทยา” และตั้งคำถามกับวาทกรรมชุดต่าง ๆ ว่าจะ เป็นวาทกรรมเกี่ยวกับความบ้า คุกตะราง จิตเวช แพทยศาสตร์ ไปจนถึงเรื่องเพศ และที่แน่นอนรวมทั้งวาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทยในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ด้วย ว่ามีพัฒนาการเป็นมาอย่างไรแนวทางของฟูโกต์ได้นำมาสู่คำถามและสมมติฐานที่น่าสนใจว่า “ความจริง” ไม่ใช่สิ่งที่ดำรงอยู่ภายนอกหรือรอการถูกค้นพบจากมนุษย์ หากแต่เป็นเรื่องของระบอบของความจริง (regime of truth) ที่ทำหน้าที่ผลิต แจกจ่าย วางกฎหรือรวบรวมถ้อยแถลงเพื่อให้ความหมาย (Foucault, 1980 : 131 – 133) ในยุคสมัยหนึ่งระบอบนี้จะผลิตชุดความจริงแบบหนึ่ง แต่อีกยุคสมัยต่อมาจะผลิตชุดความจริงอีกแบบหนึ่ง เช่น ความจริงเรื่องความบ้าของคนในยุคกลางถือเป็นเรื่องน่ากลัว น่ารังเกียจที่ต้องผลักไสออกจากสังคม แต่ในยุคต่อมาความบ้าก็กลายเป็นเรื่องผิดปกติทางจิตที่สามารถบำบัดรักษาและไม่น่ารังเกียจ กล่าวอีกนัยหนึ่งภายใต้ชุดความจริงยังมีความรู้ย่อย (segment) เช่น แขนงวิชา เหตุผล ถ้อยแถลง หรือแม้แต่องค์ประกอบทางพื้นที่ ฯลฯ ถูกโยงเข้าหากันด้วยการจัดระเบียบและให้ค่าถูก-ผิด หรือกำหนดสถานะของผู้พูดว่าใครเป็นผู้มีอำนาจ/ความชอบธรรมในการพูดและพูดอย่างไร จนกลายเป็นวาทกรรมหลัก (episteme) ที่มีอำนาจในการแถลงความหมาย (Foucault, 1972 : 26-30, 1980 : 131, 1981 : 58)

อะไรคือวาทกรรมและอะไรคือวงศาวิทยา?

แนวคิดเกี่ยวกับวาทกรรมของมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) นั้น นักวิชาการไทยได้ให้ความหมายของวาทกรรม (discourse) แตกต่างกันไปหลายท่าน ในตอนแรกการอธิบายใช้คำเดิมไม่มีการแปลความสู่คำภาษาไทย คือ ดิสคอร์ด (เชนศ วงศ์ยานนาวา, 2528 : 36-37) ต่อมาถูกแปลเป็นคำภาษาไทยว่า “วาทกรรม” โดยการนิยามของสมเกียรติ วันทะนะ (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2533 : 176)

² “วาทกรรม” (discourse), “วงศาวิทยา” (genealogy) เป็นศัพท์บัญญัติในการศึกษางานฟูโกต์ของอาจารย์สมเกียรติ วันทะนะ ที่ใช้กันต่อมาอย่างแพร่หลาย ดู ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. “เทววิทยาแห่งวาทกรรม : ทำความเข้าใจอำนาจแห่งวาทกรรมด้วยนารายณ์ลึบปาง.” *สมุดสังคมศาสตร์* 12 : 3-4 (กุมภาพันธ์ – กรกฎาคม 2533) : 176 และธงชัย วินิจจะกุล. *วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์แบบวงศาวิทยา (Genealogy)* รายงานโครงการวิจัยเสริมหลักสูตร คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534 : 1)

ชเนศ วงศ์ยานนาวา ได้อธิบายวาทกรรมว่า “ภายใต้ระเบียบวิธีการจัดการที่เกี่ยวกับความจริงนี้มีกลไกที่จะทำให้สามารถแยกแยะได้ว่าประโยคความรู้ใดถูกประโยคความรู้ใดผิด ลักษณะของกฎเกณฑ์ทางภาษาที่ผลิตประโยคความรู้ชุดหนึ่งซึ่งจัดกลุ่มผิดกลุ่มถูกไว้ได้นั้นเรียกว่า “ดิสคอร์ตส์” (discourse) คุณลักษณะที่มีเอกภาพของดิสคอร์ตส์นี้มีได้ขึ้นอยู่กับความหมายหรือความตั้งใจของผู้ใช้ภาษาแต่ประการใด แต่ขึ้นอยู่กับระบบตรรกะภายในดิสคอร์ตส์นั่นเอง” (ชเนศ วงศ์ยานนาวา, 2532 : 19)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ อธิบายวาทกรรมตามทัศนะของฟูโกต์โดยโยงเข้ากับเรื่องของอำนาจ นิธิมองว่าสังคมจำเป็นต้องอธิบายโครงสร้างการจัดสรรอำนาจ เกียรติยศ และโภคทรัพย์อย่างที่เป็นอยู่ แต่ “คำอธิบาย” นั้นมิได้ปรากฏเป็นคำตอบสำเร็จรูป เพราะ “คำอธิบายของสังคมเป็น “วาทกรรม” (discourse) คือ การโยงใยข้อเท็จจริงที่สลับซับซ้อนที่สุดเป็นข้อเท็จจริงทุกด้านที่สังคมนั้นรู้ไม่ว่าจะเป็นการแพทย์ วิทยาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ปรัชญา ภาษา วรรณคดี ฯลฯ เป็นองค์ความรู้ของสังคม วาทกรรมจึงเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นเหมือนองค์ความรู้ก็เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นคนทุกคนอยู่ใต้อำนาจของวาทกรรมหนึ่ง ๆ ทั้งสิ้น เพราะโลกภายนอกมันสัมพันธ์กันอย่างนี้ เราจึงควรมีสถานะอย่างนี้” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2532 : 325 – 326)

ธงชัย วินิจจะกูล อธิบายว่า “discourse มิได้หมายถึงเพียงแต่การแสดงออกหรือสื่อความกันไปมาตามปกติเท่านั้น แต่ discourse ยังรวมถึงเครือข่ายของกฎเกณฑ์ ค่านิยม ความรับรู้ ความเข้าใจรวม มาตรฐานความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ ของชีวิตมนุษย์ที่เกิดจากการแสดงออกและการสื่อความกัน ไม่ว่าจะมึระบบความคิดหรืออุดมการณ์แน่ชัดอยู่เบื้องหลังหรือไม่ก็ตาม เครือข่ายดังกล่าวไม่จำเป็นต้องสอดคล้องต้องกันเป็นระบบหรือมีตรรกะที่เป็นระเบียบหรือมีรากเหง้าจากระบบความเชื่อหรืออุดมการณ์ชุดเดียวกัน เครือข่ายดังกล่าวไม่จำเป็นต้องมีแหล่งกำเนิดจากนักคิดหรือสกุลความคิดใดโดยเฉพาะ แต่มาจากการแสดงออกและการสื่อความของคนจำนวนมากจนไม่รู้ที่มาที่แน่ชัดจนกระทั่งไม่มีใครสามารถอ้างความเป็นเจ้าของหรือผู้กำหนด discourse ได้” (ธงชัย วินิจจะกูล, 2534 : 23-24)

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร อธิบายว่าวาทกรรมคือระบบและกระบวนการในการสร้าง/ผลิต (constitute) เอกลักษณ์ (identity) และความหมาย (significance) ให้กับสรรพสิ่งต่าง ๆ ในสังคมที่ห่อหุ้มเราอยู่ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความจริง อำนาจ หรือตัวตนของเราเอง วาทกรรมจึงเป็นมากกว่าเรื่องของภาษาหรือคำพูด แต่มีภาคปฏิบัติจริงของวาทกรรม (discursive practices) ซึ่งรวมถึงจารีตปฏิบัติ ความคิด ความเชื่อ คุณค่า และสถาบันต่าง ๆ ในสังคมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น ๆ ด้วย (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร, 2540 ก : 89 – 91)

จากความหมาย “วาทกรรม” ของนักวิชาการทั้งสี่ท่านจะพบว่า วาทกรรม อำนาจ และความรู้เป็นสิ่งที่มีความเกี่ยวพันกันอย่างใกล้ชิด ฟูโกต์เองอธิบายไว้อย่างชัดเจนว่า ถ้าเรานิยามสัมฤทธิ์ผลของอำนาจว่าเป็นกดปราบ (repression) ก็เท่ากับว่าเรามองอำนาจเพียงในแง่ของกฎหมายล้วน ๆ กล่าวคือ กฎหมายห้ามทำสิ่งใด อำนาจก็คือกำลังบังคับให้การห้ามดังกล่าวมีผลในทางปฏิบัติ การมองอำนาจในแง่นี้เป็นมุมมองในด้านลบอย่างเดียวและแคบเกินไป ถ้าอำนาจไม่เคยสร้างสรรค์อะไรเลยนอกจากเอาแต่กดปราบอย่างเดียวแล้วจะมีคนเชื่อฟังหรือ เพราะอันที่จริงแล้วสิ่งที่ทำให้อำนาจถูกมองว่าดีและเป็นที่ยอมรับก็คือความจริงง่าย ๆ ที่ว่าอำนาจไม่ใช่เป็นเพียงน้ำหนักที่กดหัวพวกเรา โดยห้ามเราทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ หากแต่อำนาจยังตัดผ่านเข้าไปในสิ่งต่างๆ ได้และผลิตสิ่งต่างๆ ได้ด้วย อำนาจกระตุ้นให้เกิดความสุขสำราญ อำนาจช่วยการก่อตัวของความรู้ และอำนาจผลิตวาทกรรมด้วยเหตุนี้เราจึงควรมองอำนาจในแง่ของเครือข่ายของการสร้างสรรค์ซึ่งกระจายไปทั่วเรือนร่างของสังคมมากกว่าเป็นปัจจัยด้านลบที่มีหน้าที่เพียงการกดปราบเท่านั้น (Foucault, 1980 : 119) อย่างไรก็ตาม วาทกรรม อำนาจ และความรู้ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน แต่วาทกรรมเป็นรอยต่อระหว่างอำนาจกับความรู้ (Lemert and Gillan, 1982 : 62)

ฟูโกต์ต้องการชี้ให้เราเห็นว่าวาทกรรมชุดหนึ่ง ๆ ที่ดำเนินการต่าง ๆ รวมทั้งวาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทยในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ล้วนแล้วแต่มีกำเนิดและเบื้องหลังเกี่ยวข้องกับอำนาจและการบังคับควบคุมทั้งสิ้น ดังที่เขาบอกว่าโดยพื้นฐานในทุกสังคมจะมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่สลับซับซ้อน ซึ่งแทรกซึม กำหนดลักษณะ และก่อโครงสร้างของสังคม กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ผสมกันเป็นเรือนร่างของสังคม (social body) นั่นเอง แต่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจเหล่านี้จะถูกสถาปนาทำให้มั่นคงหรือมีผลในทางปฏิบัติไม่ได้หากปราศจากการผลิต การสังสรรค์ การหมุนเวียน และการทำงานของวาทกรรมชุดหนึ่ง ๆ (Foucault, 1980 : 93) ด้วยเหตุนี้การลากเส้นแบ่งระหว่างคนปกติกับคนบ้า ผู้ชายกับผู้หญิง ผู้ใหญ่กับเด็ก การพัฒนากับการไม่พัฒนา/ด้อยพัฒนา ฯลฯ จึงมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจแฝงอยู่และเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน การจัดประเภทหรือแยกแยะสิ่งต่าง ๆ (categorization) จึงมิใช่เครื่องมือที่เป็นวิทยาศาสตร์หรือเป็นกลางแต่อย่างใด แต่ในตัวของมันเองคือเทคนิควิทยาการของอำนาจ (technologies of power) ที่แยกแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นตัวกำหนดกฎเกณฑ์เกี่ยวกับสถานภาพความสูงต่ำ บทบาท หน้าที่ อำนาจ ฯลฯ ของสิ่งนั้น ๆ มองในแง่นี้ วาทกรรมจึงเกี่ยวข้องกับการจัดจ้องทางสังคม (social appropriation) ในรูปใดรูปหนึ่งหรือแฉวงใดแฉวงหนึ่งเสมอ

นอกจากนั้นฟูโกต์ยังชี้ให้เห็นว่าปฏิบัติการของอำนาจจะเกิดขึ้นไม่ได้เลยถ้าปราศจากสิ่งที่เรียกว่า “การผลิตสัจจะ” (the production of truth) แต่สัจจะในที่นี้มีได้หมายความว่า มีสัจจะดำรงอยู่แล้วจำนวนหนึ่ง แล้วเราก็ก้าวเข้าไปค้นพบและยอมรับมัน แต่หมายถึงระบบของกระบวนการที่มีระเบียบซึ่งใช้ในการผลิต (production) การวางระเบียบ (regulation) การแจกจ่าย (distribution)

การเผยแพร่ (circulation) และดำเนินการ (operation) ในเรื่องถ้อยแถลงทั้งปวง ซึ่งระเบียบ/กฎเกณฑ์นี้จะแยกของจริงออกจากของไม่จริงและเมื่อแยกแล้วก็มีผลของอำนาจที่มีลักษณะเฉพาะตัวจำนวนหนึ่งเข้ามาถือหางสิ่งที่ถือว่าจริง สัจจะมีความเกี่ยวพันในเชิงวัฏจักรกับระบบของอำนาจซึ่งสร้างและหนุนสัจจะนั้น และมีความเกี่ยวพันกับสัมฤทธิ์ผลของอำนาจซึ่งสัจจะกระตุ้นให้เกิดขึ้นเมื่อเกิดขึ้นแล้วสัมฤทธิ์ผลนั้นก็กลับมาขยายขอบเขตของสัจจะให้กว้างขึ้น ทั้งหมดนี้คือ ระเบียบแห่งสัจจะ (a regime of truth) (Foucault, 1980 : 132-133)

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เราต้องตระหนักก็คือ สังคมแต่ละสังคมย่อมมีระเบียบแห่งสัจจะของตนเอง มีสิ่งที่เรียกว่า “การเมืองทั่วไป” แห่งสัจจะ (‘general politics’ of truth) กล่าวคือมีชนิดของวาทกรรม ที่แน่นอนชุดหนึ่งที่สังคมนั้นยอมรับและใช้มันในฐานะที่เป็นเรื่องจริง มีกลไกและกฎเกณฑ์ที่ทำให้คนในสังคมนั้นสามารถแยกคำกล่าวอ้างที่จริงออกจากคำกล่าวอ้างที่ไม่จริงได้ มีวิธีการที่จะให้การรับรองหรือไม่รับรองถ้อยแถลงเหล่านั้น มีเทคนิคและกระบวนการวิธีการที่ได้รับการยกย่องว่ามีคุณค่าต่อการแสวงหาสัจจะ และมีการกำหนดสถานภาพว่าใครจะเป็นคนบอกว่าอะไรจริง อะไรไม่จริง (Foucault, 1980 : 131)

ฟูโกต์ชี้ให้เห็นว่าในสังคมอย่างเช่นสังคมของเราทุกวันนี้ “เศรษฐศาสตร์การเมือง” ของสัจจะ (the ‘political economy’ of truth) นั้นมีลักษณะ 5 ประการ คือ ประการที่หนึ่ง “สัจจะ” นั้นรวมศูนย์อยู่ที่รูปแบบของวาทกรรมเชิงวิทยาศาสตร์และสถาบันที่ผลิตวาทกรรมดังกล่าว ประการที่สอง สัจจะเป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับการกระตุ้นอย่างสม่ำเสมอของเศรษฐกิจและการเมือง (ความต้องการสัจจะนั้นมีมากพอ ๆ กับความต้องการการผลิตทางเศรษฐกิจและความต้องการอำนาจทางการเมือง) ประการที่สาม สัจจะเป็นสิ่งที่มีการบริโภคและเผยแพร่กันในหลายรูปแบบ (แม้จะมีข้อจำกัดบางประการสัจจะก็จะกระจายไปตามกลไกของการศึกษาและข่าวสารอย่างกว้างขวางทั่วเรือนร่างของสังคม) ประการที่สี่ สัจจะถูกสร้างขึ้นและส่งทอดไปยังที่อื่น ๆ ภายใต้การควบคุมของกลไกที่มีความสำคัญยิ่งทางเศรษฐกิจและการเมือง (เช่น มหาวิทยาลัย กองทัพ หนังสือ และสื่อสารมวลชน ฯลฯ) แม้ว่ากลไกเหล่านี้จะไม่อาจผูกขาดการควบคุมไว้ได้ทั้งหมดแต่ก็เป็นส่วนสำคัญ และประการสุดท้าย สัจจะเป็นประเด็นสำคัญของการถกเถียงทางการเมืองและการเผชิญหน้ากันทางสังคมทั้งปวง (คือการต่อสู้ “ทางอุดมการณ์”) (Foucault, 1980 : 131-132) ประเด็นที่วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สนใจมิได้อยู่ที่การปลดปล่อยสัจจะออกจากทุกระบบของอำนาจ ซึ่งเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ เพราะสัจจะในตัวของมันเองก็คืออำนาจอยู่แล้ว แต่อยู่ที่การถอดอำนาจของสัจจะออกจากรูปแบบที่แสดงความเป็นเจ้า ไม่ว่าจะเป็นในทางสังคม เศรษฐกิจ หรือวัฒนธรรม ซึ่งเป็นรูปแบบที่อำนาจของสัจจะดำเนินไปในสังคมของเราปัจจุบันในนามของวาทกรรมการพัฒนา

ฟูโกต์กล่าวว่ามนุษย์มีใช้องค์ประธานที่จะกำหนดบงการสรรพสิ่ง ตรงกันข้ามมนุษย์กลับกลายเป็นองค์ประธานที่ถูกกระทำโดยอำนาจผ่านทางวาทกรรม วาทกรรมในทัศนะของฟูโกต์จึงแยกไม่ออกจากอำนาจ เพราะเมื่อใดก็ตามที่มนุษย์เริ่มยอมรับว่าตนเองเป็นองค์ประธานของความรู้ มนุษย์ก็เริ่มจะรู้สึกว่าการที่ตนเองครอบครองอยู่นั้นคืออำนาจ โดยอำนาจชนิดนี้เป็นอำนาจที่รู้สึกได้ โดยที่เราไม่จำเป็นต้องเข้าไปอยู่ในศูนย์กลางของมัน อำนาจชนิดนี้ไม่จำเป็นต้องมีศูนย์กลางหากแต่กระจายไปอยู่ทุกหนทุกแห่ง เข้าไปกระทำต่อร่างกายมนุษย์ จากระบบกฎเกณฑ์ที่ควบคุมภายนอกไปสู่การสร้างวินัยควบคุมภายในจิตใจ ด้วยเหตุนี้ฟูโกต์จึงสนใจที่จะศึกษากระบวนการที่มนุษย์ถูกทำให้เป็นเพียงองค์ประธานผู้พูดของภาษา (speaking subject) หรือร่างทรงของภาษา โดยอำนาจของวาทกรรม ในบทความเรื่อง “The Order of Discourse” หรือที่แปลจากภาษาฝรั่งเศสว่า “L’ordre du discours” (1971)³ ฟูโกต์หันมาให้ความสนใจภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรมในสังคม (discursive practices) ซึ่งเป็นตัวกำหนดและสร้างความรู้ขึ้นมา ในบทความนี้ฟูโกต์อธิบายภาคปฏิบัติการของวาทกรรมที่สำคัญสามประการคือ

ประการแรก กระบวนการกีดกันปิดกั้นวาทกรรมบางประเภท (procedures of exclusion) ซึ่งแบ่งย่อยออกเป็น “การห้าม” (prohibition) เช่น การห้ามพูดในบางเรื่องที่เป็นข้อห้ามในแต่ละสังคม อาทิเรื่องเพศ⁴ เป็นต้น คำพูดที่เป็นคำต้องห้ามเหล่านี้จะถูกทำให้เป็นสิ่งต้องห้ามด้วยพิธีกรรมบางอย่าง (the ritual of circumstances of speech) ในขณะเดียวกันก็มีการให้สิทธิพิเศษบางอย่างกับบางคนในการที่จะพูดถึงสิ่ง ๆ นี้ได้ (the privileged or exclusive right of the speaking subject) นอกจากการห้ามแล้วก็ยังมีกระบวนการแบ่งแยกวาทกรรมและปฏิเสธวาทกรรมบางชนิด (division & rejection) ยกตัวอย่างเช่น การแบ่งแยกวาทกรรมคนดี/คนปกติ ออกจากคนบ้า และผลึกไสวาทกรรมของคนบ้านี้ให้ไปอยู่ในบางพื้นที่ที่ถือว่าไม่เป็นจริงทางสังคม อาทิในบทละคร เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการแบ่งแยกว่าประโยชน์ความใดถูกและประโยชน์ความใดผิด ซึ่งกระบวนการย่อยๆ ทั้งหมดในกระบวนการกีดกันปิดกั้นนี้ฟูโกต์กล่าวว่าเป็นเช่นเดียวกับประวัติศาสตร์ของการแสวงหา

³ เป็น Lecture ที่ ฟูโกต์ เสนอที่ Collège de France เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม 1970 แปลเป็นภาษาอังกฤษโดย Ian Mcleod ในงานเขียนชิ้นนี้ผู้เขียนจะอ้างถึงบทความเฉพาะในภาควิชาภาษาอังกฤษนี้ ซึ่งตีพิมพ์อยู่ใน *Untying the Text* edited by Robert Young, London & New York : Routledge, 1981. บทความชิ้นนี้กล่าวกันว่า เป็นจุดหักเหที่สำคัญของฟูโกต์ที่เปลี่ยนวิธีการศึกษาจาก Archaeology มาเป็น Genealogy ที่เขาใช้ในงานชิ้นหลัง ๆ ของเขา อาทิ *Discipline and Punish, History of Sexuality* (Young, 1981 : 48)

⁴ ดูแนวคิดที่น่าสนใจใน ปิยฤดีและไชยันต์ ไชยพร, 2541. “เซ็กซ์ : กิจกรรมที่คุณชอบทำแต่ไม่ชอบพูดและชื่ออื่น ๆ” ใน ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล (บก.) **เผยร่าง-พร่างกาย : ทดลองมองร่างกายในศาสนาปรัชญาการเมือง ประวัติศาสตร์ ศิลปะและมานุษยวิทยา** กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ

ความรู้หรือความปรารถนาในอันที่จะเข้าถึงความจริงของมนุษย์ (will to truth) ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องถูกสร้างผ่านสถาบันหลักทางสังคม นั่นคือ ระบบการศึกษา ระบบจัดเก็บข้อมูลในห้องสมุด สื่อสารมวลชน หรือกระบวนการสร้างค่านิยมต่าง ๆ ของสังคม เป็นต้น (Foucault, 1981 : 52-56)

ประการที่สอง กระบวนการจำกัดและควบคุมวาทกรรม (the limit and control of discourse) ซึ่งเป็นส่วนที่ทำให้เกิดอำนาจที่มากควบคุมวาทกรรมและทำให้เกิดความปรารถนาในอันที่จะสานต่อวาทกรรมได้ โดยกระบวนการนี้จะต้องกระทำผ่านทางตัววาทกรรมเอง ซึ่งประกอบไปด้วย (Foucault, 1981 : 57-59)

ขั้นตอนแรกคือ “การวิจารณ์” (commentary) โดยในแต่ละสังคมจะมีวาทกรรมอยู่ประเภทหนึ่งเรียกว่า meta-narrative ซึ่งได้แก่วาทกรรมที่ทุกคนยอมรับหรืออาจเรียกได้ว่าเป็นวาทกรรมที่ครองอำนาจสูงสุด ตัวอย่างเช่น คัมภีร์คำสอนทางศาสนา หนังสือราชการ ฯลฯ วาทกรรมเหล่านี้มักจะถือกันว่าเป็นเอกสารขั้นต้นที่ทุกคนควรจะได้เรียนรู้และที่สำคัญคือจะต้องมีกระบวนการทางการวิจารณ์ การวิเคราะห์นี้จึงเป็นขั้นตอนที่สำคัญมากในการสืบสานความคิดจากวาทกรรมหนึ่งไปสู่อีกวาทกรรมหนึ่ง นอกจากนี้การวิจารณ์ยังช่วยให้ความคิดใหม่ ๆ เป็นไปได้อีกด้วย เพราะการวิจารณ์นั้นจะเป็นการพูดในสิ่งที่มีการพูดอยู่แล้ว และในขณะที่เดียวกันก็ทำให้เห็นถึงสิ่งที่ยังไม่เคยมีการพูดถึงอีกด้วย

ขั้นตอนที่สองก็คือ “ผู้แต่ง” (the author) ซึ่งในที่นี้ไม่ได้หมายถึงผู้แต่งที่เป็นตัวบุคคลหรือแม้กระทั่งตัวผู้พูด (the speaking subject) หากแต่หมายถึง กฎเกณฑ์ของวาทกรรมชุดหนึ่ง ๆ ที่ทำให้เราตระหนักถึงความเป็นเอกภาพและเป็นต้นกำเนิดของความหมายที่วาทกรรมนั้น ๆ สื่อออกมา ซึ่งจะทำให้เรามุ่งความสนใจไปที่ความคงเส้นคงวาหรือความเป็นแบบฉบับของมัน ดังนั้นในการศึกษาวาทกรรม “ผู้แต่ง” จึงมีความสำคัญมาก เพราะจะช่วยให้เรารับรู้ได้ถึงสิ่งที่สังคมในแต่ละยุคสมัยถือกันว่าเป็นสิ่งสำคัญ

ขั้นตอนที่สามก็คือ “กฎระเบียบ” (disciplines) ซึ่งฟูโกต์อธิบายว่าเป็นเสมือนเครื่องมือหรือนิยามที่สังคมใช้วัดความเป็นจริง กฎระเบียบที่ว่านี้จึงกลายเป็นตัวที่จำกัดขอบเขตของวาทกรรมต่าง ๆ นอกจากนั้นยังเป็นตัวจำกัดขอบเขตของ “การวิจารณ์” และ “ผู้แต่ง” อีกด้วย กล่าวคือสำหรับการวิจารณ์ ซึ่งกล่าวได้ว่าช่วยสืบต่อวาทกรรม แต่ก็ไม่ใช่วาทกรรมทุกวาทกรรมที่ผลิตออกมานี้จะได้รับการยอมรับ กฎระเบียบนี้จึงเป็นการกลั่นกรองว่าวาทกรรมใดจะเป็นวาทกรรมที่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการในสังคม สำหรับ “ผู้แต่ง” กฎระเบียบนี้จะเป็นตัวลดความสำคัญของ “ผู้แต่ง” ในฐานะผู้คิดค้นหรือสร้างความคิดนิยามดังกล่าวขึ้น แต่ให้ความสำคัญกับผู้ใช้งานจะทำให้กฎระเบียบนั้น ๆ ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมาได้เพียงใด

ประการที่สาม คือ กระบวนการกลั่นกรองและควบคุมตัวผู้พูด (a rarefaction of the speaking subject) ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 อย่างด้วยกัน อย่างแรกก็คือ “พิธีกรรม” (ritual) ซึ่งก็คือคุณสมบัติต่าง ๆ ของตัวผู้พูดที่จะมากำหนดความน่าเชื่อถือให้แก่วาทกรรมที่เขาพูดนั่นเอง และเป็นที่น่าอนว่าคุณสมบัติเหล่านี้จะขึ้นอยู่กับความเชื่อทางศาสนา กฎเกณฑ์ของความยุติธรรม ความน่าเชื่อถือของวิทยาการต่าง ๆ เช่น ในสายตาของคนทั่วไป นักเศรษฐศาสตร์มีความชอบธรรมสูงกว่าคนอื่น ๆ ในการพูดถึงเรื่องการพัฒนา เป็นต้น อย่างที่สองก็คือ “สังคมของวาทกรรม” (societies of discourse) ซึ่งมีหน้าที่ดำรงรักษาวาทกรรม ด้วยการผลิตเผยแพร่งันในวงแคบ ๆ เพื่อคงความศักดิ์สิทธิ์ไว้ สถาบันทางสังคมที่ได้ชื่อว่ามิบทยาทมากในกระบวนการนี้ก็คือระบบการพิมพ์และระบบการศึกษา ซึ่งนอกจากจะช่วยควบคุมคุณสมบัติของผู้พูดว่าควรมีเช่นไรแล้ว ยังเป็นตัวที่คอยควบคุม กลั่นกรอง และให้ความชอบธรรมแก่วาทกรรมที่ผลิตผ่านสถาบันดังกล่าวนี้อีกด้วย (Foucault, 1981 : 61-64)

เมื่อเป็นเช่นนี้ จะเห็นได้ว่าภาคปฏิบัติของวาทกรรม (discursive practices) ดังที่กล่าวมาข้างต้นนี้เองที่กลายมาเป็นระบบที่คอยขงการมนุษย์ โดยที่มนุษย์ไม่รู้สึกรู้สีกตัวด้วยซ้ำ เพราะเมื่อมนุษย์เข้าสู่ระบบของวาทกรรมดังกล่าว มนุษย์ก็จะรู้สึกอึดอัดในอำนาจที่ตนเองครอบครองและถูกครอบครอง ในขณะที่เดียวกันฟูโกต์เองก็เชื่อว่าลึก ๆ ลงไปแล้วมนุษย์มีความกลัวอยู่ เป็นความกลัวที่อยู่อีกด้านหนึ่งของวาทกรรมและทำให้มนุษย์ต้องพยายามกดทับเอาไว้ แต่ฟูโกต์ก็เสนอว่าเมื่อเราเข้าใจปฏิบัติการของวาทกรรมเหล่านี้แล้ว เราควรจะหยุดยั้งความกลัวของเราด้วยการเข้าไปศึกษาทำความเข้าใจทั้งเงื่อนไขปฏิบัติการ และผลลัพธ์ของวาทกรรม ดังที่เขาบอกว่า วาทกรรมมิใช่ที่แสดงออก (หรือซ่อนเร้น) ของความปรารถนา แต่วาทกรรม คือตัวความปรารถนานั้นด้วย บทเรียนจากประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาสอนเราว่าวาทกรรมมิใช่เป็นเพียงผลอันเกิดจากการต่อสู้หรือระบบของการครอบงำ แต่วาทกรรมในตัวของมันเองคือการต่อสู้และครอบงำ วาทกรรมคือตัวอำนาจที่จะต้องเข้าไปยึดกุม (Foucault, 1970 : 52-53) ฟูโกต์เสนอให้เราตั้งคำถามตั้งข้อสงสัยต่อความปรารถนาของเราในอันที่จะเข้าถึงความจริง และควรที่จะมองทุกสิ่งทุกอย่าง เช่น กิจวัตรประจำวันของเราให้เป็นวาทกรรม เช่นเดียวกับเหตุการณ์หนึ่ง² ๆ

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

² วาทกรรมในความหมายของฟูโกต์ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะแต่การพูด แต่อาจจะเป็นพฤติกรรมของเรา การแต่งกาย การแสดงออกทางด้านต่าง ๆ การเขียน ฯลฯ สิ่งที่เราคุ้นเคยอยู่ในชีวิตประจำวันต่างๆ ที่ไม่เคยได้รับการตั้งคำถามมาก่อนนี้เป็นผลมาจากอำนาจ และเป็นการสืบอำนาจต่อทางวาทกรรม ดังนั้น การศึกษาวาทกรรมตามแนวของฟูโกต์จึงไม่สามารถแยกออกจากอำนาจได้เลย

อะไรคือวงสาวิทยา

ฟูโกต์มักเรียก “วงสาวิทยาหรือการสืบสาววงศ์วาน” (genealogy) ของเขาว่า “โบราณคดี” ซึ่งไม่ใช่โบราณคดีในความหมายทั่วไป แต่หมายถึงโบราณคดีแห่งความรู้หรือการ “ขุดค้น” รากเหง้าของ “ข้อความ” (statements) ต่าง ๆ ในวาทกรรม เมื่อข้อความของความรู้ชุดหนึ่ง ๆ ถูกตั้งข้อสงสัย ไม่ว่าจะเป็นการตั้งคำถามที่ว่าข้อความนั้นเป็นของใคร ทำไมจึงกล่าวอย่างนั้น ทำไมจึงกล่าวแค่นั้น ทำไมจึงตัดข้อความอื่น ๆ ออกไป ทำไมจึงกล่าวในเวลานั้น ฯลฯ คำถามต่าง ๆ เหล่านี้ก็คืองานทางโบราณคดีของความรู้ที่จะทำให้เราเห็นลักษณะความเป็นมาและแง่มุมต่าง ๆ ของวาทกรรมนั้น ๆ (วีระ สมบูรณ์, 2541 : 81-82) ทั้งนี้ก็เพื่อชี้ให้เห็นว่าความรู้/สัจจะถูกผลิตและรักษาให้ดำรงสถานะเป็นความรู้/สัจจะในความคิดของเราได้ เพราะมีอำนาจบางอย่างแฝงเร้นอยู่ในวาทกรรมนั้น ๆ ด้วย

วงสาวิทยาเป็นวิธีการวิพากษ์สังคมและมนุษย์โดยไม่จำเป็นต้องคาดหวังหรือตั้งเป้าหมายในเชิงอุดมคติใด ๆ ไม่ได้เสนอทางออกใด ๆ แก่มนุษย์ แต่จะทำให้เราตื่นตระหนกและกระตุกการวิพากษ์วิจารณ์ เพราะวงสาวิทยาปฏิเสธกำเนิดสัจจะที่มีลักษณะถาวรตายตัว ปฏิเสธความเชื่อในการพัฒนาหรือความก้าวหน้าใด ๆ ปฏิเสธความมีแก่นสารสาระใด ๆ ปฏิเสธความต่อเนื่องไม่สิ้นสุด วงสาวิทยาทำให้เราต้องพิจารณาบทบาทของอำนาจ บทบาทของระบอบสัจจะในการรองรับความชอบธรรมถูกต้องน่าเชื่อถือของความรู้ใด ๆ ก็ตามเสียใหม่ เพราะฟูโกต์เสนอว่าความรู้/อำนาจเป็นองค์เอกภาพของสิ่งเดียวกัน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ระบบของความรู้ที่เราถือว่าเป็นสัจจะหรือความจริงกับลักษณะแบบแผนของอำนาจอันหมายถึงแบบแผนหรือระบอบของการเมืองในการผลิตความรู้และสัจจะทั้งหลายมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด นั่นคือ ความเป็นสัจจะของความรู้ใด ๆ มิได้เกิดจากคุณสมบัติในเชิงญาณวิทยาใด ๆ ในตัวองค์ความรู้นั้น ๆ เอง ไม่ว่าจะป็นระบบตรรกะ ทฤษฎี ข้อพิสูจน์ คำอธิบาย ฯลฯ แต่เกิดจากอำนาจที่มาคู่กับความรู้และอำนาจที่ความรู้ที่ผลิตขึ้นมาต่างหาก (ธงชัย วินิจจะกุล, 2534 : 38)

อย่างไรก็ตาม ต้องเข้าใจว่าอำนาจในที่นี้ไม่ได้มาจากกลไกรัฐหรือชนชั้นปกครอง แต่คืออำนาจที่อยู่คู่กับการอ้างว่าเป็นแบบแผนอันถูกต้อง เป็นเหตุเป็นผล หรือเป็นไปตามกฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์อำนาจเช่นนี้จึงสามารถทำให้เกิดการลงโทษ ฝึกฝน ดัดแปลงนิสัยของผู้ถูกหาว่าเบี่ยงเบน ตัวบุคคลในองค์กรหรือกลไกรัฐมิใช่แหล่งที่มาของอำนาจนี้ หากเป็นแต่เพียงผู้กระทำการโดยอาศัยอ้างอิงอำนาจนี้ เป็นเพียงผู้ใช้ (exercise) อำนาจของความเป็นสัจจะ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วคงไม่มีอำนาจใดในสังคมสมัยใหม่จะเด่นชัดรุนแรงไปกว่าอำนาจที่มาคู่กับวาทกรรม ฟูโกต์ถึงกับสรุปว่าความรู้กับอำนาจดำรงอยู่ด้วยกันเสมอ ไม่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ปราศจากการสถาปนาความรู้บางอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา และไม่มีความรู้ที่ดำรงอยู่โดยปราศจากอำนาจหรือ โดยไม่ผลิต

อำนาจ (Foucault, 1977 : 27-28) กล่าวอีกแบบหนึ่งก็คือ ความรู้และอำนาจก่อกำเนิดซึ่งกันและกันนั่นเอง

สำหรับนักทฤษฎีแล้ว ความรู้แยกไม่ออกจากเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการใช้อำนาจของการครอบงำกัน หรือการใช้เทคโนโลยีต่าง ๆ ไปกำหนดชีวิต ร่างกาย พฤติกรรมของคน ความรู้มิใช่ทางออกที่ใสสะอาดปราศจากการครอบงำมนุษย์หรือเป็นไปเพื่อปลดปล่อยมนุษย์ ความรู้เป็นเพียงส่วนหนึ่งที่แยกไม่ออกของอำนาจครอบงำชนิดหนึ่ง ๆ (Dreyfus & Rabinow, 1982 : 114) ดังนั้น สำหรับมนุษย์สมัยใหม่แล้ว ความมุ่งมั่นแสวงหาความรู้หรือความปรารถนาในความรู้ อาจจะมีได้แสดงถึงความเจริญก้าวหน้าขึ้นเรื่อย ๆ อย่างที่มักนิยมเข้าใจกัน หากแต่เป็นความเกี่ยวพันเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดระหว่างความปรารถนาในอำนาจกับความปรารถนาที่จะรู้ ในแง่นี้ ผลงานสร้างสรรค์และอารยธรรมทั้งหลายของมนุษย์ก็คือ ผลผลิตของอำนาจ/ความรู้ที่ตนเอง ประวัติศาสตร์ก็มิใช่ความก้าวหน้าอย่างเป็นสากลของเหตุผล แต่เป็นผลผลิตของอำนาจ เป็นเรื่องของการก้าวจากการครอบงำโดยระบอบความรู้หนึ่งไปสู่การครอบงำโดยอีกระบอบความรู้หนึ่ง (Dreyfus & Rabinow, 1982 : 110) ฟูโกต์เองกล่าวไว้ในบทความขนาดสั้น “Nietzsche, Genealogy, History” (1984) ว่า “กฎทั้งหลาย (ความรู้/สัจจะทั้งหลาย) ล้วนแล้วแต่วางแปลนในตัวมันเอง ล้วนแล้วแต่มีความรุนแรงและไม่มีที่สิ้นสุด มันล้วนแล้วแต่ถูกบิดผันอย่างไรก็ได้ ตามแต่ความต้องการ” (ธงชัย วินิจจะกูล, 2534 : 49-51)

แต่เราจะเข้าใจบทบาทของอำนาจ/ความรู้เช่นนี้ได้ คงจะต้องพยายามเข้าใจอำนาจในทัศนะฟูโกต์ที่แตกต่างจากความเข้าใจทั่วไปเสียก่อน จากที่กล่าวมาโดยตลอดว่าภายในปริมณฑลทางสังคมมีวาทกรรมอยู่เต็มไปหมด หลากหลายกระจัดกระจายครอบครองปริมณฑลต่าง ๆ ในชีวิตส่วนตัวและทางสังคมของคนเราอยู่ทุกกาลและเทศะ (time and space) ในงานชิ้นหลัก ๆ ฟูโกต์ยังยอมรับอีกด้วยว่าภายในปริมณฑลทางสังคมมีปัจจัยที่ไม่ใช่วาทกรรมอยู่ด้วยมากมาย เช่น เงื่อนไขทางธรรมชาติหรือแม้แต่วาทกรรมอยู่ด้วยมากมาย เช่น เงื่อนไขทางธรรมชาติหรือแม้แต่วาทกรรมที่ฝังรากลึกจนกลายเป็นสถาบันทางสังคมบางอย่าง เราได้กล่าวถึงการปะทะประสานกันของวาทกรรมจนก่อให้เกิดเป็นวาทกรรมใหม่ ความรู้ใหม่ พฤติกรรมใหม่ กิจกรรมใหม่ แต่ในความเป็นจริงแล้วการดำรงอยู่ของวาทกรรมหนึ่ง ๆ นั้นหมายถึงย่อมมีวาทกรรมที่แตกต่าง ซึ่งถูกกดเอาไว้ดำรงอยู่ด้วย เช่น วาทกรรมว่าด้วยการพัฒนาของรัฐไทยดำรงอยู่ควบคู่กับความแตกต่างของวาทกรรมว่าด้วยเรื่องการพัฒนาเหมือนกันแต่มีสาระต่างกัน ย่อมก่อให้เกิดความขัดแย้งแย่งชิงพื้นที่ คือพยายามครอบครองปริมณฑลในสังคมให้ได้เหนือคู่แข่งของตน ดังนั้นการที่วาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทยครอบครองความเชื่อผู้คนไว้ได้แสดงถึงการมีอำนาจเหนือกว่าวาทกรรมที่เป็นคู่ต่อสู้ การใช้อำนาจจึงแฝงอยู่ในความแตกต่างนั่นเอง และปรากฏตัวออกมาเสมอ ๆ ตลอดเวลาที่มีการครอบงำปริมณฑลได้เหนือกว่าคู่แข่ง เพราะย่อมต้องใช้อำนาจกดปราบให้วาทกรรม

อื่นกลายเป็นความไม่จริง ใช้การไม่ได้ ไม่สมเหตุสมผลหรือคิดเพี้ยนจาก “ปกติ” เช่น วาทกรรมเชิงวิทยาศาสตร์ในความเข้าใจของคนทั่ว ๆ ไปมีความถูกต้องกว่า ชอบธรรมกว่าวาทกรรมเชิงไสยศาสตร์ในแง่นี้จะเห็นได้ว่าอำนาจแฝงตัวอยู่ตลอดเวลาในความรู้ทั้งหลาย และมีการใช้อำนาจอยู่แล้วในความแตกต่างและความขัดแย้ง แต่จะปรากฏตัวชัดในการต่อสู้กันในเหตุการณ์หนึ่ง ๆ จะเชื่อและคิดอย่างวิทยาศาสตร์หรือไสยศาสตร์ดีกว่ากัน ฝ่ายใดชนะหมายถึงได้ครอบครองพื้นที่ปริมาตรที่ใช้อธิบายเหตุการณ์นั้น ซึ่งหมายถึงต้องใช้อำนาจเบียดขับคู่ต่อสู้ให้กลายเป็นวาทกรรมที่ผิด ไร้เหตุผล ไม่น่าเชื่อถือหรือถึงขนาดไม่รู้เรื่อง

ความแตกต่างระหว่างวาทกรรมว่าด้วยการพัฒนาของรัฐไทยกับองค์กรพัฒนาเอกชนก็เป็นคู่ขัดแย้งที่ต้องต่อสู้แย่งชิงพื้นที่กัน อำนาจแฝงเร้นอยู่แล้วในความรู้หนึ่ง ๆ และเกิดการใช้อำนาจแต่ปรากฏตัวชัดในการชิงการอธิบายความเข้าใจต่อเรื่องการพัฒนา ผลสุดท้ายฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งต้องถูกกล่าวหาว่าเป็นข้ออ้างจอมปลอม โกงหกหลอกลวง ในขณะที่ฝ่ายชนะต้องใช้อำนาจตลอดเวลาเพื่อสกัดกันเบียดขับคู่ต่อสู้อย่าให้มาครอบครองปริมาตรว่าด้วยการพัฒนา เมื่อเป็นเช่นนี้เราอาจกล่าวได้ว่าอำนาจดำรงอยู่ในความรู้และความสัมพันธ์เชิงอำนาจจึงอยู่ในความแตกต่างขัดแย้งต่อสู้กันของความรู้ทั้งหลาย

ฟูโกต์ไม่ได้เสนอทฤษฎีว่าด้วยอำนาจโดยตรง แต่เขาให้แนวทางวิธีศึกษาอำนาจเอาไว้ กล่าวคือแทนที่จะวิเคราะห์ตัวอำนาจตรง ๆ ซึ่งมีความเป็นนามธรรมสูงและจับต้องไม่ได้ ฟูโกต์กลับหันมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (power relations) และการใช้อำนาจ (the exercise of power) หรือภาคปฏิบัติการจริงของอำนาจนั่นเอง ซึ่งก็ช่วยให้เราเข้าใจอำนาจในทัศนะของเขาได้ดีขึ้น

ประการแรก อย่างมุ่งเน้นความสนใจหรือให้ความสำคัญแต่เพียงแก่อำนาจที่เป็นระบบหรืออ้างความถูกต้องชอบธรรมว่ามีระเบียบ กฎเกณฑ์สถาบันที่เป็นทางการต่าง ๆ รองรับ เช่น กฎหมาย อำนาจรัฐ แต่ควรสนใจอำนาจที่แผ่กระจายไปถึงชายขอบของระบบเหล่านั้น เพราะอำนาจมีอยู่ทุกหนทุกแห่งแสดงตัวออกในความแตกต่างขัดแย้งระหว่างสิ่งต่างๆ หรืออาจกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ทางสังคมทุกชนิดเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจด้วย ดังนั้นจึงควรสนใจอำนาจที่ปรากฏตัวผ่านเหตุการณ์ พฤติกรรม หรือความสัมพันธ์ย่อย ๆ ทั้งหมดในชีวิตปกติของมนุษย์ด้วย

ประการที่สอง อย่าคิดว่าการใช้อำนาจเกิดขึ้นด้วยความจงใจ รู้สำนึกหรือมาจากการไตร่ตรองอย่างรอบคอบแล้วจึงตัดสินใจ อย่ามัวสนใจอำนาจจากมุมมองขององค์กรประชนที่ใช้อำนาจ แต่ควรสนใจอำนาจที่อยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ อำนาจที่แสดงออกและเกิดอยู่เสมอโดยไม่ต้องตระหนักรู้หรือจงใจ แต่กลับเกิดการบงการครอบงำได้ นั่นคืออย่ามัวแต่สนใจเหตุที่มาของอำนาจ แต่ควรสนใจการกระทำและผลของอำนาจ

ประการที่สาม อย่าคิดว่าอำนาจเป็นปรากฏการณ์อันเกิดจากการครอบงำของบุคคลหรือฝ่ายหนึ่งเหนืออีกฝ่ายหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มหรือชนชั้นก็ตาม อำนาจเป็นสิ่งที่ไม่อาจแยกแยะได้เด็ดขาดว่าใครมีมากหรือน้อยกว่ากัน เพราะอำนาจอยู่วนเวียนกระจัดกระจายไปทั่วความสัมพันธ์ทางสังคมทุกชนิดทุกขณะที่มีวาทกรรม

ประการที่สี่ อย่าเพียงแต่ศึกษาอำนาจโดยถือว่ามีศูนย์กลางเป็นแหล่งอำนาจแล้วมุ่งค้นพบขอบข่ายของอำนาจที่ขยายจากศูนย์กลางอำนาจไปสู่ฐานของสังคม แต่ควรสนใจความสัมพันธ์เชิงอำนาจบริเวณชายขอบของสังคมหรือบริเวณที่เครือข่ายของอำนาจศูนย์กลางอาจไม่มีความสำคัญ ซึ่งเราจะพบว่ามีความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เกี่ยวกับศูนย์กลางดำรงอยู่ในความสัมพันธ์ทางสังคมด้วย โดยมีกลไกของอำนาจอีกแบบเป็นของตนเอง มีประวัติศาสตร์และแนวโน้มของตนเอง ที่ฟูโกต์เรียกว่าศึกษา “Micro Physics of Power” ซึ่งมีแผ่กระจายทั่วสังคมไปหมดและอาจเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของมนุษย์มากกว่ากฎหมายหรืออำนาจรัฐ ในแง่นี้เองเราจะเห็นได้ว่าอำนาจในทัศนะของฟูโกต์ไม่ใช่อำนาจที่เป็นหนึ่งเดียวของรัฐ ของกลุ่มหรือชนชั้นใด แต่อำนาจเป็นเครือข่ายที่โยงใยไปทั่วเรือนร่างของสังคม

ประการที่ห้า เมื่อเกิดการใช้อำนาจผ่านกลไกต่าง ๆ ในความสัมพันธ์ทางสังคม อำนาจก็ต้องพัฒนาตัวเองต่อไป เติบโตต่อไปด้วยการสร้างความรู้ขึ้นรองรับอำนาจหรืออธิบายอำนาจนั้น โดยความรู้นั้นมีอำนาจสนับสนุนรองรับอยู่ในที่นี้คล้ายกับว่าเรากำลังพูดถึงการสร้างอุดมการณ์หรือจิตสำนึกจอมปลอมมารับอำนาจ แต่อันที่จริงฟูโกต์มิได้สนใจในแง่นั้น เพราะอุดมการณ์หรือจิตสำนึกจอมปลอมมีที่มาจากผลประโยชน์ของกลุ่มหรือชนชั้น แต่ความรู้ในที่นี้เป็นความจำเป็นของการดำรงอยู่ของอำนาจในตัวมันเอง

ประการสุดท้าย อย่าคิดว่าอำนาจมีแต่ด้านที่กดขี่ ปรามปราม ปิดบัง กีดกัน หวงห้าม อำนาจมีผลในเชิงบวกด้วย ได้แก่ การสร้างความรู้และวาทกรรมต่าง ๆ จนกลายเป็นอารยธรรมของมนุษย์นั่นเอง (Foucault, 1980 : 96-102)

จากทัศนะของฟูโกต์ข้างต้นนี้เราจะพอเห็นความแตกต่างชัดเจนจากความเข้าใจที่เรามีต่ออำนาจตามปกติทั่วไป โดยเฉพาะจากทัศนะของนักรัฐศาสตร์กระแสหลักที่มักจำกัดการมองอำนาจอยู่เพียงแค่กฎหมาย อำนาจรัฐ และสถาบันทางการเมืองต่าง ๆ ดูเหมือนว่าสำหรับฟูโกต์และวงศาวิตยาแล้วจะถือว่าอำนาจและการต่อสู้ขัดแย้งมีอยู่เป็นปกติตลอดเวลาในทุกอณูของเรือนร่างสังคม (Foucault, 1980 :90) เพราะรากฐานความสัมพันธ์เชิงอำนาจมีอยู่ในความแตกต่างขัดแย้งกันของพลังของวาทกรรมนั่นเอง ไม่ใช่เรื่องของสิ่งที่จะยกให้แก่กัน สัญญากัน หรือเรื่องของกลไกรักษาความสัมพันธ์ทางการผลิตใด ๆ

วงศาวิทยาของฟูโกต์คือวิธีการศึกษาเพื่อเปิดเผยให้เห็นถึงปฏิบัติการ กลไก และพิธีกรรม อันละเอียดอ่อนของบรรดาอำนาจ ณ จุดย่อย ๆ เหล่านี้ ที่สำคัญที่สุดคืออำนาจที่กระทำต่อร่างกายของแต่ละคนเขาเห็นว่า “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจมีผลอย่างมากโดยตรงต่อร่างกายกำหนดลักษณะ ฝึกฝน บังคับ ทรมาน เพื่อให้ร่างกายทำหน้าที่บางอย่าง เพื่อให้ร่างกายประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ร่างกายส่งสัญญาณ... มีความเป็นไปได้ที่มนุษย์จะทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ และเกิดผลเต็มทีเมื่อมนุษย์ถูกควบคุมไว้ภายใต้ระบบบงการ (subjection) เรือนร่างกลายเป็นพลังที่มีประโยชน์ต่อเมื่อเรือนร่างนั้นทำการผลิตได้และถูกบงการได้” (Foucault, 1977 : 25-26)

เมื่อเป็นเช่นนี้วงศาวิทยาจึงมิใช่การศึกษาเพื่อวางรากฐานอันแข็งแกร่งให้แก่ความรู้แขนงใด ๆ หากแต่เป็นความพยายามแสดงให้เห็นที่มาของความรู้ที่เราเชื่อว่าดี ถูกต้อง เป็นสัจจะ เป็นไปตามหลักเหตุผลนั้น แท้ที่จริงมีรากเหง้าอยู่กับการครอบงำ บงการ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความรู้ว่าด้วยการพัฒนาของรัฐไทยก็เช่นเดียวกัน เป็นรูปแบบหนึ่งของความรู้และอำนาจที่นักเศรษฐศาสตร์ นักวางแผนการพัฒนาเป็นผู้ใช้เพื่อบอกว่าอะไรคือการพัฒนาที่ดี ที่ถูกต้อง อำนาจของความรู้อันถูกต้องก็เบียดขับความรู้ของชาวบ้านที่อิงอยู่กับประสบการณ์ ขบประเพณีออกไป เป็นเพียงความรู้ชั้นต่ำที่พิสูจน์ไม่ได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ และเพราะฉะนั้นจึงเชื่อถือไม่ได้ในทางกลับกัน วงศาวิทยาคือความพยายามกอบกู้สถานะของความรู้ชายขอบ/ความรู้ย่อย ๆ ที่ถูกอำนาจของความเป็นวิทยาศาสตร์ ที่อ้างความถูกต้อง เป็นสัจจะ (ซึ่งล้วนแล้วแต่อาศัยอำนาจของสถาบันและกลไกต่าง ๆ ในสังคมที่ตกอยู่ในอำนาจของวิทยาศาสตร์) เบียดบังกดทับเอาไว้หรือผลักออกไปอยู่ในปริมาตรของความไม่น่าเชื่อถือ ไร้หลักกระเบื้องหรือพื้นตัวขึ้นอีกครั้ง ทั้งนี้โดยการเปิดเผยให้เห็นว่าความรู้ที่เราเชื่อว่าถูกต้องนั้นเป็นเพียงผลผลิตของอำนาจเท่านั้น (Foucault, 1980 : 84)

ดังนั้นในขณะที่การศึกษาจำนวนมากเป็นไปเพื่อสร้างความชอบธรรมความแข็งแกร่งแก่องค์ความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ในด้านต่าง ๆ ระดับต่าง ๆ วงศาวิทยากลับเป็นความพยายามปลดปล่อยความรู้ออกจากอำนาจดังกล่าว โดยให้ความสนใจศึกษาความหลากหลาย การดิ้นรนต่อสู้ และการฟื้นตัวของความรู้ชายขอบต่างๆ (Foucault, 1980 : 83 – 85) ด้วยเหตุผลที่ว่าเราควรพยายามทำความเข้าใจกับความรู้อื่น ๆ ซึ่งแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับความรู้ที่เราคุ้นเคย เนื่องจากเรถูกครอบงำด้วยวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ตะวันตกเสียจนกระทั่งไปคิดว่าไม่มีวิธีมองโลกวิธีอื่นที่เป็นจริง นอกจากวิธีที่วิทยาศาสตร์สอนให้เรามองเท่านั้น ความรู้ชายขอบหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นต่าง ๆ ถูกปฏิเสธ ถูกหาว่าไม่ดีพอหรือไม่ชัดเจนพอถูกหาว่าเป็นความรู้ชั้นต่ำ ใช้การไม่ได้ อยู่ปลายแถวของบรรดาความรู้ทั้งหลายจนเกินกว่าจะยอมรับได้โดยมาตรฐานของความเป็นวิทยาศาสตร์ (Foucault, 1980 : 82) แต่อันที่จริงแล้วความรู้เหล่านั้นคือ การโต้แย้งจากชายขอบ (local character of criticism) ซึ่งหมายถึงความรู้ที่เป็นอิสระ ไม่ถูกรวมศูนย์อยู่ภายใต้กรอบทางทฤษฎีที่เรารู้จัก

เป็นความรู้ซึ่งจะถูกหรือไม่ ใช้ได้หรือไม่ก็ตาม แต่ที่แน่ ๆ ก็คือ มิได้อยู่ภายใต้การรับรองของระบบการคิดที่เราจักคุ้นเคย (Foucault, 1980 : 81) วงศาวิทยาเรียกร้องให้สนใจความรู้ย่อย ๆ ที่ไม่ต่อเนื่อง ที่ถูกปฏิเสธ ที่ไม่ชอบธรรม แทนที่จะมัวสนใจแต่ทฤษฎีหลัก ๆ สำคัญ ๆ ที่สถาปนาองค์ความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ กล่าวอย่างถึงที่สุดแล้ววงศาวิทยา ก็คือการปฏิเสธอำนาจของวิทยาศาสตร์นั่นเอง (Foucault, 1980 : 83)

อาจมีผู้ตั้งคำถามว่านี่หมายความว่าวงศาวิทยาจะต้องต่อต้านวาทกรรมและวิธีแสวงหาความรู้ในแบบที่เชื่อกันว่าเป็นสากล อย่างเช่น ความรู้ที่เชื่อกันว่าเป็นวิทยาศาสตร์หรือกระบวนการทางเหตุผลเสมอไปกระนั้นหรือ คำตอบก็คือไม่ใช่ เพราะงานเขียนของฟูโกต์ก็มีลักษณะเป็นเหตุเป็นผล (rational) และอย่างน้อยที่สุดตามความเข้าใจทั่วไปก็มีลักษณะ “เป็นวิทยาศาสตร์” ฟูโกต์จึงกล่าวขำว่า “สิ่งที่เรามุ่งหมายก็คือการขบถของความรู้ที่โดยพื้นฐาน ไม่ได้ต่อต้านสาระ วิธีการหรือแนวความคิดของวิทยาศาสตร์แขนงต่าง ๆ แต่ต่อต้านผลของการรวมศูนย์อำนาจ ที่เชื่อมโยงกับการสถาปนาตัวและการทำงานของวาทกรรมวิทยาศาสตร์หนึ่ง ๆ ในสังคมแบบของเรา... การสืบสาวรากเหง้าของความรู้หรือวงศาวิทยาจะต้องต่อสู้กับผลที่เกิดจากอำนาจของวาทกรรมหนึ่ง ๆ ซึ่งถือกันว่าเป็นวิทยาศาสตร์” (อ้างใน วีระ สมบูรณ์, 2541 : 84)

ข้อเสนอของฟูโกต์ที่กล่าวมาข้างต้นทำให้เราตระหนักถึงอำนาจของวาทกรรมที่กลายมาเป็นระบบบงการมนุษย์ ช่วยให้เราระมัดระวังอำนาจที่แอบซ่อนมากับวาทกรรมชุดหนึ่ง ๆ ซึ่งในงานศึกษาของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ก็คือวาทกรรมการพัฒนาของประเทศไทย ทั้งนี้เพื่อจะได้ไม่เข้าใจหรือคิดไปว่าวาทกรรมทั้งหลาย ซึ่งมาในนามของความรู้ชุดต่าง ๆ นั้นไร้อคติหรือ “วาระ” ทางการเมือง (political agenda) แฝงอยู่

ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ต้องการศึกษากระบวนการสร้างความหมาย “การพัฒนา” ของประเทศไทย โดยย้อนรอย (trace) กลับไปหาการก่อตัว (beginning) มากกว่าจะค้นหาจุดกำเนิด (origin) ของ “การพัฒนา” นั่นคือการกลับไปสืบค้นรากฐานความคิดการพัฒนาของประเทศไทยอันเป็นตัวกำหนดเจตนารมณ์และทิศทาง ตลอดจนยุทธศาสตร์และยุทธวิธีในการวางแผนพัฒนาประเทศ นับตั้งแต่ประเทศไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2504 ซึ่งการย้อนกลับไปหาการก่อตัวนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นการใช้วิธีที่เรียกว่า “วงศาวิทยา” (genealogy) ของฟูโกต์นั่นเอง และดังที่เขาถือว่าวาทกรรมหรือความจริงชุดต่าง ๆ นี้เป็นปฏิบัติการที่ไม่ต่อเนื่อง ซึ่งเป็นผลมาจากการปฏิสัมพันธ์ของวาทกรรมชุดต่าง ๆ ที่มีการปะทะ ประสาน ลดทอน และเปลี่ยนรูปของวาทกรรมชุดต่าง ๆ กันอยู่ตลอดเวลา เช่นเดียวกับวาทกรรมชุดต่าง ๆ ในเรื่องของการพัฒนา ดังนั้นการศึกษาวาทกรรมการพัฒนาของประเทศไทยโดยอาศัยทัศนะของฟูโกต์ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงเป็นการดูว่า วาทกรรมหรือความจริงในชุดหนึ่ง ๆ ที่ขึ้นมามีบทบาทมากในเรื่องการพัฒนานี้สามารถสถาปนาอำนาจขึ้นมาได้อย่างไร มีรายละเอียด ขั้นตอน ความสลับซับซ้อนและความเป็นมาอย่าง

ไรบ้าง และครอบงำหรือปิดกั้นวาทกรรมชุดอื่น ๆ อย่างไร นอกจากนี้การเปิดเผยให้เห็นถึงกลไกของอำนาจวาทกรรมชุดดังกล่าวทำให้เห็นว่าวาทกรรมหรือความรู้ชุดอื่น ๆ ที่ถูกครอบงำ ปิดกั้นหรือกดเอาไว้กำลังท้าทายอำนาจของวาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทยอย่างไร

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติศาสตร์ชาติไทยตอน “การพัฒนา”

ในบทนี้ผู้วิจัยต้องการนำเสนอว่า แนวความคิด “การพัฒนา” ในสังคมไทยก่อตัวขึ้นมาอย่างไร กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นการศึกษาว่าแนวความคิด “การพัฒนา” ของรัฐไทยมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาอย่างไร ซึ่งการย้อนกลับไปหาการก่อตัวนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นการใช้วิธีการที่เรียกว่า “วงศ์วิทยา” (genealogy) ของ มิเชล ฟูโกต์ นั่นเอง

ประวัติศาสตร์แนวความคิดการพัฒนาในระดับโลก

ความหมาย (significance)¹ ของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” (development) และของกลุ่มตรงข้ามที่เรียกว่า “ความด้อยพัฒนา” (underdevelopment) อย่างที่รับรู้และเข้าใจกันอยู่ในปัจจุบันนี้นั้น เป็นสิ่งที่เพิ่งถูกสร้างขึ้นมาจากประเทศมหาอำนาจตะวันตกภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองนี้เอง (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร์, 2540 ก : 87) โดยเริ่มต้นเมื่อวันที่ 20 มกราคม ค.ศ. 1949 เมื่อ Harry S. Truman (1884-1972) ประธานาธิบดีคนที่ 33 ของสหรัฐอเมริกาประกาศแผนการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและความเจริญรุ่งเรืองของโลกทั้งมวล โดยรวมเอา “พื้นที่ด้อยพัฒนา” (underdeveloped areas) ไว้ด้วยอย่างชัดเจน

¹ คำว่า “meaning” ที่หมายถึง “ความหมาย” เป็นคำที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายทั้งในชีวิตประจำวันและในแวดวงวิชาการมากกว่าคำว่า “significance” แต่ในเชิงของญาณวิทยาและวิธีวิทยา (epistemology and method) แล้ว สองคำนี้มีความหมายแตกต่างกันมากจนไม่สามารถใช้แทนกันได้เลย กล่าวคือ “meaning” หมายถึงความหมายที่มีอยู่ในตัวของมันเอง หรือความหมายที่เป็น “ปกติธรรมดา” หรือเป็น “ธรรมชาติ” บางครั้งอาจจะเปิดเผย บางครั้งอาจจะซ่อนเร้น และหน้าที่ของผู้ศึกษาคือค้นหาความหมายนี้ให้พบ อย่างเช่นนักทฤษฎีแนวประจักษ์นิยม (empiricists) และนักทฤษฎีแนวตีความ (hermeneuticists) ถือปฏิบัติกัน ส่วน “significance” หมายถึงความหมายในเชิงที่ถูกสร้างหรือทำให้เกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัยต่าง ๆ มากมาย โดยตัวผู้ศึกษาและสิ่งที่ถูกศึกษาเอง มีบทบาทอย่างสำคัญในการร่วมสร้างความหมายนั้น ๆ ให้เกิดขึ้นด้วย ไม่ใช่มีหน้าที่เพียง “ค้นพบ” และ “ถูกค้นพบ” อย่างในกรณีของญาณวิทยาแบบประจักษ์นิยม นอกจากนี้ เมื่อมีความหมายเกิดขึ้นแล้ว ความหมายดังกล่าวในตัวของมันเองก็สามารถสร้างความหมายอื่น ๆ ให้เกิดขึ้นอีกอย่างไม่รู้จักจบสิ้น (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร์, 2540 ก : 87)

“เราต้องเริ่มต้นโครงการที่ทำทลายขึ้นมาใหม่เพื่อนำเอาความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และอุตสาหกรรมของเราไปก่อให้เกิดการปรับปรุงและสร้างความเจริญเติบโตในพื้นที่ด้อยพัฒนาทั้งหลาย... คติจักรวรรดินิยมแบบเก่าคือ การเอาเปรียบเพื่อประโยชน์จากต่างชนดินนั้นจักต้องหมดไปแผนงานที่เราวางไว้ก็คือการพัฒนา โดยมีโน้ตศัพท์ว่าจะใช้ความยุติธรรมและประชาธิปไตยเป็นพื้นฐาน” (อ้างใน เอสตีฟา, 2539 : 14)

ในทันทีที่ทรูแมนใช้คำว่า “ด้อยพัฒนา” เป็นครั้งแรกในบริบทเช่นนี้ เขาได้เปลี่ยนความหมายของคำและสร้างคำให้เป็นสัญลักษณ์ ความหมายของคำว่า “การพัฒนา” ในเชิงประวัติศาสตร์และการเมืองที่มีการสร้างขึ้นมาว่า 200 ปีนั้น ได้เปลี่ยนความหมายไปโดยสิ้นเชิง กล่าวอีกแบบหนึ่งก็คือในวันที่ 20 มกราคม ค.ศ. 1949 นั้น ประชาชนกว่าสองพันล้านคนได้กลายเป็นคนด้อยพัฒนาไปแล้ว พวกเขาเหล่านั้นไม่ได้เป็นอย่างที่เคยเป็นอีกแล้ว ในขณะเดียวกัน ประเทศต่าง ๆ ส่วนใหญ่ในภูมิภาคเอเชีย แอฟริกา ลาตินอเมริกา ก็กลายสภาพเป็น “ประเทศด้อยพัฒนา” ทันที กล่าวอีกนัยหนึ่ง วาทกรรมการพัฒนา (development discourse) ได้เริ่มต้นขึ้นอย่างเป็นทางการโดยประธานาธิบดีทรูแมน นับแต่นั้นมาก็มีการจัดประเภทของประเทศ (categorization) ออกเป็น “ประเทศพัฒนา” และ “ประเทศด้อยพัฒนา” หรือ “ประเทศโลกที่สาม” ซึ่งมีใช้การจัดแบ่งตามสภาพภูมิศาสตร์ แต่เป็นการจัดแบ่งตามความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร , 2540 ก : 87 ; Parajuli , 1991 : 173 - 174)

ในยุคแรกเริ่มของการพัฒนานั้น จำกัดการพัฒนาไว้เพียงการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ คิดกันง่าย ๆ ว่าการพัฒนาประกอบด้วยรายได้ของรายได้อัตราในพื้นที่ที่ด้อยพัฒนาทางเศรษฐกิจ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นเป้าหมายที่ W. Arthur Lewis เสนอในปี ค.ศ. 1944 และตอกย้ำโดยกฎบัตรของสหประชาชาติในปี ค.ศ. 1947 และคำกล่าวอย่างเป็นทางการของ Lewis ในปี ค.ศ. 1955 ที่ว่า “สิ่งที่เราสนใจคือการเจริญเติบโต ไม่ใช่การกระจายการเจริญเติบโต” สะท้อนให้เห็นว่าการเจริญเติบโตเป็นกระแสหลักที่ครอบงำความคิดเรื่องการพัฒนาอยู่ในขณะนั้น (เอสตีฟา, 2539 : 22) ในปี ค.ศ. 1957 Paul Baran ซึ่งเป็นนักเศรษฐศาสตร์การพัฒนาที่มีอิทธิพลมากที่สุดในกลุ่มฝ่ายซ้ายนำเสนอผลงานเขียนเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการเจริญเติบโต โดยเสนอนิยามการเจริญเติบโตหรือการพัฒนาว่า เป็นการเพิ่มขึ้นของการผลิตสินค้าต่อหัว (อ้างใน เอสตีฟา, 2539 : 22) Walter Rostow ได้เสนอแนวคิดที่ก่อผลสะท้อนอย่างมากในแวดวงการศึกษาเศรษฐศาสตร์การพัฒนา นั่นคือ ทฤษฎีการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน (Rostow, 1960 : 1-7) ซึ่งนำเสนอการแบ่งขั้นตอนของการเจริญเติบโต (Stages of Growth) เป็นห้าขั้นตอน โดยประเทศด้อยพัฒนาอยู่ในขั้นตอนต้น ๆ ส่วนประเทศพัฒนาแล้วอยู่ในขั้นตอนสุดท้าย และมองว่าสังคมมีความแตกต่างระหว่าง

สภาวะล้าสมัยกับสภาวะทันสมัยสอดแทรกอยู่ในทุกส่วน ประเทศที่พัฒนาแล้วจะก้าวเข้าสู่สภาวะทันสมัยด้วยตัวเอง ในขณะที่ประเทศด้อยพัฒนาจะประสบความล้มเหลวในการสร้างสภาวะทันสมัย ดังนั้น วิธีการขจัดลักษณะสังคมทวิลักษณะจึงต้องเปลี่ยนตามลำดับขั้นตอน โดยมีเป้าหมายอยู่ที่ความสำเร็จในการสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางอุตสาหกรรม และจัดระเบียบทางสังคมการเมือง

ผลของแนวคิดข้างต้นนี้ได้ส่งผลให้เกิดการสร้างองค์การความช่วยเหลือด้านการพัฒนาอย่างมากมาย เช่น ตัวแทนให้ความช่วยเหลือระหว่างประเทศ (Aid Agencies) องค์การให้ความช่วยเหลือของสหรัฐอเมริกา (US-AID) คณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมสำหรับเอเชียและแปซิฟิก (ESCAP) โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) ฯลฯ ยิ่งกว่านั้น ยังมีการจัดตั้งธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและพัฒนา (IBRD) หรือต่อมาเรียกว่าธนาคารโลก (World Bank) พร้อมทั้งกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) เพื่อควบคุมความเคลื่อนไหวทางการเงิน รวมทั้งสมาคมช่วยเหลือด้านการศึกษาวิจัย เช่น มูลนิธิร็อกกีเฟลเลอร์ มูลนิธิฟอร์ด มูลนิธิคาร์เนกี เป็นต้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำแนวคิดการพัฒนาไปดำเนินการผ่านความช่วยเหลือประเทศยากจน

กล่าวอีกแบบหนึ่งก็คือ ในช่วงนี้การพัฒนาหมายถึงการทำให้ทันสมัยอย่างสังคมตะวันตก ผ่านการพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาอุตสาหกรรมและการพัฒนาการเมือง หรือที่เรียกขานกันในแวดวงการศึกษาการพัฒนาในยุคนี้ว่า “ทฤษฎีการทำให้ทันสมัย” (modernization theory) ซึ่งเป็นทฤษฎีที่ผูกขาดและครอบงำการศึกษาการพัฒนาในประเทศโลกที่สามมาโดยตลอด ตั้งแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงราวต้นคริสต์ทศวรรษ 1970 และหลังจากนั้นก็เริ่มลดบทบาทและความสำคัญลง เนื่องจากถูกท้าทายโดยแนวความคิดอื่น ๆ แต่ไม่ได้หมายความว่าทฤษฎีการทำให้ทันสมัยหมดอิทธิพลลงอย่างสิ้นเชิง ตรงกันข้ามทฤษฎีนี้ยังเป็นที่นิยมยกย่องในหมู่นักรัฐศาสตร์กระแสหลัก เพียงแต่เปลี่ยนรูปไปจากเดิมเท่านั้น (ดู Higgot, 1980 : 26-58, Huntington, 1993 และ Fukuyama, 1995) หัวใจของทฤษฎีการทำให้ทันสมัยอยู่ที่การพยายามนำเสนอแนวทางในการพัฒนาประเทศให้กับประเทศโลกที่สาม โดยเรียกร้องให้ประเทศเหล่านี้ลอกเลียนแบบอย่างการพัฒนาของประเทศตะวันตก เพราะถือว่าเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว

นักทฤษฎีแนวทำให้ทันสมัยมีความเชื่อว่า ก่อนที่ประเทศโลกที่สามจะก้าวข้ามไปสู่สังคมที่พัฒนาแล้วอย่างสังคมตะวันตก จะต้องผ่านระบบที่เรียกว่าสังคมเปลี่ยนผ่าน (transitional society) ซึ่งมีลักษณะเด่นคือการผสมปนเปกันระหว่างของเก่ากับของใหม่ ของเก่าคือ สิ่งที่มีอยู่เดิมในสังคมนั้น ส่วนของใหม่คือ สิ่งที่รับเข้ามาจากต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสังคมตะวันตก ดังนั้น ลักษณะโครงสร้างสังคมของประเทศเหล่านี้จึงเป็นแบบที่เรียกว่า “ทวิลักษณะ” (structural dualism) คือ มีโครงสร้างของสังคมใหม่และสังคมเก่าซ้อนทับกันอยู่ ทำให้เกิดความสับสนวุ่นวายมาก การมองสังคมแบบต้น ๆ ของนักทฤษฎีแนวทำให้ทันสมัยนี้ มีข้อบกพร่องอย่างน้อย 3 ประการ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2540 ข : 60-61) คือ

ประการแรก การแบ่งสังคมอย่างหยาบ ๆ ออกเป็นสังคมพัฒนากับด้อยพัฒนานั้น นอกจากจะไม่สอดคล้องกับสภาพสังคมจริง ๆ ที่มีอยู่ในโลกแล้ว ยังไม่สามารถแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของแต่ละประเทศในกลุ่มสังคมเดียวกัน ตัวอย่างเช่น ในประเทศที่ถือว่าพัฒนาแล้ว ยังปรากฏอาการของ “ความด้อยพัฒนา” ให้เห็นเสมอ ๆ หรือในประเทศที่ถูกมองว่าด้อยพัฒนามีส่วนของ “การพัฒนา” อยู่เช่นกัน จึงไม่อาจตีความเอาได้ง่าย ๆ

ประการที่สอง ทฤษฎีการทำให้ทันสมัยไม่สามารถแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของขั้นตอนของการพัฒนาในแต่ละประเทศ ว่ามีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับโครงสร้างอื่น ๆ ในสังคม ซึ่งร่วมกำหนดการพัฒนาหรือด้อยพัฒนาของสังคมเหล่านี้ได้อย่างไร เช่น โครงสร้างทางชนชั้น บทบาทของรัฐ และอิทธิพลของระบบทุนนิยมโลก เป็นต้น ทำให้นักทฤษฎีแนวนี้มองการพัฒนาอย่างคับแคบว่า เป็นเรื่องของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวหรือไม่ก็เป็นเรื่องของการถ่ายทอดเทคโนโลยี หรือการพัฒนาการบริหารอย่างกลุ่มการบริหารเปรียบเทียบบ้าง ทั้ง ๆ ที่จริง ๆ แล้ว การพัฒนามีความหมายกว้างไกลกว่านั้น คือหมายถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างที่รวมเอาเรื่องของการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ความรู้สึกนึกคิด อุดมการณ์ เทคนิควิทยาและอื่น ๆ เข้าด้วยกัน

ประการที่สาม การที่ทฤษฎีการทำให้ทันสมัยที่กักเอาว่า การพัฒนาหมายถึงการที่ประเทศโลกที่สามต้องเดินตามประเทศที่พัฒนาแล้ว โดยมีประเทศในยุโรปและอเมริกาเป็นแม่แบบ ไม่มีทางเลือกเป็นอย่างอื่นนั้น นอกจากจะไม่ให้ความสำคัญกับปัจจัยภายใน โดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของประเทศเหล่านี้แล้ว ยังเป็นการดูถูกเหยียดหยามประเทศโลกที่สามกลาง ๆ พร้อมกับการหลงใหลได้ปลื้มกับความเป็นเลิศของวัฒนธรรมของตนเอง (ethnocentrism) และยังทำให้หลงประเด็นไปว่าการพัฒนากับการทำให้ทันสมัยนั้นเป็นเรื่องเดียวกัน ความจริงแล้ว สองสิ่งนี้เป็นคนละเรื่องกัน เพราะประเทศหนึ่งอาจทันสมัยได้ทั้ง ๆ ที่ไม่มีการพัฒนา (modernization without development) เช่นอาจมีรูปแบบการบริโภคที่ทันสมัยอย่างตะวันตก คือนิยมบริโภคอาหารสำเร็จรูปประเภท “อาหารจานด่วน” (fast-food) มีศูนย์การค้าทันสมัยใหญ่โตมากมายเพื่อเป็นที่ระบายสินค้าที่ฟุ่มเฟือยต่างๆ มีระบบการศึกษาที่ทันสมัยอย่างตะวันตก ฯลฯ แต่คนในประเทศอาจไม่มีการพัฒนาทางความคิด ยังต้องพึ่งพิงต่างชาติในแทบทุกเรื่อง เป็นต้น (ในกรณีของประเทศไทย ดู Jacobs, 1971)

อิทธิพลของทฤษฎีการทำให้ทันสมัย ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนที่สุดในรูปแบบของการพัฒนาที่เน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ซึ่งเป็นที่ยอมรับขององค์การระหว่างประเทศที่ทำงานเกี่ยวข้องกับการพัฒนาไม่ว่าจะเป็นองค์การสหประชาชาติ ธนาคารโลก หรือหน่วยงานของรัฐบาลของประเทศตะวันตกทั้งหลายที่ให้ความช่วยเหลือแก่ประเทศโลกที่สามรวมถึงรัฐบาลของประเทศโลกที่สามเองอย่างมาก จนกระทั่งถึงในปัจจุบันนี้การพัฒนาแนวนี้จะเน้นที่

การพัฒนาาระบบเศรษฐกิจ ผ่านการพัฒนาอุตสาหกรรมและการลงทุนจากต่างชาติเป็นสำคัญ ผ่านการพัฒนาอุตสาหกรรมและการลงทุนจากต่างชาติเป็นสำคัญ โดยในระยะแรก ๆ ยุทธศาสตร์ของการพัฒนาอยู่ที่การพัฒนาอุตสาหกรรมแบบทดแทนการนำเข้า (import substitution industrialization) ต่อมาเปลี่ยนเป็นการพัฒนาอุตสาหกรรมแบบเน้นการส่งออก (export-oriented industrialization) โดยมีความเชื่อว่า เมื่อประเทศโลกที่สามสามารถพัฒนาระบบเศรษฐกิจให้เจริญก้าวหน้าแล้ว ผลพวงของการพัฒนาดังกล่าวจะกระจายไปสู่คนทั้งประเทศอย่างเท่าเทียมกัน โดยอัตโนมัติ (trickle - down theory)

แต่ในทางปฏิบัติแล้ว เหตุการณ์กลับกลายเป็นตรงกันข้าม กล่าวคือ ในระดับประเทศ ผลพวงของการพัฒนาเศรษฐกิจกลับตกอยู่ในมือของคนกลุ่มน้อยที่ได้เปรียบในสังคม ทำให้ประชาชนส่วนข้างมากในประเทศโลกที่สามโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่อาศัยอยู่ในชนบท มีสภาพยากจนข้นแค้นอย่างมาก ส่งผลให้ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนในประเทศโลกที่สามขยายกว้างขึ้นเรื่อย ๆ ในระดับระหว่างประเทศก็เช่นกัน ยิ่งรัฐบาลของประเทศโลกที่สามยึดรูปแบบการพัฒนาแบบที่เน้นการส่งออกมาเท่าใด ก็ยิ่งทำให้ประเทศของตนต้องผูกพันและพึ่งพิงทั้งตลาดโลกและบริษัทข้ามชาติมากขึ้นเพียงนั้น เมื่อผลปรากฏออกมาเช่นนี้ราวปลายปีทศวรรษ 1960 บรรดานักทฤษฎีแนวการทำให้ทันสมัยเริ่มพูดถึงการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์ในการพัฒนาใหม่ กล่าวคือ เสนอให้เปลี่ยนจุดเน้นจากความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างเดียว (economic growth) มาสู่การกระจายความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (growth with distribution) โดยหวังว่าผลพวงของการพัฒนาจะกระจายไปสู่มือประชาชนธรรมดา โดยเฉพาะผู้ที่อาศัยอยู่ในชนบทมากขึ้น และเพื่อเป็นการสนับสนุนยุทธศาสตร์ใหม่ในการพัฒนานี้ บรรดาหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้นำเสนอโครงการพัฒนามากมาย เริ่มตั้งแต่การพัฒนาชนบทไปจนถึงการพัฒนาการเกษตร การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารการพัฒนามากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ยุทธศาสตร์ใหม่ในการพัฒนาของนักทฤษฎีแนวการทำให้ทันสมัยถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ฉาบฉวยและจะไม่สามารถช่วยลดปัญหาความยากจน ซึ่งเป็นปัญหาที่มีความละเอียดอ่อนและสลับซับซ้อนได้เลย จากข้อบกพร่องต่าง ๆ ของทฤษฎีการทำให้ทันสมัยดังกล่าวข้างต้น ทำให้ทฤษฎีนี้ลดความสำคัญลงตามลำดับ ในขณะที่เดียวกันก็ถูกท้าทายจากแนวคิดอื่น ๆ ความจริงแล้ว แนวคิดที่ต่อต้านทฤษฎีการทำให้ทันสมัยมีความหลากหลายมาก เริ่มตั้งแต่ทฤษฎีพึ่งพิง (dependency) ทฤษฎีความด้อยพัฒนา (underdevelopment) ทฤษฎีระบบโลก (world system) ไปจนถึงทฤษฎีแนวมาร์กซิสต์ใหม่ (neo/post marxist) เป็นต้น ภายใต้ความหลากหลายนี้ นักทฤษฎีแนวต่อต้านการทำให้ทันสมัยมีความเห็นพ้องต้องกันที่สำคัญประการหนึ่งว่าปัญหาความด้อยพัฒนาในประเทศโลกที่สามนั้นไม่ใช่เป็นปัญหาภายในของประเทศเหล่านั้นแต่อย่างใด ดังที่นักทฤษฎีแนวการทำให้ทันสมัยพยายามนำเสนอ แต่เป็นผลมาจาก

การที่ประเทศโลกที่สามเข้าไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับประเทศที่เจริญแล้วด้วย กล่าวคือ นักทฤษฎีแนวต่อต้านทฤษฎีการทำให้ทันสมัยเห็นว่า การที่จะเข้าใจปัญหาความด้อยพัฒนาในประเทศโลกที่สามนั้น เราจะต้องศึกษาพัฒนาของประเทศที่เจริญแล้วควบคู่กันไปด้วยว่าสามารถพัฒนาขึ้นมาได้อย่างไรและด้วยวิธีการใด เพราะทั้งสองสิ่งนี้ถือเป็นกระบวนการอันเดียวกันของการพัฒนาของระบบทุนนิยมโลก ส่วนวิธีการทำความเข้าใจกับสาเหตุ หรือรากเหง้าของปัญหาที่แตกต่างกันไปในรายละเอียด (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร, 2540 ข : 62)

นักวิชาการหลายท่าน เช่น อังเดร กุนเดอ แฟรงค์ มีความเห็นว่าความด้อยพัฒนาของประเทศโลกที่สามเป็นผลโดยตรงมาจากการกดขี่ขูดรีดของประเทศที่เจริญแล้ว โดยการถ่ายเททรัพยากรที่มีค่าต่าง ๆ จากประเทศโลกที่สามไปยังประเทศที่เจริญแล้ว เพื่อเสริมสร้างระบบทุนนิยมโลกให้เจริญก้าวหน้า ฉะนั้น ยิ่งประเทศที่พัฒนาแล้วมีความเจริญมากเท่าใด ประเทศโลกที่สามก็จะด้อยพัฒนาลงเท่านั้น หรือที่แฟรงค์เรียกว่า “การพัฒนาของความด้อยพัฒนา” (the development of underdevelopment) (Andre Gunder Frank, 1967, 1969 : 17-31) ส่วนคาร์โดโซ และฟาเลโตมีความเห็นว่า ความด้อยพัฒนาในประเทศโลกที่สามไม่ได้เป็นผลมาจากการกดขี่ขูดรีดจากภายนอกเพียงอย่างเดียว แต่เป็นผลมาจากการปฏิสัมพันธ์หรือปะทะสังสรรค์กันระหว่างปัจจัยภายในของประเทศโลกที่สามเองกับปัจจัยภายนอกต่างๆ และเสนอว่า การที่จะเข้าใจปัญหาการพัฒนาและด้อยพัฒนาในประเทศโลกที่สามนั้น มีความจำเป็นจะต้องให้ความสำคัญกับความเฉพาะเจาะจงทางประวัติศาสตร์ (historical specificities) ของประเทศนั้น ๆ ด้วย เพื่อให้ได้ภาพรวมและรอบด้าน ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม อันจะเป็นตัวกำหนดรูปแบบการพัฒนาของประเทศนั้น ๆ ร่วมกับอิทธิพลจากภายนอก นอกจากนี้เวลาที่ศึกษาความเฉพาะเจาะจงทางประวัติศาสตร์ ควรมุ่งความสนใจไปที่ความขัดแย้งระหว่างพลังต่าง ๆ ในสังคมเพราะการต่อสู้ทางสังคมเหล่านี้คือตัวกำหนดรูปแบบและทิศทางการพัฒนาของแต่ละประเทศ ซึ่งไม่เหมือนกัน ในรายละเอียด (Cardoso and Faletto, 1979)

ส่วนนักวิชาการแนวทฤษฎีระบบโลก (world system) ก็มีความเห็นว่าในระดับโลกมีการแบ่งงานกันทำ (international division of labor) ในลักษณะที่ว่า ประเทศที่เจริญแล้วทำหน้าที่ผลิตสินค้าอุตสาหกรรมหนักที่ต้องอาศัยการลงทุนและความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสูง ส่วนประเทศด้อยพัฒนาหรือประเทศโลกที่สามมีหน้าที่เป็นแหล่งป้อนวัตถุดิบ และแหล่งแรงงานราคาถูกให้กับประเทศที่เจริญแล้ว พร้อมกันนั้นก็ทำหน้าที่เป็นแหล่งระบายสินค้าฟุ่มเฟือยให้กับประเทศที่เจริญแล้ว ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มประเทศทั้งสองนี้เป็นแบบไม่เท่าเทียมกัน คือประเทศโลกที่สามอยู่ในฐานะที่ต้องพึ่งพิงประเทศที่เจริญแล้ว และอยู่ในฐานะที่ด้อยกว่า ต่ำกว่า เป็นต้น

ในทศวรรษที่สองแห่งการพัฒนา คือช่วงหลังปี ค.ศ. 1970 เป็นต้นมา ถือเป็นจุดเปลี่ยนในการนิยามความหมายการพัฒนาที่สำคัญ มีการวิพากษ์วิจารณ์ตัวแบบในช่วงแรกอย่างเข้มข้น แม้กระทั่งนาย Robert S. McNamara ประธานธนาคารโลกในช่วงนั้น ก็ยังออกมาวิพากษ์อย่างตรงไปตรงมาว่า อัตราการเจริญเติบโตที่สูงขึ้นในช่วงทศวรรษแรกของการพัฒนา (1960-1970) นั้นไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่คนส่วนใหญ่ และเสนอว่าน่าจะมีอะไรมากกว่าเรื่องการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การพัฒนาต้องมุ่งไปสู่พื้นที่เป้าหมายคือชาวนาคนยากคนจนในชนบทห่างไกล (McNamara, 1970) ขณะเดียวกันในปี ค.ศ. 1975 องค์กร UNESCO ก็เสนอแนวทางการพัฒนาแบบผสมผสาน (integrated development) เพื่อปรับปรุงงานพัฒนาในชนบทหลายด้านพร้อมกัน และในปี ค.ศ. 1976 องค์กร ILO ก็เสนอแนวทางการพัฒนาขั้นพื้นฐาน (basic needs development) เพื่อสร้างมาตรฐานชีวิตขั้นต่ำของคนในประเทศยากจน ขณะที่นักเศรษฐศาสตร์เสนอตัวแบบการกระจายตัวทางเศรษฐกิจ (economic distribution) แทนการสร้างความสำเร็จเติบโตแบบรวมศูนย์ที่ภาคอุตสาหกรรม (Turton, 1987 : 79-80)

การที่แนวความคิดว่าด้วยการพัฒนาแตกออกหลายกลุ่มหลายกระแสที่ทั้งที่เน้นด้านเศรษฐกิจ ด้านคุณภาพชีวิต ด้านความจำเป็นขั้นพื้นฐาน และที่เน้นวิธีการบริหารที่สามารถเข้าถึงประชาชนในพื้นที่ห่างไกลนั้น เป็นการอธิบายความหมายการพัฒนาตามความเชื่อที่ผู้อธิบายเข้าใจ ผลก็คือทำให้การพัฒนาที่มีความชอบธรรมในการประยุกต์ใช้และมีฐานะของความเป็นสถาบัน (institutionalization) ที่มีอิสระในตัวเอง (self-autonomy) ในการพูดหรือถูกนำมาพูดถึงได้อย่างทรงพลัง เช่น เมื่อรัฐบาลต้องการดำเนินโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ที่กระทบต่อคนยากจนในพื้นที่นั้น ก็จะอ้างว่า เพื่อการพัฒนาประเทศซึ่งเป็นผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ คนยากจนที่ได้รับผลกระทบเป็นคนส่วนน้อยจะต้องเสียสละ เป็นต้น ผลจากการต่อสู้กันในการสร้างความหมายให้กับคำว่า “การพัฒนา” ทำให้มีการพูดถึงเขียนถึงการพัฒนา ซึ่งก็เป็นการตอกย้ำถึงความมีตัวตนของการพัฒนานั้นเอง เพราะแม้จะมีข้อถกเถียงในแง่เนื้อหาความหมายพร้อมทั้งสร้างตัวแบบใหม่ แต่การวิพากษ์ก็ขึ้นอยู่กับฐานคิดว่าจำเป็นต้องมีแนวทางจัดการสังคมหรือสิ่งที่เรียกว่าการพัฒนาอยู่นั่นเอง

ดังนั้น เมื่อพิจารณาการก่อตัวและการปรับตัวทางความคิด รวมทั้งความพยายามในการสร้างสถาบันทางสังคมนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองมาจนถึงต้นทศวรรษ 1980 จะพบว่าฐานะของประดิษฐกรรมทางประวัติศาสตร์ที่เรียกว่า “การพัฒนา” ได้ปรับตัวสู่ความเป็นสถาบันแล้ว ทั้งในแง่ของการก่อตัวทางความคิดและการสร้างสถาบันขึ้นใหม่ เมื่อได้รับการตรวจสอบวิพากษ์วิจารณ์ก็จะปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ใหม่ได้อย่างแยบยลสามารถกลบเกลื่อนความคิดและสร้างตัวตนขึ้นมาใหม่ได้ เลื่อนไหลไปกับบริบทแวดล้อมที่เปลี่ยนไป ในแง่นี้การพัฒนามีฐานะเป็นความจริงที่ถูกสร้าง และสามารถแปลงร่างเข้ากับสังคมได้อย่างแนบเนียน

อย่างไรก็ตาม เริ่มตั้งแต่คริสต์ทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา การถกเถียงเกี่ยวกับความหมายของการพัฒนาขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง มีแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่น่าสนใจเกิดขึ้นมากมาย เช่น แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน (ดู ฉัตรทิพย์, 2534, Chatthip, 1991) แนวการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน (ดู Ghia, ed., 1994, ยศ สันตสมบัติ, 2539, อานันท์ กาญจนพันธุ์, บรรณาธิการ, 2543) แนวคิดที่ต้องการกลับไปใกล้ชิดเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติ (ฟูโกโอะ, 2530) แนวคิดที่เรียกร้องให้ยอมรับในความแตกต่างและความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรม (Cole, 1995) และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเรียกร้องให้เปิดพื้นที่ในทฤษฎีว่าด้วยการพัฒนาให้กับเรื่องของศาสนา ซึ่งมีบทบาทสำคัญมากในชีวิตของคนในประเทศโลกที่สาม (Bartle 1996)

แม้ว่าจะมีความแตกต่างและหลากหลายมาก แต่แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเหล่านี้ มีลักษณะร่วมกันที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้โดดเด่นและแตกต่างไปจากทั้ง “ทฤษฎีการทำให้ทันสมัยอย่างตะวันตก” และ “แนวความคิดต่อต้านทฤษฎีการทำให้ทันสมัย” ในอดีต กล่าวคือ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเหล่านี้ ตั้งคำถามโดยตรงกับสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” แต่ในรูปแบบและทิศทางที่แตกต่างกันไป นั่นคือ แนวคิดเหล่านี้ตั้งข้อสงสัยอย่างจริงจังกับบรรดาสาระสำคัญต่าง ๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นชุดของวาทกรรมว่าด้วยการพัฒนากระแสหลัก (mainstream development discourses) ซึ่งไม่มีที่ว่างให้กับภูมิปัญญาพื้นบ้าน วัฒนธรรม วิถีคิด และวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นเลย เนื่องจากเป็นวาทกรรมการพัฒนาที่ใช้สังคมตะวันตกเป็นตัวตั้งนั่นเอง

การปฏิวัติ 20 ตุลาคม 2501 : การก่อตัวของแนวความคิด “การพัฒนา” ในประเทศไทย

กระบวนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองไทยนั้น จริง ๆ แล้วเริ่มตั้งแต่การทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษเมื่อปี พ.ศ. 2398 ในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของสยามจากเศรษฐกิจแบบยังชีพมาสู่ทุนนิยม (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2523) และปรากฏชัดเจนมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการปฏิรูประบบราชการอย่างกว้างขวาง แต่การเปลี่ยนแปลงในความหมายของ “การพัฒนา” ร่วมสมัย มาเริ่มอย่างจริงจังเมื่อ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมานี้เอง (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2536 : 88)

การทำรัฐประหารเมื่อวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2500 เป็นภาวะความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในที่โดยเนื้อแท้แล้ว เกิดจากความขัดแย้งต่อผู้ทางการเมือง และช่วงชิงผลประโยชน์ของทหารสองกลุ่ม คือ กลุ่มราชครูและกลุ่มสี่เสาเทเวศน์ โดยมีปัญหาความสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกาเป็นตัวเร่งให้เกิดการรัฐประหารเร็วยิ่งขึ้น (อุกฤษฏ์ ปัทมานันท์, 2527 : 56) การต่อสู้ระหว่างทหารทั้งสองกลุ่มเกิดขึ้นอย่างจริงจังในปี พ.ศ. 2495 อันเป็นปีที่อำนาจของทั้งสองกลุ่มก้าวขึ้นมาเทียบเคียงกัน โดยกลุ่มราชครูคุมกระทรวงทางเศรษฐกิจ กระทรวงมหาดไทย และคุมกำลังในกอง

ทัพบก แต่ในปีเดียวกันนี้เอง จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้นำกลุ่มสี่เสาเทเวศน์ก็ก้าวขึ้นมาเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม และมีแหล่งเงินทุนสำคัญจากการดำรงตำแหน่งประธานกรรมการอำนวยการสลากกินแบ่งรัฐบาล ในปีนี้เอง จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้แสดงความเป็นปฏิกิริยาต่อกลุ่มราชครูทันที โดยปฏิเสธข้อเสนอของ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ที่ต้องการให้กลุ่มทหารสนับสนุนให้จอมพล ผิน ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรีคนต่อไป จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้จัดประชุมทหารกลุ่มหนึ่งเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม 2 เป็นการเฉพาะ ไม่ได้เชิญ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ และได้ตกลงกันว่าให้ทหารกลุ่มนี้ปฏิเสธข้อเสนอนี้เสีย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้กล่าวในที่ประชุมแห่งนี้ว่า “ให้ทุกคนรักษาความลับที่พูดกันไว้และให้ส่งตัวแทนไปติดต่อกับผู้นำทหารในส่วนภูมิภาคด้วย...” (อ้างใน อุกฤษฏ์ ปัทมานันท์, 2527 : 58)

การขึ้นสู่ตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2497 เป็นเครื่องบ่งบอกถึงฐานะความขัดแย้งทางการเมืองที่เพิ่มสูงขึ้น จอมพล ป. พิบูลสงครามเองเพื่อรักษาอำนาจไว้จึงพยายามถ่วงดุลย์อำนาจทั้งทางด้านทหารและการเมืองของกลุ่มจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ โดยจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้น คือพรรคเสรีมนังคศิลา โดยมีตนเองเป็นหัวหน้า พลเอก (ยศขณะนั้น) สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นรองหัวหน้าพรรค และพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ เป็นเลขาธิการพรรค ในขณะเดียวกัน จอมพล ป. พิบูลสงครามก็ยังหาทางตัดกำลังฝ่ายจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ทางด้านเศรษฐกิจอีกด้วย กล่าวคือ จอมพล ป. พิบูลสงครามเสนอให้บรรดารัฐมนตรีเลิกการมีหุ้นส่วนหรือผลประโยชน์เกี่ยวข้องกับบริษัทร้านค้าต่าง ๆ เสีย เพื่อให้สอดคล้องกับการปกครองระบอบประชาธิปไตย (ประจัน รักพงษ์, 2520 : 183) กุศโลบายของจอมพลป.พิบูลสงครามที่ต้องการให้รัฐมนตรีถอนตัวจากผลประโยชน์ทางธุรกิจการค้านี้ ย่อมส่งผลกระทบต่อฐานะทางการเมือง และทางทหารของฝ่ายจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

จุดแตกหักเกิดขึ้นทันทีที่จอมพล ป. พิบูลสงครามออกคำสั่งเจียบแจ้งไปยังรัฐมนตรีทุกคน “ให้พิจารณาถอนตัวออกเสียจากองค์การค้าและสำนักธุรกิจทุกแห่ง ทั้งที่เป็นของรัฐหรือของเอกชนอย่างสิ้นเชิงภายในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2500” (อ้างใน ประจัน รักพงษ์, 2520 : 318-320) เพียงภายใน 5 วัน หลังจากนั้น จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมพร้อมคณะนายทหารชั้นผู้ใหญ่ที่เป็นรัฐมนตรีก็พากันยื่นใบลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีทันที ไม่แต่เท่านั้นจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ยังลาออกจากตำแหน่งรองหัวหน้าพรรคเสรีมนังคศิลาอีกด้วย ซึ่งเป็นการตัดขาดสัมพันธ์ภาพทางการเมืองกับฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงครามโดยสิ้นเชิง หลังจากนั้นวิกฤตการเมืองก็ลุกลามออกไปอย่างรวดเร็วจนถึงขั้นมีมติของคณะทหารยื่นคำขาดให้คณะรัฐมนตรีทั้งชุดลาออก รวมทั้งให้พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ ลาออกจากตำแหน่งอธิบดีกรมตำรวจก่อนที่จะใช้กำลังทหารเข้ายึดอำนาจ โดยเด็ดขาดในวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2500 นั่นเอง (เสนห์ จามริก, 2540 : 200)

ภายหลังการทำรัฐประหาร ก็มีการแต่งตั้งนายพจน์ สารสิน ซึ่งดำรงตำแหน่งเลขาธิการองค์การสนธิสัญญาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ซีโต้) อยู่ให้เป็นนายกรัฐมนตรี จัดตั้งรัฐบาล และเตรียมการเลือกตั้งทั่วไปครั้งใหม่ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2500 การตั้งนายพจน์ สารสิน ขึ้นเป็นหัวหน้ารัฐบาลนั้นนอกจากจะเป็นการสร้างภาพพจน์ให้กับจอมพลสฤษดิ์ รัชต์ว่าไม่ได้มีความมักใหญ่ใฝ่สูงในทางการเมืองหรือในทางส่วนตัวแล้ว (อาจศึก ดวงสว่าง, 2507 : 64) ยังมีความหมายในเชิงการเมืองระหว่างประเทศ, กล่าวคือ การดึงนายพจน์ สารสิน ผู้เป็นตัวจักรสำคัญขององค์การซีโต้ซึ่งมีเป้าหมายต่อต้านคอมมิวนิสต์ในภูมิภาคย่านนี้ด้วยการสนับสนุนอย่างแข็งขันของสหรัฐอเมริกา ให้เข้ามามีบทบาทกระชับความสัมพันธ์กับสหรัฐในนโยบายเรื่องนี้ ทั้งนี้เพราะก่อนหน้านี้ในช่วงที่ยังต้องต่อสู้กับศึกเกี่ยวกับทางการเมือง สหรัฐอเมริกาได้ให้ความช่วยเหลือสร้างเสริมแสนยานุภาพให้กับกองกำลังตำรวจของพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์อย่างมากมาย ซึ่งเท่ากับเป็นการท้าทายพลังอำนาจฝ่ายทหารของจอมพลสฤษดิ์ รัชต์ ดังนั้น ทั้งสหรัฐและองค์การซีโต้จึงตกเป็นเป้าของการวิพากษ์โจมตีจากหนังสือพิมพ์กระบอกเสียงของฝ่ายจอมพลสฤษดิ์ รัชต์อย่างหนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนธันวาคมถึงเดือนกุมภาพันธ์ ถึงกับชี้แนะให้ใช้นโยบายเป็นกลางสำหรับประเทศไทย แต่ครั้งเมื่อยึดอำนาจการปกครองได้เด็ดขาดแล้ว จอมพลสฤษดิ์ รัชต์ ก็เปลี่ยนท่าทีในทันที และนายพจน์ สารสินในฐานะหัวหน้ารัฐบาลก็ประกาศยืนยันที่จะสนับสนุนองค์การซีโต้และรับการช่วยเหลือทางทหารและเศรษฐกิจจากสหรัฐต่อไป ผลจากวิเทโศบายนี้ก็คือ องค์การซีโต้ได้รับการสนับสนุนอย่างเข้มแข็ง และรัฐบาลไทยได้รับการช่วยเหลือทั้งทางทหารและเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ส่วนภายในประเทศ กองกำลังตำรวจต้องถูกตัดทอนลงไปและเข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจควบคุมยังคับบัญชาโดยตรงของจอมพลสฤษดิ์ รัชต์ (เสน่ห์ จามริก, 2540 : 203 – 204)

ภายหลังการเลือกตั้งเดือนธันวาคม พลเอกถนอม กิตติขจรขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี อย่างไรก็ตาม การบริหารงานของทั้งรัฐบาลนายพจน์ สารสินและพลเอกถนอม กิตติขจร ล้วนเน้นไปที่การทำลายฐานอำนาจของกลุ่มราชครู เช่น การโยกย้ายตำรวจพลร่มมาสังกัดกองทัพบก (เฉลิม มลิลา, 2518 : 207) การขับไล่ ซี.ไอ.เอ. ในนามของบริษัทซีซีซีขับพลาออกนอกประเทศ โจมตีการดำเนินงานของบริษัทส่งเสริมเศรษฐกิจแห่งชาติ ซึ่งการทำงานของรัฐบาลเช่นนี้ล้วนเป็นการสะสางปัญหาข้อผิดพลาดทางด้านการบริหารงานของรัฐบาลชุดก่อนนั่นเอง

ส่วนนโยบายทางเศรษฐกิจและการบริหารงานทางเศรษฐกิจของรัฐบาลหาได้ปรากฏไม่ประเด็นนี้แทบไม่ต้องกล่าวถึงรัฐบาลของนายพจน์ สารสินเลยก็ได้ เพราะเป็นเพียงรัฐบาลชั่วคราว ส่วนรัฐบาลพลเอกถนอม กิตติขจร ก็ไม่มีนโยบายและการบริหารงานทางเศรษฐกิจอะไรที่แน่ชัด การกำหนดนโยบายต่าง ๆ ตกอยู่ที่ตัวจอมพลสฤษดิ์ รัชต์ ไม่ใช่ตัวนายกรัฐมนตรี มูลเหตุสำคัญนอกเหนือจากการเป็นรัฐบาลที่ไร้อำนาจของรัฐบาลสองชุดนี้ที่ทำให้เห็นนโยบายทาง

เศรษฐกิจที่แน่ชัดไม่ปรากฏ ก็เนื่องด้วยตัวจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เอง กล่าวคือ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำรัฐประหารเพื่อโค่นอำนาจของฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม แต่กลับไม่มีการเตรียมการสำหรับนโยบายการเมืองและเศรษฐกิจเอาไว้ ดังที่ว่า “ยังไม่มียุทธศาสตร์ มีแต่ความซื่อสัตย์” (อ้างใน กุหลาบ สายประดิษฐ์, 2522 : 254) ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ เพื่อแสดงให้เห็นว่าแนวความคิด “การพัฒนา” เศรษฐกิจของประเทศไม่ได้เป็นการคิดริเริ่มขึ้นเองของผู้ปกครองประเทศในขณะนั้น ตรงกันข้ามกลุ่มชนชั้นนำกลับแบ่งฝ่ายต่อสู้แย่งชิงอำนาจและผลประโยชน์กันเป็นหลัก แต่การก่อตัวของแนวความคิดหรือความหมาย “การพัฒนา” เริ่มต้นขึ้นเมื่อ จอมพลสฤษดิ์ เดินทางไปรักษาตัวจากโรคตับและม้ามโตที่ประเทศสหรัฐอเมริกาในวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2501 (ม.ร.ว. ชนม์สวัสดิ์ ชมพูนุท , ม.ป.ป. : 158-159 ; จำลอง พิศนาคะ , 2525 : 97) ซึ่งทำให้จอมพลสฤษดิ์ ได้มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับผู้นำสหรัฐอเมริกา และกลายเป็นจุดเริ่มต้นของการก่อรูปทางความคิดในการปฏิวัติและการพัฒนาเศรษฐกิจที่จะนำมาใช้ในประเทศไทยหลังจากนั้น

หลังจากรักษาตัวเสร็จเรียบร้อยแล้วและเมื่อได้รับรายงานจากเมืองไทยว่าจะมีการลงมติเปิดอภิปรายรัฐบาลทั่วไปขึ้นและสถานการณ์ของบ้านเมืองกำลังจะแปรเปลี่ยนไปในทางร้าย (อาจศึก ดวงสว่าง, 2507 : 65) จอมพลสฤษดิ์ก็ลงมือเคลื่อนไหวทั้งภายในและภายนอกประเทศเพื่อทำการ “ปฏิวัติ” แก้ไขสถานการณ์ยุ่งยาก แต่ความตั้งใจกลับมามีอำนาจทางการเมืองครั้งนี้มีอุปสรรคอย่างน้อยสองประการ ประการแรก ขณะนั้นรัฐบาลพลเอกถนอม กิตติขจรเป็นรัฐบาลโดยชอบด้วยกฎหมาย และมีความชอบธรรมโดยผ่านการเลือกตั้งด้วย ถ้าจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เข้ามามีอำนาจทางการเมือง จะอ้างเหตุผลใดกับประชาชน เพื่อหาความชอบธรรมให้กับการขึ้นมาใช้อำนาจของตน ประการที่สอง คือ วิธีการปกครองที่จอมพลสฤษดิ์ จะใช้ต่อไป ถ้าหากใช้วิถีทางรัฐสภาโดยอาศัยการสมัครรับเลือกตั้งก็จะไม่เป็นผลดีต่อการดำรงอยู่ในอำนาจของตน เพราะช่วงเวลาที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์พักรักษาตัวอยู่ที่สหรัฐอเมริกานั้น วิถีทางรัฐสภาและเสรีภาพตามระบอบประชาธิปไตยได้สร้างความยุ่งยากให้กับรัฐบาลพลเอกถนอม กิตติขจร มากสมาชิกพรรคชาติสังคมก็ทะเลาะกัน หนังสือพิมพ์ก็คอยโจมตีรัฐบาล (อุกฤษฏ์ ปีทมานันท์, 2527 : 67) ที่สำคัญวิถีทางรัฐสภาอาจย้อนกลับมาทำลายจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เพราะอาจเป็นการเปิดโอกาสให้ศัตรูทางการเมืองหมายเลขหนึ่งของตน คือ กลุ่มราชครูพื้นตัวขึ้นมาได้

จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้แก้อุปสรรคที่ขวางทางการกลับมามีอำนาจของตน ด้วยการเสนอแนวทางการเมืองการบริหารประเทศแบบใหม่ พร้อมทั้งเสนอนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศแผนใหม่มาใช้ในการปฏิวัติของตน ซึ่งแนวทางทั้งสองประการนี้มาจากการปรึกษาหารือระหว่างกลุ่มผู้นำระดับสูงของรัฐบาลสหรัฐอเมริกาและจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์²

เรื่องที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ปรึกษาหารือกับเจ้าหน้าที่ระดับสูงของสหรัฐอเมริกามี 2 เรื่อง คือ

1. เรื่องการปราบคอมมิวนิสต์ ซึ่งจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้เสนอวิธีการต่อต้านคอมมิวนิสต์ซึ่งสร้างความพอใจให้กับผู้นำอเมริกันมาก และปรารถนาที่จะให้จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นำเอาหลักการต่าง ๆ เหล่านี้ไปใช้ต่อไปในเมืองไทย³

2. เรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจไทย ซึ่งเจ้าหน้าที่อเมริกันคือ มร. ดิลเลน ได้เสนอหลักการพัฒนาเศรษฐกิจเสรีนิยมแก่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดังปรากฏในบันทึกของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เมื่อคราวที่เข้าพบกับผู้นำอเมริกันครั้งนั้น ความว่า

“เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2501 ข้าพเจ้าได้พบปะ มร. ดิลเลน (Mr. Dillon) รองรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศฝ่ายเศรษฐกิจ.... มร. ดิลเลน ได้กล่าวถึงความสำคัญของการลงทุนโดยเอกชนต่างประเทศ ซึ่งอาจจะช่วยในการพัฒนาการเศรษฐกิจของประเทศที่ยังไม่พัฒนาเพิ่มเติมจากเงินช่วยเหลือซึ่งฝ่ายสหรัฐฯ สามารถจะช่วยให้...⁴

² เริ่มเจรจากันตั้งแต่วันที่ 7 พฤษภาคม 1958 โดยเข้าพบประธานาธิบดีไอเซนฮาว, มร. แมคเอลรอย (Mr. McElroy) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม, มร. บรูกเนอร์ (Mr. Bruchrer) รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม, มร. ควอลส์ (Mr. Quarles) รัฐมนตรีว่าการทหารเรือ, มร. เกจ (Mr. Gage) มร. สเปรด (Mr. Sprague) ผู้ช่วยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม, มร. ดิลเลน (Mr. Dillon) รองรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศฝ่ายเศรษฐกิจ อ้างในหนังสือสำนักงานผู้บัญชาการทหารสูงสุด, ลับ-เฉพาะ ที่ 5641/2501 ถึงนายกรัฐมนตรี เรื่องการเจรจาขอความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา ลงวันที่ 18 สิงหาคม 2501 หน้า 5, ใน หจข. 5.1.1.2/11 เรื่องความร่วมมือช่วยเหลือต่างประเทศในโครงการต่าง ๆ ในประเทศไทย (2501-2509) และ หจข. ป 7/2501/ บ.6.7 ปีที่ 4 เรื่องจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (ตอนไปอเมริกา)

³ หนังสือของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศอเมริกัน มร. จอน ฟอสเตอร์ดีลเลส ซึ่งตอบชี้แจงและนำส่งบันทึกผลการปรึกษาหารือระหว่างฝ่ายไทยและฝ่ายอเมริกันมาให้ทราบ ลงวันที่ 28 มิถุนายน 2501 ใน หจข. 5.1.1.2/11 เรื่องความร่วมมือช่วยเหลือต่างประเทศในโครงการต่าง ๆ ในประเทศไทย (2501-2509), หน้า 7.

⁴ คำสัมภาษณ์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ตอนกลับมาเมืองไทยครั้งแรกในวันที่ 27 มิถุนายน 2501 ใน หจข. ป7/2501/บ.6.8 ปีที่ 6 เรื่องจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (ตอนไปอเมริกา), พิมพ์ไทย, 27 พฤษภาคม 2501, สยามนิกร, 29 มิถุนายน 2501

ความสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจแนวเสรีนิยมที่เน้นให้ระบบเศรษฐกิจไทยเป็นระบบเศรษฐกิจแบบเปิด และอนุญาตให้เอกชนจากต่างประเทศเข้ามามีส่วนในการพัฒนาเศรษฐกิจนี้จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เห็นชอบเป็นอย่างยิ่งจึงได้โทรเลขมาถึงพลเอกถนอม กิตติขจร ให้ดำเนินการส่งพระราชบัญญัติส่งเสริมอุตสาหกรรม 1954 ไปให้โดยด่วน⁵ เพื่อศึกษาวิธีการส่งเสริมการลงทุนของเอกชนชาวต่างประเทศ

เมื่อการเจรจาร่วมกันของทั้งสองฝ่ายว่าด้วยการต่อต้านคอมมิวนิสต์และการพัฒนาเศรษฐกิจแนวเสรีนิยม ในกรุงวอชิงตันเสร็จสิ้นแล้ว จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็นำเอาหลักการทั้งสองนี้มาร่างเป็นแผนการปฏิวัติที่ ซันนิงเดล (Sunning Dale) กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ โดยมีการเรียกคณะทำงานฝ่ายไทยจำนวนหนึ่ง ประกอบด้วย พล.อ.อ. บุญชู จันทรุเบกษา⁶, พล.อ.อ.เฉลิมเกียรติ วัฒนางกูร⁷, นายสงวน จันทรสาขา⁸, นายพงษ์สวัสดิ์ สุริโยทัย⁹, หลวงวิจิตรวาทการ, นายสุนทร พงษ์ลดารมย์, นายถนัด คอมันตร์ ได้ร่างแถลงการณ์สำคัญๆ ของการปฏิวัติ¹⁰, เช่นกำหนดให้รัฐบาลลาออกก่อน ประกาศยึดอำนาจจากสภาในนามของคณะทหารด้วยความนิยมจากสภาในนามของคณะทหารด้วยความยินยอมของประชาชนและรัฐบาลชุดก่อน ประกาศแต่งตั้งผู้รักษาการณ์ทั่วประเทศ ประกาศจัดตั้งรัฐบาลคณะปฏิวัติ ประกาศตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญ¹¹

⁵ หนังสือสำนักงานผู้บัญชาการทหารสูงสุด, ฉบับเฉพาะ ที่ 5641/2501 ถึงนายกรัฐมนตรี เรื่องการเจรจาขอความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา ลงวันที่ 18 สิงหาคม 2501 หน้า 4 ใน หจข. สบ. 5.1.1.2/11 เรื่องความร่วมมือช่วยเหลือต่างประเทศ ในโครงการต่าง ๆ ในประเทศไทย (2501-2509)

⁶ คำไว้อาลัยของ พลอากาศเอก บุญชู จันทรุเบกษา ในคณะรัฐมนตรี, พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 16 สิงหาคม 2505, พิมพ์ไทย, 20 ตุลาคม 2501

⁷ เดินทางไปช่วงกลางเดือน กันยายน 2501 เดลิเมต์, 17 กันยายน 2501, พิมพ์ไทย, 2 ตุลาคม 2501

⁸ เดินทางไปช่วงกลางเดือน กันยายน 2501 ใน เดลิเมต์, 8 ตุลาคม 2501

⁹ เป็นผู้ที่ได้รับความไว้วางใจจากจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มากทำหน้าที่ถือหนังสือและเอกสารสำคัญของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ไปให้หลวงวิจิตรวาทการ

¹⁰ คำสัมภาษณ์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ใน สารเสรี, 8 พฤศจิกายน 2501

¹¹ จดหมายจากจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ถึงหลวงวิจิตรวาทการ ฉบับที่ 9 ลงวันที่ 4 ตุลาคม 2501 จดหมายเหล่านี้มีทั้งหมด 10 ฉบับ คือฉบับที่ 6 พฤศจิกายน 24 กรกฎาคม 2501, 5 กันยายน 2501, 8 กันยายน 2501, 28 กันยายน 2501, 4 ตุลาคม 2501, 6 ตุลาคม 2501 และแถลงการณ์เหล่านี้มาปรากฏอยู่ในประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 1,2,3 คูใน ราชกิจจานุเบกษา (ฉบับพิเศษ) เล่มที่ 75 ตอนที่ 81 (วันที่ 20 ตุลาคม 2501), หน้า 1,2,3

ครั้งเมื่อเป็นที่เห็นพ้องต้องกันว่า จะต้องใช้วิธี “ปฏิวัติ” หรือ “ผ่าตัด” ขนาดใหญ่จึงจะสามารถแก้ปัญหาประเทศไทยในขณะนั้นได้ (อาจศึก ดวงสว่าง, 2507: 65-66) ในวันที่ 20 ตุลาคม 2501 คณะรัฐบาลของพลเอกถนอม กิตติขจร จึงถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง เป็นการเปิดทางให้จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ก้าวขึ้นสู่อำนาจอย่างเป็นทางการในฐานะหัวหน้า “คณะปฏิวัติ” ทำการสถาปนา “ระบอบปฏิวัติ” ขึ้น และตรงจุดนี้เองที่ผู้ศึกษาวิจัยถือว่า เป็นจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์ชาติไทยตอน “การพัฒนา” กล่าวคือเป็นการนำเอาแนวความคิดการพัฒนาเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม ที่ได้รับการเสนอแนะจากผู้นำสหรัฐอเมริกา มาเป็นแม่แบบวางแผนการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทย ซึ่งยังผลสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

แถลงการณ์สำคัญที่นำเอาหลักการเรื่องการต่อต้านคอมมิวนิสต์และการพัฒนาเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม และร่างขึ้นที่อังกฤษ ปรากฏออกมาในรูปของประกาศ คณะปฏิวัติฉบับที่ 4 และฉบับที่ 11 ตามลำดับ คือ ประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 4 ความว่า

“...ทางสถานการณ์ภายในลัทธิคอมมิวนิสต์เป็นภัยยิ่งใหญ่เป็นที่ประจักษ์แจ้งอยู่ทั่วไปในเรื่องความแทรกซึมของลัทธิคอมมิวนิสต์ที่พยายามสร้างอิทธิพลเหนือจิตใจของประชาชนชาวไทย การแทรกแซงของตัวแทนคอมมิวนิสต์มีอยู่ทุกกระแสนั้นทางการเมืองเศรษฐกิจ และสังคม ใช้วิธีโฆษณาชวนเชื่อและแผนการที่ฉลาดหลายอย่าง ทุ่มเทเงินทองเป็นจำนวนมหาศาล ดำเนินการทั้งในทางลับและเปิดเผย ทำความพยายามทุกวิถีทางที่จะให้เกิดความเสื่อมโทรมระส่ำระสายในประเทศ ขูดโค่นราชบัลลังก์ ล้มล้างพระพุทธศาสนา และทำลายสถาบันทุกอย่างที่ชาติไทยได้ผดุงรักษามาด้วยความเสียดสีอย่างยิ่งยวด..” (ราชกิจจานุเบกษา (ฉบับพิเศษ) เล่มที่ 75 ตอนที่ 81, 20 ตุลาคม 2501)

ส่วนประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 11 ความว่า

“4. จัดการแก้ไขและปรับปรุงเศรษฐกิจแห่งชาติให้ดีขึ้นและเข้าสู่มาตรฐานที่พึงพอใจ โดยนำเอาหลักนิยมในระบอบประชาธิปไตยมาปรับปรุงให้เหมาะสมกับความเป็นอยู่ของประชาชนชาวไทยทั้งในทางกลไกกรรมและอุตสาหกรรม สำหรับงานนี้จะได้ตั้งคณะกรรมการวางแผนการเศรษฐกิจแห่งชาติ ทั้งระยะสั้นและระยะยาวให้เป็นแผนการถาวร ซึ่งรัฐบาลที่ตั้งขึ้นภายหลังจะต้องยึดถือเป็นทางปฏิบัติสืบเนื่องไม่ยกเลิกหรือเปลี่ยนใหม่ง่ายๆ ตามอารมณ์ของผู้ที่เข้ามาเป็นรัฐบาลจะได้ประกาศชี้แจงให้ราษฎรทราบและเข้าใจ แผนการและผลที่สำเร็จเป็นปี ๆ ไป

5. เพื่อให้ได้ผลดังกล่าวในข้อ 4. โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เพื่อให้แผนการเศรษฐกิจเป็นแผนการถาวรที่รัฐบาลจะต้องปฏิบัติสืบเนื่องกันไป จะต้องให้มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดในระหว่างรัฐธรรมนูญกับแผนการเศรษฐกิจและจะต้องเอาหลักการเศรษฐกิจเข้าบรรจุไว้ในรัฐธรรมนูญเท่าที่ทำได้ และจะต้องประกาศแผนดำเนินการเศรษฐกิจไปพร้อมกับการ ประกาศใช้รัฐธรรมนูญหรือในเวลาใกล้เคียงกัน” (ราชกิจจานุเบกษา (ฉบับพิเศษ). เล่มที่ 75 ตอนที่ 81 วันที่ 22 ตุลาคม 2501)

ประกาศคณะปฏิวัติทั้งสองฉบับนี้เป็นการตั้งปณิธานที่จะต่อสู้กับภัยของคอมมิวนิสต์ โดยประกาศของคณะปฏิวัติฉบับที่ 4 กล่าวถึงอันตรายของคอมมิวนิสต์ อันเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ต้องปฏิวัติ ส่วนประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 11 คือ การยืนยันที่จะนำเอาหลักการพัฒนาเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม ให้เป็นแผนการที่จะต้องไม่เปลี่ยนแปลงไปตามการเปลี่ยนแปลงของรัฐบาล และมั่นคงยั่งยืน โดยจะบรรจุเอาไว้ในรัฐธรรมนูญเลย

กล่าวโดยสรุป การก่อตัวของความหมาย “การพัฒนา” ร่วมสมัยในสังคมไทย ปรากฏเป็นรูปเป็นร่างขึ้นในสมัยจอมพลสฤษดิ์นี่เอง โดยได้รับอิทธิพลอย่างสูงจากประเทศสหรัฐอเมริกา

อย่างไรก็ตาม ทั้งประเทศสหรัฐอเมริกา และจอมพลสฤษดิ์ ต่างก็ได้รับประโยชน์จากการนำแนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมมาใช้ในประเทศไทย ในแง่ของสหรัฐอเมริกา เนื่องมาจากความขัดแย้งกับสหภาพโซเวียต ส่งผลให้ทั้งสองประเทศมุ่งขยายอิทธิพลของตนออกไป ประกอบกับการขยายอิทธิพลของลัทธิคอมมิวนิสต์ ในเอเชียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะนับตั้งแต่ชัยชนะของพรรคคอมมิวนิสต์จีนเป็นต้นมา ทำให้สหรัฐอเมริกาต้องปรับนโยบายต่างประเทศเพื่อสกัดกั้นการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ สหรัฐอเมริกาจึงต้องเข้ามามีบทบาทต่อการเมืองและเศรษฐกิจภายในของประเทศไทย ทั้งนี้เพื่อให้เกิดรัฐบาลและระบบเศรษฐกิจที่มีประสิทธิภาพต่อการสกัดกั้นการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์

นอกจากนี้การให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจแก่ประเทศไทยยังเป็นการตอบสนองผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกาด้วย เพราะในขณะนั้นสหรัฐอเมริกามองว่าประเทศในโลกที่สามรวมทั้งประเทศไทย มีปัญหาทางเศรษฐกิจสำคัญ 4 ประการคือ 1. มีปัญหาทางการผลิตและการจำหน่าย 2. ประสบปัญหาทางด้านรายรับของรัฐบาล 3. ประสบปัญหาด้านการพัฒนาเทคโนโลยีสมัยใหม่ และ 4. ขาดการไหลเข้าของทุนและการลงทุนของเอกชนทั้งภายในและภายนอกประเทศ ซึ่งการแก้ปัญหาเหล่านี้ก็คือ การพัฒนาเศรษฐกิจโดยอาศัยทุนและเทคโนโลยีจากต่างประเทศ (Hayes, 1971 : 33 อ้างใน อุกฤษณ์ ปัทมานันท์ , 2527 : 11) นั่นก็หมายความว่าถ้ารับข้อเสนอในการแก้ปัญหาเหล่านี้ก็ต้องมีนโยบายเศรษฐกิจแบบเปิดและรับทุนจากต่างประเทศ นั่นก็เท่ากับ

เป็นการเปิดโอกาสให้กับสหรัฐอเมริกาด้วย เพราะภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง สหรัฐอเมริกามีได้มีฐานะนำทางการทหารและเป็นผู้นำโลกเสรีประชาธิปไตยแต่เพียงอย่างเดียว โครงสร้างทางเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกา ยังได้เติบโตขึ้นมาในฐานะนำ ทั้งทางด้านการเงินการธนาคาร การลงทุน การค้าระหว่างประเทศ ด้วยเหตุนี้ความต้องการทรัพยากรธรรมชาติที่จะป้อนกระบวนการผลิตของตน ความต้องการตลาดเพื่อการค้าและการลงทุนในรูปแบบต่างๆ ซึ่งจะนำผลกำไรมหาศาลมาสู่ประเทศของตน ในแง่นี้การผลักดันให้เศรษฐกิจโลกเป็นระบบเศรษฐกิจเสรีปราศจากข้อจำกัดทางการค้าจึงมีความสำคัญยิ่ง (Rhodes, 1970 : 20 อ้างใน อุกฤษฏ์ ปีทมนันท์ 2527 : 12)

ในส่วนของจอมพลสฤษดิ์ ได้ประโยชน์คือใช้เป็นข้ออ้างเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการกลับมาใช้อำนาจอีกครั้งหนึ่ง

หลังจากทำการปฏิวัติเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2501 และจัดตั้งรัฐบาลปฏิวัติขึ้นแล้ว จอมพลสฤษดิ์ก็เร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศตามความตั้งใจและตามข้อตกลงที่ได้ทำกับผู้นำสหรัฐอเมริกาทันที โดยได้จัดตั้งสภาพพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้นเมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม 2502 (คณะรัฐมนตรี, 2507 : 78) ตามแรงผลักดันของธนาคารโลก ซึ่งได้จัดทำรายงานเสนอแนะการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจต่อรัฐบาลไทยภายใต้ชื่อ “โครงการพัฒนาการของรัฐสำหรับประเทศไทย” เมื่อได้อ่านรายงานฉบับนี้แล้ว จอมพลสฤษดิ์ ธารินทร์ พอใจมาก และมีความเห็นว่าจะตอบสนองการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศได้ เพราะรายงานฉบับนี้ได้ประกาศปรัชญาเสรีนิยมทางเศรษฐกิจเอาไว้ในบทที่ 1 ของรายงานภายใต้ชื่อ “พัฒนาการของประเทศไทย : บทบาทของรัฐ” ซึ่งระบุเอาไว้ว่า

“...โครงการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศจะได้ผลสูงสุดถ้าหากว่าการใช้ทรัพยากร ผสมกับความอดุสาหะให้ได้ส่วนสัดส่วนที่จะทำได้หน้าที่ของรัฐบาลควรมีเพียงส่งเสริมและช่วยเหลือการพัฒนาทางด้านเอกชน โดยจัดหาบริการทางเศรษฐกิจและสังคมที่ดีขึ้น และจัดหาความสะดวกต่างๆ ที่ประชาชนต้องการ เช่นการขนส่ง คมนาคม พลังงาน และชลประทานและรัฐบาลจะต้องปรับปรุงเครื่องมือในการบริหารให้เข้มแข็งจึงจะปฏิบัติหน้าที่นี้ได้อย่างเป็นที่พอใจ...” (ธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและวิวัฒนาการ, 2503 : 20)

ด้วยความต้องการให้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่หนึ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเสรีนิยมเกิดขึ้นโดยรวดเร็ว จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จึงได้นำเอารายงานของธนาคารโลกฉบับนี้มาให้รัฐมนตรีร่วมคณะรัฐทุกคนอ่านแล้วรีบทำงบประมาณของกระทรวงทบวงกรมส่งไปยังสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ดังรายงานการประชุมคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 30 กันยายน 1959 ความว่า

“ด้วยในคราวประชุมคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 30 กันยายน 2502 ท่านนายกรัฐมนตรีเสนอว่า ผู้ว่าธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและวิวัฒนาการ (ธนาคารโลก) ได้ส่งรายงานของคณะสำรวจเศรษฐกิจของธนาคารโลกเป็นผู้จัดทำขึ้นตามคำขอร้องขอรัฐบาลไทยรายงานนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยรัฐบาลในการวางโครงการช่วยการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในระยะเวลาหลายปีข้างหน้า ซึ่งได้จัดทำคำแปลเป็นภาษาไทยและมอบให้ท่านรัฐมนตรีทุกท่านแล้วนั้น ขอให้ทุกกระทรวงพิจารณาและวิจัยผลที่มีในรายงานว่าเหมาะสมหรือไม่อย่างไร ในส่วนที่เกี่ยวข้องกระทรวงนั้น ๆ จะสมควรดำเนินการตามความเห็นในรายงานนั้นหรือไม่ ส่วนที่เกี่ยวกับพัฒนาการก็จำเป็นต้องหาเงินมา เช่น เงินกู้, เงินช่วยเหลือ, เงินงบประมาณต้องหาทุกวิถีทางไม่ใช่ไปอาศัยแต่ธนาคารโลกเท่านั้น ในที่สุดคณะรัฐมนตรีได้ลงมติเห็นชอบด้วยตามที่ท่านนายกรัฐมนตรีเสนอ” (หนังสือสำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, นว.112/2502, 2 ตุลาคม 2502)

บรรดากระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ได้รับเร่งส่งงบประมาณของตนมาให้สภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ดำเนินการรวบรวมตัวเลข และกำหนดเป้าหมายของการพัฒนาเป็นรายกระทรวง การทำงานของสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติขณะนั้นดำเนินการไปอย่างรวดเร็ว โดยนำเอาข้อเสนอต่าง ๆ ของรายงานธนาคารโลก เช่น อุตสาหกรรม เกษตรกรรม การสาธารณสุข การศึกษา เป็นต้น มาเป็นตัวแบบ ให้อนุกรรมการด้านต่าง ๆ ของสภาพัฒนาเศรษฐกิจ ทำความคิดเห็นตาม ต่อจากนั้นก็นำเรื่องให้สำนักงานสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติสรุป และมาทำเป็นจุดมุ่งหมายและนโยบายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจเป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2502 โดยมีเป้าหมายรวมของแผนพัฒนาเศรษฐกิจว่า จะเร่งดำเนินการเพิ่มความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในด้านการเกษตรและไม่ใช้การเกษตร หลังจากนั้นก็มีกรประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรกของไทยที่ยืนยันว่า แนวทางพัฒนาเศรษฐกิจเสรีนิยมจะเกิดขึ้นอย่างจริงจัง ดังคำประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรกว่า

“การเพิ่มผลผลิตในประเทศไทย จะทำได้อย่างผลดีก็ด้วยความพยายามของฝ่ายเอกชน ทั้งนี้โดยทางฝ่ายรัฐบาลเป็นผู้สนับสนุนและส่งเสริม แทนที่ฝ่ายรัฐบาลจะเป็นฝ่ายเข้าทำการผลิตเอง... ดังนั้น แนวทางสำคัญที่สุดของแผนการรัฐบาลจึงได้แก่การส่งเสริมให้มีความเจริญเติบโตในภาคเอกชน โดยรัฐบาลจะทุ่มเทพยายามของรัฐบาลเข้าไปในโครงการ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ดังกล่าวทั้งทางเกษตรและไม่ใช้เกษตร” (ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ, เล่มที่ 77 ตอนที่ 85, 20 ตุลาคม 2503)

นับจากการเสนอความคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจเสรีนิยมของผู้นำอเมริกาต่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่กรุงวอชิงตัน จนถึงการนำมาใช้ในรูปของแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรก เป็นต้นมา อิทธิพลของรัฐบาลสหรัฐอเมริกาได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ด้านหนึ่งผู้นำอเมริกายังคงดำรงฐานะของนักทฤษฎีที่คอยเสนอความเห็นต่อผู้นำไทยคือ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ โดยผ่านการติดต่อกันเป็นการส่วนตัวระหว่างประธานาธิบดีอเมริกา และตัวแทนพิเศษ อีกด้านหนึ่ง มีการสานต่อทางความคิดของนักทฤษฎีอเมริกันมาสู่นักปฏิบัติงานอเมริกันที่เข้ามาทำงานในรูปของทีปรีกษาในหน่วยงานกลางของไทย เพื่อให้ความคิดและการปฏิบัติตามแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจเสรีนิยมดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ตลอดระยะเวลาแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจไทยแนวเสรีนิยมในช่วงปี พ.ศ. 2503-2513 บทบาทของรัฐบาลสหรัฐอเมริกามีต่อการพัฒนาของไทยอย่างต่อเนื่อง การกำหนดและปฏิบัติตามนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจนั้น ปรากฏว่ารัฐบาลสหรัฐอเมริกาได้ส่งผู้เชี่ยวชาญอเมริกันเข้ามาประจำในหน่วยงานการวางแผนกลางของไทย คือ สภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ และหน่วยงานสำคัญ ๆ ภายในของสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติทั้งสิ้น นอกจากนี้หน่วยงานของไทยระดับรอง ๆ ลงมา เช่น คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน สำนักงานประมาศ ก็ล้วนแต่มีทีปรีกษาอเมริกันให้คำปรึกษาทั้งสิ้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ไม่เพียงแต่บทบาทของอเมริกันจะมีต่อแนวคิดของผู้ในระดับสูงของไทยเท่านั้น หน่วยงานราชการของไทยซึ่งจะเป็นผู้ปฏิบัติตามนโยบายนั้นก็ประกอบไปด้วยทีปรีกษาอเมริกันทั้งสิ้น (อุกฤษฏ์ ปีทมนันท์, 2527 : 76-80)

ส่วนภายในประเทศไทยเองจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ก็ได้ให้เกียรติและความสำคัญต่อการระดมนักวิชาการมาช่วยงานพัฒนาประเทศ แต่ก็เตือนให้ตระหนักในเป้าหมายของรัฐบาลปฏิวัติและหน้าที่ให้ได้มาซึ่ง “แผนการณัฎวาร ซึ่งรัฐบาลตั้งขึ้น ภายหลังจะต้องยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติสืบเนื่องกัน ไม่ยกเลิกหรือเปลี่ยนใหม่ง่าย ๆ ตามอารมณ์ของผู้ที่เข้ามาเป็นรัฐบาล...” (ประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 11) ว่า

“ข้าพเจ้าใคร่จะขอร้องทำความเข้าใจไว้แต่บัดนี้ว่า สภาพัฒนาการเศรษฐกิจนี้ ไม่ใช่สภาการเมือง ไม่ใช่สถาบันที่แข่งขันเอาแพ้เอาชนะกัน ไม่เหมือนอย่างสภาผู้แทนราษฎรที่ประกอบด้วยพรรคการเมืองหลายพรรคซึ่งจะต้องจับเกี่ยวหักโค่นกัน สถานนี้เป็นสภาพทำงาน ทำงานโดยจุดประสงค์อันเดียว คือพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศชาติ เป็นงานที่ต้องช่วยกันสร้างสรรค์ โดยเอาระบบครอบครัวมาใช้ เพราะชาติก็คือ ครอบครัวอันใหญ่และงานเศรษฐกิจก็มีใช้อื่นไกล เป็นงานสร้างความเจริญ ความผาสุกในครอบครัวนั่นเองเราจึงควรช่วยกันคิดช่วยกันทำอย่างครอบครัว และก็ต้องเป็นครอบครัวที่มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยด้วย...” (คำกล่าวเปิดประชุมสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ 10 สิงหาคม 2502)

จากคำกล่าวข้างบนจะเห็นได้ว่า จอมพลสฤษดิ์ รัชชต์ แยกมิติทางเศรษฐกิจออกจากมิติทางการเมืองอย่างชัดเจน ทั้งที่โดยธรรมชาติย่อมจะต้องเป็นกระบวนการเมืองที่เกี่ยวข้องกับปัญหาการแบ่งสรรทรัพยากรอันกระทบถึงฐานะและผลประโยชน์ทุกกลุ่มทุกฝ่าย อย่างไรก็ตาม เป็นที่เข้าใจได้ว่าโดยวิสัยของ “ระบอบปฏิวัติ” เอง ย่อมไม่เปิดโอกาสหรือช่องทางให้พรรคหรือกลุ่มใดได้มีส่วนแสดงออกให้ได้รับรู้รับฟังถึงปัญหาหรือผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้ที่ตนมีส่วนเกี่ยวข้อง เพราะการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศชาติเป็นเรื่องส่วนรวมที่จะต้องยึดหลักวิชาไว้ แล้ววางแผนปฏิบัติตามนโยบายที่เหมาะสมเป็นสำคัญ (สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ, 2507:6) และในการนี้ตัวจอมพลสฤษดิ์ รัชชต์ก็ได้แสดงบทบาท “พ่อขุนอุปถัมภ์” ครอบคลุมมาถึงด้านการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเข้ามาเป็นประธานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติโดยตำแหน่ง

โดยอาศัยกรอบทางความคิดและอุดมการณ์ ในการพัฒนาประเทศชาติอันเปรียบ “ครอบครัวใหญ่” นี้เอง ที่จอมพลสฤษดิ์ รัชชต์ในฐานะหัวหน้ารัฐบาลปฏิวัติได้ขึ้นดำรงตำแหน่งผู้บังคับบัญชาสูงสุดในทุก ๆ ฝ่าย ทั้งทางทหาร ตำรวจ และพลเรือน ตลอดจนกำกับควบคุมแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจ ดังนั้น ฐานะอำนาจของตำแหน่งนายกรัฐมนตรีใน “ระบอบปฏิวัติ” จึงเป็นลักษณะเบ็ดเสร็จครอบคลุมการกำหนดนโยบายและการบริหารทั้งปวง (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 2519 : 65-67) ในส่วนของข้าราชการต่างมีบทบาทหน้าที่รับผิดชอบลดหลั่นกันลงไป และสนองตอบอย่างแข็งขัน โดยเฉพาะบรรดาขุนนางนักวิชาการ (technocrat) รุ่นใหญ่ซึ่งล้วนมีความกระตือรือร้นต่อบรรยากาศของการเร่งรัดพัฒนาตาม “หลักวิชา” ที่ได้รับการฝึกอบรมสั่งสอนกันมา (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 2519 : 69 – 74) และที่สำคัญยังเป็นอิสระปลอดจากการวิพากษ์วิจารณ์หรือควบคุมใด ๆ ทางการเมืองจากสาธารณชน นอกเหนือไปจากให้สอดคล้องกับ “นโยบายที่เหมาะสม” ของรัฐบาลปฏิวัติ นี้คือ ต้นกำเนิดที่มาของ “การพัฒนาอย่างมีแผน” (Plan) ซึ่งกำหนดขึ้นโดยถูกต้องตามหลักวิชาและสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง (นโยบายทั่วไปของคณะปฏิวัติ, 2509 : 84) และหลักวิชาที่ว่านี้ที่สอดคล้องต้องกันเป็นอย่างดีกับกระแสเศรษฐกิจการเมืองทุนนิยมระหว่างประเทศในช่วงเวลาเดียวกันนั้น

ในช่วงเริ่มต้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรกในปี พ.ศ. 2504 ได้เกิดฐานอำนาจเศรษฐกิจการเมืองแบบสามเส้าขึ้นระหว่างพลังฝ่ายทหาร ฝ่ายธุรกิจเอกชน และฝ่ายขุนนางนักวิชาการ (technocrat) ทั้งสามกลุ่มประกอบกันเป็นตัวชี้ขาดการกำหนดคู่ทางการพัฒนาประเทศ แนวความคิดหลักอันเป็นบทบาทสำคัญของกลุ่มขุนนางนักวิชาการ (technocrat) ก็เป็นไปตามกระแสทุนนิยมนั่นเอง กล่าวคือ มุ่งสู่เป้าหมายการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (growth) ซึ่งแนวความคิดนี้เป็นผลของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของทุนนิยมตะวันตก (เสนห์ จามริก, 2540 : 285)

นัยะเกี่ยวกับแนวความคิดเรื่องการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เข้าใจว่าได้มาจากงานเขียนของศาสตราจารย์ เอ็ม. โอ. เฮิร์ชแมน เรื่องยุทธศาสตร์การพัฒนาทางเศรษฐกิจ (M.O. Hirschman, The Strategy of Economic Development) ตีพิมพ์เมื่อปี ค.ศ. 1958 เป็นการเสนอแนะแนวความคิดเรื่องการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแบบไม่สมดุล (unbalanced growth) ดังที่ ดร. อำนวย วีรวรรณ ที่ปรึกษาทางเศรษฐกิจของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้นำมาถ่ายทอดไว้ดังนี้

“...กระบวนการพัฒนาที่แท้จริงประกอบด้วยความรุดหน้าหรือความไม่สมดุลในภาคหนึ่งของระบบเศรษฐกิจ...ความไม่สมดุลอันสืบเนื่องมาจากการที่ภาคใดภาคหนึ่ง...เจริญรุดหน้ารวดเร็วกว่าภาคอื่น ๆ นั้น จะช่วยกระตุ้นกุดตัน และชี้้นำให้ภาคอื่น ๆ พยายามเจริญรอยตามเพื่อจะแก้ไขความไม่สมดุลนี้ นี่ก็หมายความว่าความรุดหน้าในภาคหนึ่งของระบบเศรษฐกิจจะแผ่ขยายไปยังภาคอื่น ๆ กระบวนการพัฒนาเช่นนั้นย่อมไม่ราบรื่น หากแต่จะประกอบด้วยความไม่สมดุลต่าง ๆ ซึ่งจะตามมาด้วยความพยายามที่จะแก้ไข (ความไม่สมดุล) ให้ดีขึ้น...” (อำนวย วีรวรรณ, 2515 : 335)

ตามความคิดของเฮิร์ชแมนปัญหาหลักสำหรับประเทศ “ด้อยพัฒนา” ซึ่งรวมถึงประเทศไทยด้วยก็คือ ขาดความตั้งใจแน่วแน่ที่จะพัฒนาให้ได้รวดเร็วพอ และเสนอว่าในกระบวนการพัฒนาตามแนวทางการสร้างความเจริญเติบโตนั้น ความไม่สมดุลที่จะเกิดขึ้นจะมีการจัดการแก้ไขตัวมันเองได้โดยอาศัยกลไกธรรมชาติ กล่าวคือ

“...ความไม่สมดุล หรือการขาดดุลซึ่งเกิดขึ้นแล้วจะสร้างพลังฝ่ายตลาด (หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง อำนวยโอกาสให้ผู้ประกอบการเอกชนค้ากำไร) และจะทำให้เกิดพลังในฝ่ายที่อยู่นอกตลาด (หรือมติมหาชนหรือการกุดตันทางการเมือง) พลังฝ่ายตลาดจะกระตุ้นและส่งเสริมให้ผู้ประกอบการฝ่ายเอกชนริเริ่มและขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ในขณะที่พลังฝ่ายนอกตลาดจะกระตุ้นและผลักดันให้ทางการรัฐบาลดำเนินมาตรการ เพื่อแก้ไขความไม่สมดุลดังกล่าว...” (อำนวย วีรวรรณ, 2515 : 356)

ตรงนี่เองที่เป็นแก่นของปัญหาทั้งหมด ประเด็นจริง ๆ ที่กำหนดความชอบธรรมและความ เป็นไปได้ของระบบทุนนิยม ก็คือ พลังด้านและถ่วงดุลภายในโครงสร้างสังคมการเมืองหนึ่ง ๆ อัน เป็นลักษณะของสังคมนเสรี ความจริงจากประสบการณ์ของตะวันตกมีอยู่ว่า แนวทางการเจริญเติบโตทาง เศรษฐกิจขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของการดำรงอยู่ร่วมกันและด้านซึ่งกันและกัน ระหว่างพลังตลาด หรือเศรษฐกิจกับพลังนอกตลาดหรือการเมืองนี้เอง เพื่อว่าความไม่เสมอภาคที่เกิดขึ้นจากพลังแรก ในระบบชีวิตสังคมจะถูกแก้ไขด้วยพลังอันหลังให้เข้าสู่ดุลยภาพ (เสนห์ จามริก, 2540 : 287) เป็นที่เห็นได้ว่า เงื่อนไขสิทธิเสรีภาพและพลังด้านต่อกันเช่นว่านี้ ไม่อาจมีอยู่หรือดำรงคงอยู่ได้ใน สังคมการเมืองยุค “ระบอบปฏิวัติ” การประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร พ.ศ. 2511 แม้ ว่าการเลือกตั้งและสภาผู้แทนราษฎรแทบจะไม่ได้มีความสำคัญอะไรนักดังที่ได้เป็นมาแล้วก็ตาม อย่างน้อยที่สุดก็ดูจะยังพอเป็นเวทีให้บรรดาปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมได้มีการหยิบยกขึ้นมา ถกเถียงอย่างเสรีจากแง่มุมของภูมิภาคและชนชั้นต่าง ๆ แต่ถึงกระนั้น แม้โอกาสช่องทางอันน้อย นิดเพียงเท่านั้นก็ต้องอันตรายกันไปในช่วงระยะเวลาอันสั้นด้วยการปฏิวัติรัฐประหารอีกคำรบหนึ่ง จากกลุ่มผู้นำทหารชุดเดียวกันนั่นเองในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2514

ในสภาพการณ์เช่นนี้ จึงไม่เป็นการยากที่จะมองเห็นได้ว่า แนวทางการเจริญเติบโตทาง เศรษฐกิจจะเข้ามามีบทบาทเช่นไรในสภาพเงื่อนไขทางการเมืองแบบอำนาจลัทธินิยมของไทย ใน ด้านเศรษฐกิจหรือตลาด เป้าหมายและแผนพัฒนาต่าง ๆ ถูกกำหนดขึ้นมาภายในอาณาจักรเฉพาะ ของพวกขุนนางนักวิชาการ (technocrat) และถูกนำไปใช้ปฏิบัติอย่างเต็มกำลังความสามารถโดย หน่วยราชการและผู้ประกอบการเอกชน โอกาสการค้ำกำไรตามอุดมการณ์อันแนบเนื่องอยู่ในแนว คิดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในหมู่นักเศรษฐศาสตร์สำนักนีโอคลาสสิก ซึ่งได้รับการสนอง ตอบและคุ้มครองทางการเมือง และทหารอย่างแข็งขัน ผลก็คือ กิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งหลายใน ภาคสมัยใหม่พากันขยายตัวรวดเร็วไม่ว่าจะเป็นในด้านการค้า การเงิน การธนาคาร อุตสาหกรรม หรือบริการด้านอื่น ๆ ภาคเกษตรกรรมก็ขยายตัวขึ้นเหมือนกัน แต่ก็คงจำกัดอยู่ เฉพาะในเขตพื้นที่ภาคกลางที่มีการควบคุมเรื่องชลประทานได้และสามารถให้ผลิตผลที่ตอบสนอง ตลาดส่งออกต่างประเทศ แต่โดยสรุปแล้ว ภาคเกษตรกรรมอันเป็นภาคเศรษฐกิจดั้งเดิมก็คงมีบทบาทแต่เพียงลูกมือให้แก่ศูนย์กลางและความมั่นคงในเมืองหลวง ซึ่งเป็นผู้ควบคุมตลาดเศรษฐกิจ ทั้งภายในและนอกประเทศ ในทางตรงกันข้าม ทางด้านการเมืองหรือกลไกนอกตลาดนั้น พลังที่ จะเป็นตัวกระตุ้นและผลักดันให้ทางรัฐบาลดำเนินมาตรการเพื่อแก้ไขความไม่สมดุล กลับถูกกำ หนราบมิให้เจริญเติบโตขึ้นหรือถ้ามีแนวโน้มจะเติบโตได้ก็ขจัดปราบปรามให้หมดสิ้นไปเสีย ว่าโดย ทัวไปแล้วในส่วนที่เกี่ยวกับผลประโยชน์ที่ทางราชการมักจะพุ่งเป้าความระแวงไม่ไว้เนื้อเชื่อใจต่อ กลุ่มเอกชนอิสระต่าง ๆ ตามทัศนคติดั้งเดิมที่ยังฝังรากลึกจากอดีตนั่นเอง (เสนห์ จามริก, 2540 : 289)

กล่าวโดยสรุป ก็คือ แนวทางการเจริญเติบโตแบบไม่สมดุลในบริบททางสังคมการเมืองของไทยนั้น นอกจากจะไม่ส่งเสริมให้เกิดพลัง “นอกตลาด” เพื่อแก้ไขภาวะไม่สมดุลแล้ว กลับยังเป็นนโยบายจูงใจที่จะกำจัดขีดขวางพลังเหล่านั้นด้วย ดังนั้น จะเห็นได้ว่าทิศทางและยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก ซึ่งถือว่าเป็นแผนแม่บทได้รับอิทธิพลทางความคิดจากประเทศตะวันตก โดยเฉพาะประเทศสหรัฐอเมริกาอย่างมาก ทั้งนี้มีจุดเน้นหนักอยู่ที่การกำหนดแนวทางการจัดสรรงบประมาณใช้จ่ายทรัพยากรส่วนรวมของชาติบ้านเมือง ไปในทิศทางที่สอดคล้องกับเศรษฐกิจเสรีนิยม ซึ่งมีอคติลำเอียงเข้าข้างภาคเมือง ภาคอุตสาหกรรม ภาคทันสมัยอยู่แล้วในตัวของมันเอง (เกษียร เตชะพีระ, มติชนรายวัน, 26 มิถุนายน 2540 : 13)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ : จากแนวความคิดสู่การปฏิบัติ

ในช่วงทศวรรษ 2500 สหรัฐอเมริกาได้ขยายบทบาทและอิทธิพลทางการทหาร เศรษฐกิจ และการเมือง โดยนำเอา “การพัฒนา” มาเป็นเครื่องมือในการต่อสู้กับฝ่ายคอมมิวนิสต์ การที่ประเทศไทยเลือกเป็นพันธมิตรอยู่ภายใต้การพิทักษ์ปกป้องของสหรัฐอเมริกาทำให้ไทยได้รับอิทธิพลทางความคิดจากสหรัฐอเมริกาด้วย การเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจของไทยในแง่หนึ่งจึงเป็นปฏิกิริยาโต้ตอบกับความไม่มั่นคงที่เกิดจากการท้าทายจากพรรคคอมมิวนิสต์ โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้เสนอแนะและชี้แนะเพื่อใช้แก้ปัญหาความยากจน ซึ่งเข้าใจกันว่าเป็นมูลเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดความไม่พอใจรัฐบาล และอาจกลายเป็นเงื่อนไขของการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์ ดังนั้น รัฐไทยจึงเร่งรัดการพัฒนาเนื่องจากถูกกดดันจากปัญหาความมั่นคง ในระยะแรกของแผนพัฒนาเศรษฐกิจมิติด้านความมั่นคงจึงเป็นเป้าหมายหลัก การพัฒนาเป็นเพียงเป้าหมายรอง (ชัยอนันต์ สมุทวณิช และกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, 2535 : 29)

แนวทางการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจในระยะแรกนี้ได้ใช้มิติด้านเศรษฐศาสตร์เป็นหลักในการวัดระดับการพัฒนา โดยมีมิติด้านการเมืองและสังคมเป็นตัวประกอบตามทฤษฎีการทำให้ทันสมัย (modernization theory) (กาญจนา แก้วเทพ, ม.ป.ป. : 67) ซึ่งมองว่ากระบวนการพัฒนาเปรียบเสมือนการขึ้นบันไดจากชั้นล่างสุด (สังคมด้อยพัฒนา) ไปสู่ชั้นสูงสุด (สังคมที่พัฒนาแล้ว) กระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะเป็นไปตามลำดับขั้นและเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการพัฒนาทางการเมือง (Rostow, 1960 : 1-7) แนวคิดนี้ถือว่าการพัฒนาการเมืองและการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนเป็นสัญลักษณ์ของสังคมที่พัฒนาแล้ว สำหรับประเทศด้อยพัฒนาดังเช่นประเทศไทยควรมุ่งเน้นพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลักโดยปล่อยวางประเด็นการมีส่วนร่วมของประชาชน

เอาไว้ก่อน เพราะจะเป็นผลดีต่อการก้าวไปสู่สังคมที่พัฒนาแล้ว ซึ่งมีระบอบประชาธิปไตยเป็นองค์ประกอบสำคัญได้ในภายหลัง

ภายใต้แรงผลักดันดังกล่าว รัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จึงได้เปลี่ยนแปลงนโยบายเศรษฐกิจจากระบบทุนนิยมโดยรัฐมาเป็นระบบเสรีนิยม โดยยกเลิกกฎหมายข้อบังคับที่เป็นข้อจำกัดต่อการขยายตัวของทุน และเปิดโอกาสให้ทุนจากต่างประเทศเข้ามาลงทุนได้อย่างเสรี ทั้งได้มุ่งเน้นไปที่การลดบทบาทของรัฐในด้านเศรษฐกิจให้เหลือเพียงการจัดวางโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสาธารณูปโภคที่เอื้ออำนวยต่อการลงทุนของเอกชนในการพัฒนาอุตสาหกรรมและส่งเสริมสนับสนุนการลงทุนและประกอบการของภาคเอกชน ระบบทุนนิยมเสรีจึงกลายเป็นกลไกสำคัญในการขยายตัวของมิติการพัฒนาในประเทศไทย

อย่างไรก็ดี ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้มิติการพัฒนาอยู่ภายใต้พลังกำกับของมิติตามันคงในทศวรรษที่ 2500 คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองในปี พ.ศ. 2501 โดยกองทัพได้เข้ามามีอำนาจทางการเมืองอย่างเต็มที่ มีการยกเลิกรัฐธรรมนูญ ยุบเลิกพรรคการเมืองและสภาผู้แทนราษฎร ดำเนินการบริหารประเทศโดยอาศัยประกาศคณะปฏิวัติ สภาดังกล่าวส่งผลให้กระบวนการเมืองมุ่งเน้นไปที่ด้านการสร้างความมั่นคงทางการเมือง และใช้ระบอบการเมืองแบบอำนาจนิยมมากกว่าที่จะรับรองสิทธิเสรีภาพ หรือขยายฐานการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน

นับแต่ปี พ.ศ. 2501 อุดมการณ์การพัฒนาได้เข้ามาแทนที่ระบอบรัฐธรรมนูญมีการประกาศแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติเป็นครั้งแรก ครอบคลุมปี พ.ศ. 2504-2509 แผนพัฒนาได้กลายเป็นเอกสารที่มีสถานภาพสูงเท่ากับกฎหมายฉบับอื่น ๆ และทำให้แผนพัฒนากลายเป็นกรอบอ้างอิงใหม่ โดยเป็นปัจจัยผลักดันให้ระบบราชการสามารถมีบทบาทนำในการเข้าไปแทรกแซงวิถีชีวิตของประชาชนในสังคมได้มากขึ้น สภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติก็ได้กลายเป็นหน่วยงานของรัฐที่มีความสำคัญในฐานะเป็นเครื่องมือของฝ่ายบริหารในการวางนโยบายการพัฒนาและแบ่งสรรทรัพยากร มิติการพัฒนาและมิติตามันคงจึงผนึกประสานกันได้มากขึ้นที่สำคัญก็คือในขณะที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติเป็นเครื่องมือสำคัญของรัฐในการดำเนินนโยบายการพัฒนา แต่แผนดังกล่าวก็เกิดขึ้นในระบอบอำนาจนิยมโดยเป็นเครื่องมือของฝ่ายข้าราชการประจำและจัดทำโดยข้าราชการประจำโดยเฉพาะฝ่ายผู้ชำนาญการ แผนพัฒนาจึงปลอดจากการมีส่วนร่วมกำหนดหรือประเมินทบทวนโดยสถาบันรัฐสภา (ตลอดจนกลไกภาคสังคมภายนอกในระบบราชการอื่น ๆ) อีกทั้งการกำหนดจัดวางกลไกรองรับการพัฒนาก็เติบโตขึ้นภายนอกในระบบราชการ การวางนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจจึงถูกกำหนดและชี้นำโดยข้าราชการอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2535 ก : 162 – 163)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) มีวัตถุประสงค์สำคัญคือ การยกระดับมาตรฐานการครองชีพของประชาชนให้มีระดับสูงขึ้น วิธีการไปสู่เป้าหมายดังกล่าวก็คือ ระดมและใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นประโยชน์มากที่สุด ทั้งนี้เพื่อขยายอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและเพิ่มรายได้ประชาชาติให้ได้มากที่สุด (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ, 2504 : 11) และสิ่งนี้ได้กลายเป็นฐานคิดหรือกระบวนทัศน์ที่กำกับแนวคิดและวาทกรรมการพัฒนาของประเทศไทยมาจนถึงปัจจุบัน “การพัฒนา” ในความหมายของประเทศไทยจึงหมายถึง ความสามารถในการตอบสนองความต้องการของมนุษย์ที่อาจมีไม่จำกัด ธรรมชาติจึงเป็นเพียงวัตถุดิบในการผลิตหรือเป็นเพียงเครื่องรองรับความต้องการอันไม่รู้จบสิ้นของมนุษย์ (วิระ สมบูรณ์, 2531 : 78) กล่าวอีกนัยหนึ่ง ภายใต้วาทกรรมพัฒนาของประเทศไทยธรรมชาติดำรงอยู่เพื่อมนุษย์ เพราะมนุษย์สำคัญกว่าธรรมชาติ มนุษย์เป็น “เจ้า” และ “ผู้ครอบครอง” ธรรมชาตินั่นเอง

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510-2514) ยังคงยึดแนวทางการพัฒนาตามแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 แต่มีการขยายขอบเขตให้คลุมถึงรัฐวิสาหกิจและการวางแผนให้รวมการพัฒนาสังคมไว้ด้วย ทำให้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 และฉบับต่อ ๆ มา มีคำว่า “และสังคม” ต่อท้ายชื่อของแผน (กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2537 : 98) แต่ความเหลื่อมล้ำระหว่างภูมิภาคกลับเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม นับแต่กลางทศวรรษที่ 2510 นี้ การเมืองภายใต้แรงผลักดันของมติดความมั่นคงได้ทวีความเข้มข้นตามลำดับ นอกจากการทำตายของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ขยายตัวมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตชนบท ระบอบการเมืองยังได้มีการเปลี่ยนแปลงจากระบอบอำมาตยาธิปไตยไปเป็นระบอบประชาธิปไตยในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2516 สภาพดังกล่าวเป็นการปรับตัวของระบอบมั่นคง – พัฒนา ซึ่งต้องเปิดช่องให้พลังทางการเมืองของประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในทางการเมือง ซึ่งทำให้ระบอบเปลี่ยนแปลงไปในเชิงคุณภาพ อันได้แก่การเพิ่มมิตติการมีส่วนร่วมแบบระดม-จัดตั้ง การเมืองไทยภายใต้ระบอบประชาธิปไตยในช่วงปี พ.ศ. 2516-2519 ได้ขยายตัวไปสู่กลุ่มมวลชนมากขึ้น พลังประชาชนกลายเป็นปัจจัยสำคัญในทางการเมือง ส่งผลให้เกิดความตื่นตัวในการจัดตั้งและระดมมวลชนอย่างจริงจังเป็นระบบ ฝ่ายรัฐและฝ่ายพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยต่างฝ่ายต่างอาศัยเงื่อนไขของสภาพการณ์ และสถานการณ์ทางการเมืองดำเนินการเคลื่อนไหวทางการเมืองตามแนวทางของตน (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2533 : 150-151)

ในขณะเดียวกันการดำเนินการของรัฐในการพัฒนาประเทศในช่วงสิบปีแรกที่ผ่านมา ก็ได้ส่งผลกระทบบางทางเศรษฐกิจสังคมหลายประการ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจและการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการพลังงาน เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการขยายตัวทางเกษตรกรรม พาณิชยกรรมและอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้เกิดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการขยายตัวทางเศรษฐกิจมิได้เป็นไปโดยเท่าเทียม หากเกิดความเจริญกับภาคพาณิชย์และอุตสาหกรรม

เป็นหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑล จนเกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการกระจายรายได้ ซึ่งนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำระหว่างเมืองกับชนบทมากขึ้น (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2526) และนับตั้งแต่ พ.ศ. 2515 เป็นต้นมา ภาวะเศรษฐกิจโลกได้ทรุดตัวลง ระบบการเงินและการค้าระหว่างประเทศเริ่มปั่นป่วน รัฐบาลสหรัฐประกาศลดค่าเงินดอลลาร์ ติดตาม ด้วยการขึ้นราคาน้ำมันของประเทศผู้ส่งออกน้ำมัน สภาวะดังกล่าวได้ส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจชะงักงันเกิดภาวะเงินเฟ้อ การเงินตึงตัว การลงทุนและการส่งออกลดลง (กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2537 : 84)

สภาพปัญหาทางเศรษฐกิจข้างต้นจึงเป็นปัจจัยที่ช่วยผลักดันให้ระบอบมั่นคง – พัฒนาถูกท้าทายจากกลุ่มพลังนอกอำนาจรัฐมากยิ่งขึ้น ทั้งในด้านแนวทางในการพัฒนาและการช่วงชิงฐานอำนาจทางการเมือง การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2516 จึงเป็นปรากฏการณ์ในระยะแรกของการปรับตัวของระบอบมั่นคง – พัฒนา ภายใต้สถานการณ์กดดันทางเศรษฐกิจและการเมืองที่รุนแรงขึ้น

การทำทลายอำนาจรัฐจากพรรคคอมมิวนิสต์ซึ่งมีอุดมการณ์ทางการเมืองเศรษฐกิจและสังคมต่างขั้วกับรัฐ เป็นแรงผลักดันสำคัญให้เกิดการตั้งคำถามถึงความเหมาะสมของระบอบมั่นคงพัฒนา ระบอบประชาธิปไตย ระบอบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรีและการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นสร้างความมั่นคงโดยละเว้นการพิจารณาถึงการกระจายรายได้ ความเสมอภาคในทางโอกาสในทางโอกาสและการพัฒนาคุณภาพชีวิต (ช้อยนันต์ สมุทวณิช, 2533 : 150-151) เสรีภาพทางการเมืองและกลไกระบบรัฐสภาในระบอบประชาธิปไตย จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ปฏิกริยาดังกล่าวส่งผลกระทบต่อทิศทางการกำหนดนโยบายของรัฐได้มากยิ่งขึ้น สภาพเช่นนี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางนโยบายบางประการเพื่อโต้ตอบกับสถานการณ์ทางการเมืองที่ได้กดดันรัฐมากขึ้นนับแต่กลางทศวรรษที่ 2510 โดยรัฐได้เริ่มที่จะให้ความสนใจในการแก้ไขปัญหาความยากจนและการกระจายรายได้ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 ได้มีเป้าหมายในการกระจายบริการสาธารณะต่าง ๆ ดังเช่น การชลประทานสินเชื่อการเกษตร ไฟฟ้า บริการสาธารณสุข การศึกษา ฯลฯ ให้เข้าไปในเขตชนบทอย่างทั่วถึงเพื่อให้ประชาชนสามารถใช้ประโยชน์จากบริการดังกล่าว เสริมสร้างฐานะความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2515)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) ได้เน้นหนักถึงปัญหาที่รุนแรงขึ้นและความต้องการอันรีบด่วนที่จะกำหนดแนวทางการจ่ายรายได้ และการพัฒนาภาคและท้องถิ่นอย่างเป็นระบบขึ้นเป็นครั้งแรก ทั้งนี้เนื่องจากผลการสำรวจโครงสร้างทางเศรษฐกิจของภาคต่าง ๆ และการกระจายรายได้ในระยะที่ผ่านมาได้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ความเหลื่อมล้ำในฐานะทางเศรษฐกิจระหว่างภาคต่าง ๆ และระหว่างกลุ่มชนในชาติได้ทวีความรุนแรงขึ้นโดยลำดับ รัฐบาลจึงมีความจำเป็นที่จะต้องวางมาตรการและปรับนโยบายเศรษฐกิจหลายด้าน

เพื่อวางแนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยเร่งด่วนอย่างเป็นระบบเพื่อที่จะลดช่องว่างทางเศรษฐกิจและการพัฒนาประเทศในช่วงต่อไปให้เป็นไปอย่างสมดุล และสามารถยกระดับสวัสดิภาพความเป็นอยู่ของคนส่วนใหญ่ที่เผชิญกับปัญหาความยากจนในส่วนต่าง ๆ ของประเทศให้ได้ผลยิ่งขึ้น ซึ่งจะเป็นการเสริมสร้างความเป็นธรรมทางสังคมและความมั่นคงทางเศรษฐกิจการเมืองของประเทศในระยะยาวต่อไป (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2520 : 98) แต่ ปรากฏว่าไม่มีผลในทางปฏิบัติ

ยิ่งไปกว่านั้นไม่แต่เพียงว่าช่องว่างดังกล่าวมิได้ลดลง แต่ความเหลื่อมล้ำระหว่างเขตเมืองและเขตชนบทดูเหมือนจะได้รับการสนับสนุนและส่งเสริมให้เป็นเช่นนั้นเสียด้วย โดยพิจารณาจากแบบแผนงบประมาณรายจ่ายของรัฐบาลและมาตรการทางนโยบายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง จะเห็นได้ว่า ภาคพื้นที่ร่ำรวยกว่าได้รับผลประโยชน์สูงกว่า เมื่อพิจารณาจังหวัดทั่วประเทศแล้วความแตกต่างมีในอัตราส่วน 1 ต่อ 6.5 ระหว่างจังหวัดที่รัฐบาลใช้งบประมาณรายจ่ายต่อประชากรในระดับต่ำสุดและสูงสุด จากนโยบายเช่นนี้ ผลที่เกิดขึ้นในระดับภูมิภาคจึงเป็นแบบเดียวกัน กล่าวคือ จังหวัดส่วนใหญ่ที่ได้รับงบประมาณรายจ่ายต่อประชากรต่ำ จะอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ ในขณะที่จังหวัดที่ได้รับงบประมาณรายจ่ายสูงกระจุกตัวอยู่ในภาคกลางและภาคใต้ (Oey Meesook, 1978 : 28-30 อ้างใน เสน่ห์ จามริก, 2540 : 301-302) อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นโดยโครงสร้างรวมศูนย์อำนาจของรัฐบาลเป็นเพียงส่วนหนึ่งของปัญหา เพราะยังมีปัจจัยจากระบบเศรษฐกิจหรือระบบตลาดที่เป็นสาเหตุของความไม่สมดุลระหว่างเมืองและชนบทอยู่ด้วย

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2524-2529) ชี้ว่า การพัฒนาประเทศที่ผ่านมามีประชาชนจำนวนไม่น้อยที่ไม่ได้ประโยชน์จากการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา และมีส่วนร่วมต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของประเทศน้อยมาก บุคคลเหล่านี้คือ กลุ่มชาวนา ชาวไร่ ผู้ยากจนในเขตชนบทล้าหลังที่บริการพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมยังไม่กระจายไปสู่พื้นที่ดังกล่าวมากนัก จึงทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำในฐานะทางเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ระหว่างคนในชนบทกับเมืองและระหว่างภาคต่าง ๆ มากขึ้น อย่างไรก็ตามแม้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 จะยอมรับว่าการพัฒนาที่ผ่านมายังไม่สามารถแก้ปัญหาความยากจนได้ ทำให้แนวนโยบายของรัฐดังเช่นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับนี้มองสาเหตุของปัญหาดังกล่าวว่ามีมาจากการที่ผลของการพัฒนายังไม่กระจายไปถึงมือของประชาชนในชนบท ทำให้กลุ่มคนในเขตเมืองมีรายได้สูงกว่า และทำให้เกิดช่องว่างทางเศรษฐกิจสังคม แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับนี้ จึงเพียงวางเป้าหมายและแผนงานในการเพิ่มบทบาทของรัฐในการพัฒนาชนบทให้มากขึ้น โดยมีได้วางน้ำหนักไปที่การแก้ปัญหาการแบ่งสรรทรัพยากรในการพัฒนาประเทศโดยไม่เป็นธรรม ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการช่วงชิงทรัพยากรจากชนบทจนทำให้

เกิดปัญหาความยากจน ขณะเดียวกันก็มีแนวทางในการส่งเสริม สนับสนุนการปรับระบบ เศรษฐกิจและสังคมของชนบทให้สอดคล้องกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจจากภายนอกให้มากขึ้นใน อีกทางหนึ่ง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2524 : 5-19)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 – 2534) เสถียรภาพของ ระบบกึ่งประชาธิปไตยที่ดำรงอยู่ตลอดทศวรรษที่ 2520 ผนวกกับบทบาทของภาคธุรกิจเอกชนใน การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศที่เพิ่มมากขึ้นตามลำดับ ได้ส่งผลให้พลังภาคธุรกิจเอกชนพยายาม เข้าไปช่วงชิงอำนาจทางการเมืองจากพลังข้าราชการประจำมากยิ่งขึ้น ดังเห็นได้จากการที่สภาผู้ แทนราษฎรซึ่งเป็นตัวแทนอำนาจภาคธุรกิจเอกชน มีมติยับยั้งความต้องการของฝ่ายข้าราชการ ประจำในการแก้ไขรัฐธรรมนูญ ยึดอายุบทเฉพาะกาลให้ข้าราชการประจำดำรงตำแหน่งทางการเมืองได้ในปี พ.ศ.2526 และในปี พ.ศ.2531 ฝ่ายนักการเมืองก็สามารถเข้าไปครอบครองอำนาจทาง การเมืองส่วนบน โดยการจัดตั้งรัฐบาลภายใต้การนำของนายกรัฐมนตรีที่มาจากการเลือกตั้งได้เป็น ผลสำเร็จ การเมืองไทยนับแต่ทศวรรษที่ 2530 จึงก้าวเข้าสู่ระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภาโดย ชนชั้นนำทางเศรษฐกิจเข้าไปยึดกุมอำนาจบังคับบัญชากลไกของรัฐได้โดยผ่านระบบการเลือกตั้ง ทั่วไป

อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองดังกล่าวมิได้นำไปสู่การปรับเปลี่ยนโครงสร้าง ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมและทิศทางการพัฒนาประเทศเท่าใดนัก เนื่องจากโครงสร้างทาง การเมืองการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจได้ทำให้กลุ่มชนชั้นนำทางเศรษฐกิจที่เข้าไปยึดกุมอำนาจ รัฐอยู่ในสถานภาพทางอำนาจที่ได้เปรียบสังคมและกลุ่มอิทธิพลกลุ่มผลประโยชน์อื่น ๆ โดย สามารถควบคุม กำกับกระบวนการแบ่งสรรผลประโยชน์ของรัฐไปในทิศทางที่เสริมสร้าง ประโยชน์แก่กลุ่มชนชั้นนำทางเศรษฐกิจได้ โดยที่การถ่วงดุลตรวจสอบและมีส่วนร่วมทางการเมืองของสังคมถูกจำกัดอยู่ในระดับต่ำ นอกจากนี้การเติบโตของภาคธุรกิจเอกชนและชนชั้นกลาง ที่ผ่านมายังเป็นผลมาจากแรงผลักดันของนโยบายของรัฐในการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมที่เอื้อต่อการ ขยายตัวของภาคธุรกิจสมัยใหม่และภาคเมืองมาโดยตลอด พลังภาคธุรกิจเอกชนที่สามารถเข้าไป ครอบครองอำนาจทางการเมืองได้จึงยังคงยึดถือแนวนโยบายของรัฐ ซึ่งเน้นหนักการทุ่มเทผล ประโยชน์และทรัพยากรไปที่ภาคธุรกิจเอกชนเป็นสำคัญ รัฐบาลซึ่งเป็นตัวแทนผลประโยชน์ที่ผูก พันอยู่กับนโยบายเศรษฐกิจอันมีมาแต่เดิมภายใต้ระบอบอำนาจนิยม จึงมีแนวโน้มที่จะคงความ สัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมไว้เช่นเดิม และยังคงยึดถือด้วยการเปิดโครงสร้างให้ฝ่ายนักการเมืองเข้าไป กุมอำนาจรัฐโดยตรง (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 2538 : 134) ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าวโครงสร้างทาง การเมืองของไทยจึงมิได้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากการเคลื่อนตัวเข้าไปยึดกุมอำนาจรัฐของรัฐบาลที่ มาจากการเลือกตั้งเท่าใดนัก ในขณะเดียวกันฝ่ายข้าราชการประจำก็ยังสามารถคงบทบาทและ อำนาจในกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะและการบริหารราชการแผ่นดินได้โดยอาศัยกรอบ

กติกาทงการเมืองการปกครองที่ฝ่ายข้าราชการประจำได้กำหนดไว้แต่เดิม ดังเช่น รัฐธรรมนูญ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน

สภาพดังกล่าวได้ส่งผลให้แนวทางการพัฒนาประเทศยังมุ่งเน้นไปในทิศทางเดิมโดยไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงไปจากที่รัฐได้เคยดำเนินการมา นอกจากนี้พลังของภาคธุรกิจเอกชนที่เข้าไปร่วมกับอำนาจรัฐก็ยังทำให้แนวทางในการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และการส่งเสริมภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ได้รับการเกื้อหนุนจากรัฐมากยิ่งขึ้น การเข้าไปยึดกุมอำนาจรัฐของรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งจึงมิได้นำไปสู่การปรับโครงสร้างทางการเมืองให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการแบ่งสรรผลประโยชน์และกำหนดทิศทางการพัฒนามากขึ้นแต่อย่างใด การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในทศวรรษที่ 2530 จึงเกิดขึ้นภายใต้กรอบความคิดหลักในการพัฒนาที่เน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจเช่นเดิม โดยมีการช่วงชิงอำนาจระหว่างพลังภาคธุรกิจเอกชนที่เกี่ยวข้องกับระบบพรรคการเมือง กับพลังข้าราชการประจำที่ประสานกับภาคธุรกิจเอกชนขนาดใหญ่ซึ่งมิได้มุ่งหวังที่จะช่วงชิงอำนาจทางการเมืองจากข้าราชการประจำ และเน้นการบริหารราชการแผ่นดิน และการพัฒนาที่ปลอดจากปัจจัยทางการเมือง (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2535 : 191 – 193)

ส่วนในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมนั้นการเพิ่มพูนขึ้นของปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นสืบเนื่องจากการพัฒนา กอปรกับแรงผลักดันจากยุทธศาสตร์ระดับโลกล้นแต่ต้นทศวรรษที่ 2520 ซึ่งมุ่งไปในทิศทางของการส่งเสริมสิทธิมนุษยชน ระบอบประชาธิปไตยและการฟื้นฟูรักษาสังแวดล้อม ได้ทำให้รัฐเริ่มที่จะวางแนวทางในการแก้ไขปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ตลอดจนความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจังมากขึ้น โดยรัฐพยายามที่จะวางแนวทางการพัฒนาประเทศและการพัฒนาชนบทให้เป็นระบบและรอบด้านมากกว่าเดิม อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมอย่างต่อเนื่อง ภายใต้นโยบายการพัฒนารัฐที่ยังคงส่งเสริมการสร้าง ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลักก็ได้ทำให้แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมในชนบทมุ่งไปในด้านของการขยายพลังของภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่เข้าไปเชื่อมต่อกับชนบท ทั้งในมิติของการผลิต การตลาดและแรงงานเพื่อให้ภาคชนบทเกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจตามไปด้วย ในเวลาเดียวกันก็ขยายบทบาทของรัฐเข้าไปในกระบวนการพัฒนาชนบทให้มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการปรับพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมของชนบทให้สอดคล้องกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการขยายตัวของภาคเมืองมากขึ้น ดังจะเห็นตัวอย่างได้จากโครงการพัฒนาสิ่งจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ต่าง ๆ การพัฒนาชนบทดังกล่าวจึงเกิดขึ้นภายใต้กรอบหลักในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมแบบเดิมที่มุ่งเน้นการขยายตัวของภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ ซึ่งอาศัยพลังของรัฐและภาคธุรกิจเอกชนเป็นแรงผลักดันสำคัญในการพัฒนาชนบท โดยกลไกระบบราชการมีบทบาทนำในการวางแนวคิดแนวปฏิบัติในการพัฒนา และภาคธุรกิจเอกชนมีบทบาทหลักในทางเศรษฐกิจ ผลของแนว

การพัฒนาดังกล่าวแม้จะทำให้รายได้เฉลี่ยของประชาชนในชนบทสูงขึ้นแต่ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจกลับทวีความรุนแรงขึ้น

เมื่อพิจารณาถึงกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจของไทยก็จะพบว่า การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมยังคงเป็นไปอย่างต่อเนื่องและมีทิศทางที่ปรับตัวเข้าสู่ระบบส่งออกมากยิ่งขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2529 สัดส่วนสินค้าส่งออกภาคอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 55.3 ขณะที่สินค้าส่งออกภาคเกษตรเหลือร้อยละ 34 (กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2537:90 – 91)

และเมื่อก้าวเข้าสู่ทศวรรษ 2530 ภาวะเศรษฐกิจโลกได้ฟื้นตัวขึ้น ซึ่งได้เอื้ออำนวยต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งราคาน้ำมันและอัตราดอกเบี้ยต่ำลดต่ำลง ทั้งความได้เปรียบของไทยในด้านทรัพยากรธรรมชาติและอัตราค่าจ้างแรงงานที่ไม่สูงนักทำให้ฐานะการแข่งขันของไทยในตลาดโลกอยู่ในฐานะที่ได้เปรียบ จึงทำให้การลงทุน การส่งออก ตลอดจนการท่องเที่ยว ขยายตัวเพิ่มขึ้นมาก ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 – 2534) เศรษฐกิจของประเทศไทยได้ขยายตัวสูงอย่างต่อเนื่องในอัตราเฉลี่ยร้อยละ 10.5 ต่อปี นับเป็นอัตราการขยายตัวเฉลี่ยสูงสุดของการพัฒนาเศรษฐกิจในช่วง 25 ปีที่ผ่านมาโดยโครงสร้างเศรษฐกิจได้ปรับตัวเปิดกว้างเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลกอย่างจริงจัง สัดส่วนการค้าระหว่างประเทศต่อผลิตภัณฑ์รวมของประเทศเพิ่มจากร้อยละ 60 ในปี 2529 เป็นร้อยละ 80 ในปี 2534 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2535:1)

การขยายตัวของภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ดังกล่าวได้ส่งผลให้ภาคธุรกิจเอกชนมีบทบาทสำคัญในระบบเศรษฐกิจของไทยมากขึ้น โดยเป็นฝ่ายที่สามารถยึดกุมฐานอำนาจทางเศรษฐกิจไว้ได้ ในขณะที่ภาคชนบทและภาคเกษตรอ่อนแอลง ในขณะเดียวกันระบบการเมืองซึ่งเปิดให้พลังภายนอกกระบบราชการประจำเข้าไปมีอำนาจทางการเมืองได้โดยอาศัยกลไกการเลือกตั้ง ได้ส่งผลให้พลังภาคธุรกิจเอกชนที่โยงใยอยู่กับระบบพรรคการเมืองสามารถใช้ข้อได้เปรียบทางเศรษฐกิจเป็นฐานในการแปรอำนาจทางเศรษฐกิจไปเป็นอำนาจทางการเมืองได้ ชนชั้นนำทางเศรษฐกิจจึงสามารถเข้าไปกุมอำนาจรัฐรวมศูนย์ และยังคงเน้นย้ำแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจในทิศทางเดิมโดยมิได้เกิดความพยายามอย่างจริงจังในการปรับโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมให้เกิดการเปิดกว้างต่อการมีส่วนร่วมและการกระจายอำนาจการเมืองการปกครองเท่าที่ควร และกลไกรัฐที่เป็นระบบราชการก็ยังคงมีบทบาทอำนาจอย่างต่อเนื่องโดยอาศัยระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน ตลอดจนรัฐธรรมนูญ ซึ่งเนื้อหาหลักยังจัดวางโครงสร้างอำนาจหน้าที่ไว้ในลักษณะรวมศูนย์และให้อำนาจกับหน่วยงานรัฐส่วนกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรมและกระทรวงต่าง ๆ ไว้ค่อนข้างสูง เงื่อนไขดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งในกระบวนการทางนโยบายระหว่างหน่วยงานราชการต่าง ๆ ของรัฐ เป็นผลให้เกิดปัญหาความเป็นเอกภาพทั้งของนโยบายและการดำเนินงานของรัฐซึ่งในอีกด้านหนึ่งก็ได้รับอิทธิพลจากปัจจัยทางการเมืองแทรกเข้าไปด้วยในเวลาเดียวกัน อย่างไรก็ตาม

ตามพลังของระบบทุนนิยมที่ขยายตัวอย่างมากและรวดเร็ว ผนวกกับแรงผลักดันของพลังภาคธุรกิจเอกชนยังคงเป็นปัจจัยที่ทำให้แนวทางของรัฐในการพัฒนาประเทศ และแบ่งสรรผลประโยชน์ของสังคมมุ่งเน้นไปในทิศทางที่สอดคล้องต่อการขยายตัวของภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่เป็นหลัก สภาพการณ์เช่นนี้ได้ส่งให้ปัญหาการช่วงชิงทรัพยากรระหว่างภาคอุตสาหกรรมและภาคเมืองกับภาคเกษตรกรรมและภาคชนบทในทศวรรษที่ 2530 ทวีความรุนแรงมากขึ้น ทั้งนี้เพราะเงื่อนไขในการดำรงชีพขึ้นพื้นฐานของสังคม เช่น ทรัพยากรธรรมชาติได้ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว ผนวกกับกระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติได้ขยายตัวกดดันการดำเนินนโยบายสาธารณะของรัฐมากขึ้น การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจึงกลายเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของเป้าหมายด้านความมั่นคงของรัฐ จนมีผลให้นโยบายของรัฐในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมีความเข้มข้นยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามการที่สิทธิอำนาจของประชาชนในกระบวนการแบ่งสรรทรัพยากรไม่ได้รับการคุ้มครองและพัฒนาจากรัฐเท่าที่ควร อีกทั้งยังถูกกดดันจากมติความมั่นคงของรัฐ จึงทำให้แนวนโยบายการจัดการของรัฐมิได้ประสานกับมติดารมีส่วนร่วมของภาคประชาชนอย่างกว้างขวางและมีคุณภาพเพียงพอ นโยบายการอนุรักษ์ทรัพยากรของรัฐจึงเกิดขึ้นภายใต้ฐานอำนาจและกรอบคิดของรัฐเป็นหลัก และเป็นไปในทางที่ลดทอนสิทธิประโยชน์ของประชาชนและชุมชนในภาคชนบทมากขึ้น โครงสร้างทาง การเมือง เศรษฐกิจแบบรวมศูนย์จึงถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้กระบวนการกำหนดนโยบายการพัฒนาประเทศ และการแบ่งสรรผลประโยชน์ของไทยปราศจากการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของประชาชนมาโดยตลอด

กล่าวโดยสรุป ยุทธศาสตร์การพัฒนาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 ยังเป็นแนวทางที่สืบเนื่องจากแนวคิดที่ว่าด้วยการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแบบไม่สมดุล อันเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาระยะหลักซึ่งมีอิทธิพลครอบงำการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจของไทยในระยะแรกนั่นเอง และยังคงมุ่งเน้นไปที่การสร้างความต้องการให้กับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยการส่งเสริมการขยายตัวของภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่และพัฒนาระบบการผลิตให้เชื่อมโยงกับตลาดโลกมากขึ้น ซึ่งถือเป็นแนวทางที่สืบเนื่องกับยุทธศาสตร์พัฒนาตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา

อย่างไรก็ตาม แม้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 จะให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนามากขึ้น แต่ก็มีได้ถือว่าการขาดปัจจัยดังกล่าวเป็นปัญหารากฐานของการพัฒนาตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา หากจัดวางการมีส่วนร่วมไว้ในฐานะของเครื่องมือที่จะนำไปสู่ความสำเร็จของนโยบายของรัฐในการพัฒนามากยิ่งขึ้น แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับนี้ยอมรับว่าปัญหาความยากจนในชนบทเป็นปัญหาที่สืบเนื่องมาจากนโยบายการพัฒนาประเทศในอดีตที่ผ่านมา ก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 ซึ่งยังมิได้กระจายผลของการพัฒนาออกไปอย่างทั่วถึง แต่กลับเห็นว่าต้นเหตุและรากเหง้าของปัญหาดังกล่าวเกิดจากภาวะการขาดแคลนอาหาร การมีโรคภัยไข้เจ็บและการด้อยความรู้ความสามารถและการ

ศึกษา (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2530:345) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติของรัฐจึงเห็นว่า การแก้ไขปัญหาการพัฒนาเป็นประเด็นด้านเทคนิควิธีมากกว่าที่จะเกี่ยวข้องกับปัจจัยด้านอำนาจทางการเมือง และโดยเฉพาะในเรื่องวิธีปิดหรือกระบวนทัศน์ที่อยู่เรียกว่าการพัฒนา

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 – 2539) ยังคงมุ่งเน้นการสร้างเสริมความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง โดยการส่งเสริมและสนับสนุนบทบาทนำของภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคอุตสาหกรรมให้กระจายออกไปยังส่วนภูมิภาคและเชื่อมโยงกับภาคเศรษฐกิจอื่น ๆ นอกจากนี้ยังมีแนวทางในการพัฒนาชนบทที่มุ่งเน้นการเพิ่มรายได้และพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ตามที่รัฐกำหนดและมีแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เน้นการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจตามนโยบายป่าไม้แห่งชาติ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ , 2535 : 1-7)

กล่าวโดยสรุป การนำแนวคิด “การพัฒนา” ที่รับมาจากสหรัฐอเมริกาไปสู่การปฏิบัติของประเทศไทยนั้น แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาของแผนพัฒนาฯ และนโยบายการพัฒนาให้ตอบสนองต่อปัญหาของประชาชนมากขึ้นตามลำดับ เช่น ให้ความสนใจปัญหาความยากจนมากขึ้น ให้ความสำคัญในการแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมมากขึ้น แต่โดยเนื้อหาสาระแล้ว ยังมุ่งไปในทิศทางเดิม กล่าวคือ มุ่งไปสู่เป้าหมายการสร้างเสริมความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องไม่สิ้นสุด มุ่งบังคับควบคุมธรรมชาติด้วยความความโลภและศักยภาพทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การเมืองเรื่องการสร้างความหมาย “การพัฒนา” ของรัฐไทย

จากทัศนะของวิธานิพนธ์ฉบับนี้ที่บอกว่า “การพัฒนา” ตามแนวความคิดของรัฐไทย เป็นเพียงวาทกรรมชุดหนึ่ง ที่ในตัวของมันเองเป็นเรื่องของอำนาจและการต่อสู้ทางการเมืองอัน สลับซับซ้อน เพื่อผูกขาดอำนาจในการกำหนดหรือสร้างความหมายให้กับคำว่า “การพัฒนา” ของ รัฐไทย และเพื่อยืนยันทัศนะของฟูโกต์ที่มองว่า วาทกรรม อำนาจ และความรู้เป็นสิ่งที่มีความ เกี่ยวพันกันอย่างใกล้ชิด รวมทั้งต้องการชี้ให้เห็นว่าวาทกรรมชุดหนึ่ง ๆ ที่ดำเนินการต่าง ๆ นั้น ล้วนแล้วแต่มีกำเนิดและเบื้องหลังเกี่ยวข้องกับอำนาจและการบังคับควบคุมทั้งสิ้น

ในวาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทย คำว่า “พัฒนา” ถูกสร้าง/กำหนดความหมายโดยรัฐ เพื่อมุ่งครอบงำ ปิดกั้น หรือกีดความรู้ที่ว่าด้วยการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสังคมให้ดีขึ้นเอาไว้ โดยเฉพาะองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการสังสมโดยประสบการณ์ของชาวบ้านในพื้นที่ ซึ่งมีความรู้ อยู่บนความเชื่อวิถีชีวิต โลกทัศน์ และภูมิปัญญาตามจารีตหรือขนบ (tradition) ของชุมชนท้องถิ่น ต่าง ๆ

ถ้าเราสืบสวนกลับไปตั้งแต่เริ่มแรกจะพบว่า คำว่า “พัฒนา” ใ้ใช้คำที่มีใช้กันในสังคมไทยมา แต่โบราณไม่ หากย้อนกลับไปเปิดค้นดูพจนานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถานเล่มแรก ซึ่งพิมพ์ ออกมาในปี พ.ศ.2593 จะพบคำๆนี้ปรากฏอยู่เลย Harvey Demaine ซึ่งศึกษา “การพัฒนา” ในสังคม ไทย กล่าวไว้ในบทความของเขาชื่อ “Kānpatthanā : Thai Views of Development” นี้ว่าปรากฏขึ้น ในสังคมไทยหลังปี พ.ศ.2500 ซึ่งเป็นช่วงเวลาหลังจากที่รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ณะรัชต์ขึ้นมากบ ครองประเทศคือนับตั้งแต่ ค.ศ .1957-1963 (พ.ศ.2500-2506) โดยคำว่า “พัฒนา” นี้มีความหมาย ใกล้เคียงกับคำว่า “วัฒนา” คำทั้งสองนี้ ได้รับการแปลมาเป็นภาษาอังกฤษในพจนานุกรมไทย- อังกฤษ โดยให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง “progress, advancement” (Demaine, 1986 : 95) ซึ่งนั ยะของความหมายดังกล่าว ที่เป็นการก้าวหน้าหรือเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นก็ปรากฏให้เห็น เด่นชัดใน “สุนทรพจน์ในพิธีเปิดประชุมปฐมนิเทศงานพัฒนาท้องถิ่น” วันที่ 24 ตุลาคม พ.ศ. 2503 ซึ่งจอมพลสฤษดิ์ ณะรัชต์ ได้กล่าวไว้ดังนี้

“...ความจำเป็นขั้นแรกคือ เราจะต้องพยายามให้ราษฎรประชาชนเข้าใจและ เห็นชอบในเรื่องที่ว่า ประเทศชาติจะต้องมีการพัฒนา มนุษย์จะต้องก้าวหน้า วันพรุ่งนี้ จะต้องดีกว่าวันนี้...(ประมวลสุนทรพจน์จอมพลสฤษดิ์ ณะรัชต์, 2507 : 255)

ดังนั้นความก้าวหน้า (progress) หรือความคิดที่ว่า วันพรุ่งนี้จะต้องดีกว่าวันนี้หรือเมื่อวานนี้จึงเป็นรากฐานทางปรัชญาของแนวคิด “การพัฒนา” ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยช่วงทศวรรษ 2500 ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการเขียนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทย และยังมีอิทธิพลสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

คำว่า “การพัฒนา” ที่ถูกผลิต/สร้างขึ้นมานี้มีอำนาจทางการเมืองอย่างที่จะหาคำอื่นมาเทียบไม่ได้ อย่างไรก็ตาม อำนาจทางการเมืองของคำนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะสามารถเบียดคำอื่นให้ตกขอบไป แต่อำนาจทางการเมืองของคำนี้เกิดขึ้นเพราะคุณลักษณะสองสามอย่างที่จะชี้ให้ดูต่อไป

ประการแรก คำนี้มีความหมายกำกวม คำบาลีคำนี้เคยใช้กันมาในรูป “วัฒนา” แปลว่า ดำรงอยู่คงทนยืนนาน ฉะนั้น จึงต้องแปลงตัว ว. ให้เป็นตัว พ. เสียเพื่อไม่ให้ความหมายซ้ำกัน “พัฒนา” เป็นคำกลาง ๆ หรือมีความหมายกำกวม ซึ่งก็เป็นที่เข้าใจได้ว่าคำที่จะมีอำนาจทางการเมืองได้ต้องเป็นคำกลาง ๆ เพราะยอมเปิดโอกาสให้คนมีอำนาจใส่ความหมายอะไรลงไปก็ได้ คำว่า “พัฒนา” จึงถูกใส่ความหมายโดยผู้มีอำนาจให้หมายถึงตัดส่วนที่ผู้มีอำนาจเห็นว่าต้องตัด และต่อส่วนที่ผู้มีอำนาจเห็นว่าต้องต่อ

ประการที่สองที่ทำให้คำนี้มีอำนาจทางการเมืองก็คือ เพราะผู้มีอำนาจสามารถใส่ความหมายได้ตามใจชอบ จึงสามารถทำให้ความหมายของคำนี้ลอยอยู่เหนือนโยบายได้ กล่าวคือ เราจะตัดอะไรหรือต่ออะไรแล้วถึงจะทำให้บ้านเมือง “เจริญ” นั้น เป็นนโยบายอย่างปฏิเสธไม่ได้ เช่น ตัดแม่น้ำมูนออกไปจากการทำประมงในเศรษฐกิจพอเพียงของชาวบ้าน แล้วต่อเขื่อนขึ้นมาผลิตกระแสไฟฟ้านั้น เป็น “ทางเลือก” อย่างหนึ่ง หรือเป็นการตัดสินใจเชิงนโยบาย ซึ่งควรจะเถียงกันได้ ต่อต้านคัดค้านกันได้ว่าจะเอาทรัพยากรที่มีอยู่นี้ไปใช้อย่างไร และให้ใครใช้ถึงจะทำให้บ้านเมือง “เจริญ”

แต่ถ้าเราสามารถเสนอการสร้างเขื่อนภายใต้การพัฒนา เขื่อนนั้นก็อยู่เหนือการโต้เถียงหรือสอบสวนของสาธารณชนไปโดยพฤตินัย ใครไม่เห็นด้วยก็ถูกกล่าวหาว่าเป็นพวกโคโนเสาร์บ้าง หรือขัดขวางการพัฒนาบ้าง ภายใต้อำนาจของคำว่า “การพัฒนา” คนที่อยากสร้างความเจริญตามวิถีทางของเขา ก็อาจถูกตราหน้าว่าเป็นคนขัดขวางความเจริญได้ กล่าวอีกแบบหนึ่งก็คือเป็นการกระทำความรุนแรงต่อผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับวาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทยนั่นเอง อันที่จริงโครงการและการกระทำนานาชนิดที่สร้างขึ้นภายใต้การพัฒนานั้น ล้วนเป็น “ทางเลือก” ทั้งสิ้น แต่เพราะไปอยู่ภายใต้การพัฒนาจึงทำให้ไม่ต้องถาม ไม่ต้องตรวจสอบ ไม่ต้องโต้เถียงอะไร กลายเป็นสิ่งที่ดีในตัวของมันเอง กลายเป็นสิ่งที่ต้องทำเป็นธรรมดาไปทั้งสิ้น อย่างมากที่ถกเถียงกันก็เพียงแค่เรื่องงบประมาณยังไม่มี เป็นต้น

ประการที่สามที่ทำให้คำว่า “พัฒนา” มีอำนาจทางการเมืองก็คืออำนาจเงินและการเมือง การทหารของธนาคารโลกและสหรัฐอเมริกา การพัฒนากลายเป็นคำขวัญใหม่ที่มหาอำนาจผลักดัน เพื่อเปิดทางเข้าสู่การศุภฤกษ์พยากรณ์ของประเทศอื่น ๆ ซึ่งมีสูตรสำเร็จของการพัฒนาที่ธนาคารโลก เทียบัญชาให้ประเทศต่าง ๆ ทำ นั่นก็คือ เปิดประเทศแก่การลงทุนอย่างเสรีของเอกชน ทั้งใน และต่างประเทศ ส่วนรัฐถอยไปทำหน้าที่สร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานให้แก่การลงทุน และการ อนุมัติสิทธิประโยชน์แก่ผู้ลงทุนด้วยประการต่าง ๆ ซึ่งทุนที่รัฐจะทำอย่างนี้ได้ก็คือริบเอาส่วนเกิน มาจากคนไร้อำนาจในประเทศ จะเป็นในรูปของภาษีพรีเอมิยมข้าวหรือในรูปของเงินกู้จากต่าง ประเทศก็ตาม รวมทั้งการกดค่าแรงงานให้ต่ำเอาไว้

ธนาคารโลกทำให้ทางเลือกอย่างนี้กลายเป็นธรรมดาหรือธรรมชาติเสียจนหมดความเป็น ทางเลือกไปโดยสิ้นเชิง เมื่อเราอ่านนโยบายพัฒนาอย่างนี้มาปฏิบัติเราก็รับเอาความหมายที่ถูกบิด เบือนแล้วนี้เข้ามาพร้อมกันไปด้วย

หลังจากทำการปฏิวัติเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2501 และจัดตั้งรัฐบาลปฏิวัติขึ้นแล้ว จอม พลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เดินเครื่องพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศตามความตั้งใจและตามข้อตกลงที่ได้ทำ กับผู้นำสหรัฐอเมริกาทันที จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้จัดตั้งสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ในปี พ.ศ. 2502 ซึ่งได้เริ่มต้นวางแผนการพัฒนาเศรษฐกิจขึ้นมาเป็นครั้งแรก การจัดตั้งสภาพัฒนาการ เศรษฐกิจแห่งชาติขึ้นมามีความหมายอย่างชัดเจนถึงการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกันของการ ดำเนินงานทางเศรษฐกิจโดยกลไกระบบราชการไทย ซึ่งจะมีผลกระทบต่อความสำนึก อารมณ์ ความรู้สึกนึกคิดของคนไทยเป็นอย่างมาก การขยายตัวของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีความหมายที่สำคัญเพราะส่งผลกระทบต่อชีวิตของประชา ชนอันทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในรากฐานความคิดทางการเมืองอย่างลึกซึ้งทีเดียว ความเปลี่ยนแปลง ที่สำคัญ ได้แก่ การขยายตัวของกระบวนการทำให้ทุกอย่างเป็นสินค้า การขยายตัวของ การทำให้ทุกสิ่งเป็นสินค้าในสังคมไทยนั้นได้เป็นเงื่อนไขในการวางรากฐานความคิดทางการเมืองใน สองประการด้วยกัน ประการแรก ได้แก่ บทบาทของรัฐในการชักนำสังคมเข้าสู่กระบวนการทำ ให้ทุกอย่างเป็นสินค้า และผลกระทบของกระบวนการทำให้ทุกอย่างเป็นสินค้า

ในความเป็นจริงแล้วบทบาทของรัฐในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ก็คือการสร้างเงื่อนไข ที่จะทำให้เกิดการแปลงทุกอย่างให้เป็นสินค้านั่นเอง รัฐสมัยจอมพลสฤษดิ์ได้สร้างเงื่อนไขทาง รูปธรรมมากมายที่ทำให้เกิดการขยายตัวของการแปลงทุกอย่างให้เป็นสินค้า ไม่ว่าจะเป็นหนทางที่ ทำให้เกิดการขยายตัวของการปลูกพืชไร่เพื่อขยายรุกเข้าไปในเขตป่าเขา (อานันท์ กาญจนพันธุ์, มิ่งสรรพ์ ขาวสะอาด, 2538) การสร้างเงื่อนไขนี้ขึ้นไปโดยการสร้างภาพของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ว่าเป็น “ผู้นำ” ที่กระทำได้อย่างสำคัญ ดังปรากฏในคำปราศรัยในทุกหนทุกแห่งและทุกวาระ

โอกาส ซึ่งก็มีผลทำให้ประชาชนทั่วไปที่ได้มีส่วนร่วม กับผลกระทบของการขยายตัวของ การเปลี่ยนแปลง
 ทุนอย่างให้เป็นสินค้า ก็มักจะประทับใจกับความเป็นผู้นำในการกระทำนี้

นอกจากการสร้างเงื่อนไขรูปธรรมในการแปลงทุกอย่างให้เป็นสินค้าแล้วจอมพลสฤษดิ์ยัง
 ได้พยายามที่จะเปลี่ยนแปลงระบบความคิดของคนไทยด้วย ที่สำคัญ ได้แก่การพยายามที่จะเน้นให้
 ผู้คนเห็นความสำคัญของกระบวนการเข้าสู่การผลิต “สินค้า” กล่าวคือ จอมพลสฤษดิ์ ธีระวัชร
 ได้เน้นให้เกษตรกรเข้าสู่การผลิตเพื่อขายด้วยตลอดเวลา (ประมวลสุนทรพจน์จอมพลสฤษดิ์ ธีระวัชร,
 2505-2506 : 632-636) นอกจากนี้จอมพลสฤษดิ์ ธีระวัชร ได้พยายามทำให้พระสงฆ์เป็นกลไกหนึ่ง
 ในการโฆษณาความคิดนี้สู่ประชาชน ดังศาสน์ของจอมพลสฤษดิ์ ธีระวัชร ถึงที่ประชุมสัมมนา
 พระคณาธิการทั่วราชอาณาจักร ความว่า

“...เป็นเรื่องที่ทางรัฐบาลและกรมร้องขอ เพราะเหตุว่าพระธรรมคำสั่ง
 สอนของพระพุทธเจ้ามีอยู่ทุกทาง ที่สามารถจะเลือกเอามาสอนหรือจูงใจให้คน
 ประพฤติปฏิบัติ มีคำสอนให้คนมักน้อย สันโดษไม่ย่อากทำอะไร ไม่ย่อากได้
 อะไร อย่างที่เคยสอนกันว่า ไม่จำเป็นต้องขวนขวาย คายแล้วก็เอาไปไม่ได้ คำ
 สอนอย่างนี้อาจจะเหมาะสำหรับสมัยหนึ่ง แต่ไม่เหมาะสำหรับการปฏิวัติ ซึ่ง
 ต้องการความขวนขวายหาทางก้าวหน้า จำต้องเลือกสรรเอาธัมมะที่สอนคนให้มี
 วิริยะอุตสาหะขยันหมั่นเพียร ประกอบสัมมาอาชีพ ไม่ประมาทไม่หวังพึ่งคนอื่น
 พึ่งแต่ตนเอง และความสามารถร่วมแรงร่วมใจเหล่านี้ ซึ่งกระผมเข้าใจว่ามีพุทธ
 ภาษิตอยู่มากมายที่จะนำมาสอนได้ จึงใคร่ขอรับรองคณะสงฆ์ให้พยายามสอนคนไป
 ในทางนี้ จะเป็นการช่วยแผนการเศรษฐกิจ และงานทุกอย่างที่รัฐบาลปฏิบัติกำลัง
 ทำอยู่ โดยมุ่งความวัฒนาถาวรของประเทศชาติ ซึ่งเป็นความวัฒนาถาวรทาง
 ศาสนาเอง...” (ประมวลสุนทรพจน์จอมพลสฤษดิ์ ธีระวัชร, 2505-2506 : 208)

การเปลี่ยนแปลงวิถีคิดของประชาชนไทยในนามของการพัฒนายังปรากฏในการสร้าง
 ความหมายของยุคสมัยโดยการเน้นให้ประชาชนรับรู้คำขวัญต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่รวมนัยของการเปลี่ยน
 แปลงทุกอย่างให้เป็นสินค้า ไม่ว่าจะ คำขวัญว่า “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” หรือการเน้นย้ำ
 ว่าสมัยของการปฏิวัติคือสมัยของ “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ” เป็นต้น ซึ่งครอบงำสังคม
 ไทยไว้ได้โดยสิ้นเชิงตลอดระยะเวลาราวสี่สิบกว่าปีที่ผ่านมา

ในขณะเดียวกันภาคปฏิบัติการของวาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทยก็ทำการครอบงำ กดทับ
 และปิดกั้นคนเล็กคนน้อย คนยากจนในชนบทด้วยการสร้างเงื่อนไขสำคัญสองด้านด้วยกัน คือ

ด้านแรก ได้แก่ การขยายตัวของรัฐออกไปบริสุทธิการใช้และการจัดการทรัพยากรตามจารีตประเพณีต่าง ๆ ของชาวบ้าน ด้านที่สอง การสร้างภาพลักษณ์ของคนชายขอบ

การขยายตัวของรัฐที่เกิดขึ้นอย่างเข้มข้นในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา เกิดจากภาวะที่เกิดการรวมศูนย์อำนาจของระบบราชการแล้วจึงนำมาสู่การขยายตัวของรัฐ การรวมศูนย์อำนาจของรัฐเกิดขึ้นภายหลังจากที่กองทัพพม่าโดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ยึดอำนาจเบ็ดเสร็จยุติภาวะสองหัวของระบบราชการ คือทหารกับตำรวจลงไปอย่างราบคาบ และได้สร้างกระบวนการตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรสาธารณะที่ขึ้นตรงต่อระบบราชการ โดยตรง

การก่อตั้งสำนักงานประมาณก็เกิดขึ้นในสมัยนี้และได้กลายมาเป็นแหล่งอำนาจใหม่ภายใต้อำนาจของนายกรัฐมนตรีนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ที่สำคัญอำนาจที่รวมศูนย์นี้เป็นอำนาจที่ได้ขยายเข้าไปจัดลำดับของกลุ่มคนไว้ว่าใครควรจะได้รับทรัพยากรส่วนกลางมากน้อยเพียงใด

กลไกอำนาจรัฐที่ถูกจัดตั้งขึ้นเพื่อคัดเลือกว่าคนกลุ่มไหนจะดึงเข้าไปใกล้ตัว เพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน และคนกลุ่มไหนควรรอไปก่อนและกันเอาไว้ให้อยู่ห่าง คือ สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตินับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่หนึ่งมาจนถึงฉบับที่เจ็ด ล้วนแล้วแต่กำหนดไว้ก่อนแล้วว่าคนกลุ่มไหนที่ผลิตอะไรควรจะได้รับ การส่งเสริมและสนับสนุนอย่างยิ่งด้วยทรัพยากรกลางของประเทศ และในทางกลับกันคนบางกลุ่มได้เริ่มถูกกันออกไปอยู่ที่ชายขอบไกลมากขึ้นเรื่อย ๆ กระบวนการนี้เกิดขึ้นได้ด้วยพลังของการรวมศูนย์และการขยายตัวของระบบราชการ การสร้างการรวมศูนย์อำนาจรัฐในระบบราชการเกิดขึ้นพร้อมกับการขยายตัวของอำนาจรัฐ โดยผ่านระบบราชการ ซึ่งการขยายตัวของอำนาจรัฐนี้ครอบคลุมพื้นที่และปริมาณของชีวิตประชาชนมากขึ้น โดยผ่านการขยายการศึกษา สุขศึกษา สุขศาลา เกษตรตำบลและอำเภอ สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท ฯลฯ

การขยายตัวของรัฐได้ทำให้เกิดการนิยามพื้นที่ที่เป็นจริงออกเป็นสองลักษณะเท่านั้น นั่นคือพื้นที่สาธารณะที่รัฐเป็นเจ้าของ กับพื้นที่ที่เอกชนเป็นเจ้าของ จากเดิมก่อนที่ระบบราชการจะขยายอำนาจออกไปครอบคลุมพื้นที่นั้น การใช้พื้นที่ของชุมชนคนไทยทั่วไปมีลักษณะการใช้ที่วางอยู่บนวัฒนธรรมเดิมของชุมชนและมีรากฐานอยู่บนการยินยอมของคนในชุมชน แต่เมื่อระบบราชการขยายตัวออกไปกว้างขวางมากขึ้นก็ทำให้ประเพณีการใช้พื้นที่เดิมที่เคยใช้ร่วมกันตามประเพณีจำนวนมากนั้นถูกทำให้หมดความสำคัญทางกฎหมายไป ความคิดเกี่ยวกับพื้นที่ที่เหลือเพียงพื้นที่สาธารณะกับพื้นที่ของเอกชนเท่านั้นปรากฏอย่างชัดเจนในกฎหมายเกี่ยวกับที่ดิน แน่นนอนว่ามีการตรากฎหมายลักษณะนี้ออกมาตั้งแต่การออกโฉนดในปี พ.ศ. 2444 แล้ว แต่กระบวนการทำให้พื้นที่ที่ถูกยอมรับทางกฎหมายเพียงสองลักษณะที่กล่าวข้างต้นนี้มีผลทำในทางปฏิบัติอย่างแท้จริงมากขึ้นในสมัยของจอมพลสฤษดิ์

การทำให้มีพื้นที่เพียงสองแบบเท่านั้นที่กฎหมายและอำนาจรัฐคุ้มครองเกิดขึ้น พร้อมกับ ความพยายามเร่งรัดให้กรมที่ดินเร่งออกเอกสารสิทธิคือ โฉนดที่ดินให้เร็วและจำนวนมากขึ้นใน สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งเป็นการตอกย้ำการรับรู้พื้นที่ของเอกชนที่มีอำนาจรับรองนั่นเอง กระบวนการการเกิดพื้นที่เพียงสองลักษณะเช่นนี้ไม่ใช่เพียงการจัดแบ่งคุณลักษณะของทรัพย์สิน ในรัฐฯ หนึ่งอย่างเป็นรูปธรรมเท่านั้น หากแต่การจัดแบ่งพื้นที่ที่เกิดขึ้นนี้ได้มีผลต่อผู้คนอย่างมากมาย และที่สำคัญมีผลลึกซึ้งต่ออำนาจในการจัดการและเข้าถึงทรัพยากรของประชาชนซึ่งลด น้อยถอยลงจนถึงกับสูญสลายไปในหลายกรณี พร้อมกันนั้น พื้นที่ในจินตนาการหรือพื้นที่ทาง สังคมซึ่งเป็นภาพสะท้อนของความเปลี่ยนแปลงพื้นที่ในความเป็นจริงก็เหลือเพียงแค่สองส่วนเช่น เดียวกัน คือ พื้นที่ที่รัฐเป็นเจ้าของซึ่งครอบคลุมกว้างขวาง กับพื้นที่ของเอกชนหรือของปัจเจกชน กิจกรรมต่าง ๆ ทางสังคมเศรษฐกิจการเมืองถูกแยกออกเป็นสองส่วน รัฐเป็นผู้กระทำการในพื้นที่ สาธารณะทั่วไป เป็นผู้จัดสร้างให้เกิดสิ่งต่างๆ ในพื้นที่สาธารณะและจัดการทุกสิ่งทุกอย่างในพื้นที่ นั้น ๆ ส่วนประชาชนก็มีพื้นที่เล็กๆ ของตนและมีหน้าที่เพียงแค่การทำงานเฉพาะของตนให้ดีที่สุด ชาญให้มากที่สุด แล้วชีวิตก็จะดีขึ้นเอง เพราะส่วนที่เหลือรัฐจะจัดการให้

ดังนั้นการขยายอำนาจเข้าครอบครองพื้นที่ของรัฐจึงมิได้เป็นไปเฉพาะบนพื้นที่ที่เป็นที่ดิน เท่านั้น หากแต่เป็นไปบนพื้นที่ทางสังคมอันเป็นมิตินามธรรมอีกด้วย จะเห็นได้อย่างชัดเจนในการ สร้างกิจกรรมสาธารณะของรัฐ ซึ่งรัฐได้ขยายตัวเข้าริบเอากิจกรรมต่าง ๆ ที่ครั้งหนึ่งเคยเป็นของ ชุมชนหรือของครอบครัวมาเป็นภาระของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา การรักษาพยาบาล ซึ่งมีความ หมายอย่างชัดเจนว่าปริมาตรของการดำรงชีวิตประชาชนนั้นเหลือเพียงบริเวณขอบเขตส่วนตัว กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเป็นการริบเอาอำนาจจากประชาชนนั่นเอง นอกจากนี้แล้วรัฐได้เข้ามาครอบ ครอบอย่างกว้างขวางขึ้นอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องพื้นที่เช่นนี้ เองเมื่อประกอบเข้ากับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นโดยแรงผลักดันจากรัฐ จึงทำให้ กระบวนการกันชาวบ้านไปสู่ชายขอบเป็นไปอย่างรุนแรงมากขึ้น

การขยายตัวของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีความหมายที่สำคัญ ซึ่งมีผลต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เพราะทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในราก ฐานของการเข้าถึงทรัพยากรทั้งหลายของชาวบ้านทั่ว ๆ ไปที่เคยดำรงชีวิตร่วมกับทรัพยากรรอบตัว ของเขา เพราะการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจในสมัยนั้นก็คือการเปลี่ยนการใช้ทรัพยากรทั้งหมด กล่าวอีกแบบหนึ่งก็คือ วาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทยที่ผลิต/สร้างออกมานับตั้งแต่แผนพัฒนา ฉบับแรกจนถึงปัจจุบันนั้น เป็นการบังคับให้คนเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมมาเป็นแบบตลาด และเปลี่ยนความสัมพันธ์กับธรรมชาติมาเป็นแบบเทคโนโลยีชั้นนำ (เกษียร เตชะพีระ, เนชั่นสุด สัปดาห์, 8 : 420 (19-25 เม.ย. 2543)) : 22-23 เพื่อมุ่งสู่การผลิตเพื่อขายทั้งเกษตรกรรมและการอุตสาหกรรมที่กำลังพยายามส่งเสริมให้เกิดการลงทุนจากต่างประเทศ กระบวนการเปลี่ยนแปลงการ

ใช้ทรัพยากรทุกอย่างเพื่อ มุ่งไปสู่การผลิตเพื่อขาย และอุตสาหกรรมเมื่อประกอบเข้ากับชุดความคิดที่แบ่งพื้นที่ทั้งหมดเหลือเพียงแค่พื้นที่สาธารณะที่รัฐเป็นเจ้าของกับพื้นที่ที่ปัจเจกชนเป็นเจ้าของ แสดงออกในกฎหมายที่ขยายอำนาจรัฐลงไปควบคุมพื้นที่ที่ชาวบ้านเคยครอบครองและจัดการตามประเพณี โดยรัฐไม่ยอมรับระบบกรรมสิทธิ์ตามประเพณีของชาวบ้าน ดังเราจะเห็นชัดเจนในกรณีป่าไม้ รัฐได้นิยามป่าขึ้นใหม่ว่า ป่าหมายถึงที่ดินที่ยังไม่มีผู้ใดได้มาตามประมวลกฎหมายที่ดิน และรัฐได้ตรากฎหมายกำหนดพื้นที่ป่าคุ้มครองและป่าสงวน ซึ่งเป็นการขยายอำนาจรัฐออกไปครอบครองพื้นที่ป่าทั้งหมดรวมทั้งป่าที่ชาวบ้านได้เคยใช้สอย

ในกระบวนการขยายอำนาจรัฐออกครอบคลุมพื้นที่ป่าก็หมายความว่า รัฐได้ขีดเส้นพรมแดนเอาไว้แล้วว่าผู้ที่อยู่ในเขตป่ามาก่อนคือผู้ที่ต้องออกไป เพราะผิดกฎหมาย ในแง่กฎหมายก็เป็นเพียงวาทกรรมหนึ่งที่ดำเนินการต่าง ๆ เหล่านี้โดยอาศัยอำนาจและกลไกของรัฐ กระทำต่อ “พลเมือง” (วิระ สมบูรณ์, 2541 : 80) นี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐกลไกของรัฐที่ใช้อำนาจกระทำรุนแรงต่อชาวบ้าน คนยากคนจน ล้วนแล้วแต่เป็นผลมาจากอำนาจของวาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทย กลุ่มคนที่เคยมีชีวิตอยู่ในเขตป่าจึงถูกอำนาจรัฐบีบให้ออกจากป่าเป็นระยะ ๆ เรื่อยมา กลุ่มคนที่รัฐได้ใช้อำนาจอนุมัติให้นายทุนเข้าไปตัดไม้ในบางพื้นที่อนุมัติให้นายทุนเข้าไปใช้พื้นที่ป่าเสื่อมโทรมเพื่อทำประโยชน์ในธุรกิจส่วนตัวของนายทุน ตลอดจนรัฐเองได้ลงมือทำลายป่าอย่างมโหฬาร โดยการสร้างเขื่อน สร้างถนนเพื่ออำนวยความสะดวกแก่การค้าและอุตสาหกรรม

อำนาจของวาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทยในปัจจุบัน มีภาคปฏิบัติที่ทำให้เราเห็นว่าวาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทยในตัวของมันเองเป็นทั้งเรื่องของอำนาจและการต่อสู้ทางการเมืองอันสลับซับซ้อน และเป็นทั้งเรื่องของความรุนแรง ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนก็เช่น ชาวเขาที่ถูกบีบให้ออกจากป่าก็หมดหนทางทำมาหากินและต้องอพยพมาขายแรงงานในเมือง จนทำให้สลัมขยายตัวอย่างรวดเร็ว ในกรณีของประมงพื้นบ้าน ทะเลซึ่งก็คือพื้นที่ทำมาหากินตามธรรมชาติของชาวประมงพื้นบ้านก็ได้รับผลกระทบในลักษณะคล้ายคลึงกัน รัฐได้พยายามส่งเสริมการจับปลาเพื่อส่งออกของบรรดานายทุนที่สามารถต่อเรือขนาดใหญ่มากขึ้น ๆ โดยที่ไม่ได้คำนึงถึงว่าจะส่งผลกระทบต่อชาวประมงพื้นบ้านอย่างไร รัฐมองเห็นแต่เฉพาะรายได้ที่จะได้มาจากการจับปลาส่งออกไปในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ปลากระตักทำน้ำปลา โดยที่ถือสิทธิครอบครองอย่างเต็มเปี่ยมว่าทะเลคือสมบัติของรัฐที่รัฐจะทำอะไรก็ได้ ซึ่งการส่งเสริมการเลี้ยงกุ้งกุลาดำก็วางอยู่บนพื้นฐานเดียวกันที่ถือว่าเพื่อที่มีเพียงสองลักษณะ การทำลายป่าชายเลน ซึ่งเป็นแหล่งนิเวศที่เอื้อต่อวงจรชีวิตสัตว์น้ำหลากหลายชนิด จึงเกิดขึ้นอย่างรุนแรงและรวดเร็ว เท่ากับทำให้ชาวประมงพื้นบ้านซึ่งอาศัยทรัพยากรจากทะเลเลี้ยงชีพต้องยากจนลง ในกรณีของชาวสลัมก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน เพราะตราบดตีสิทธิในการถือครองที่ดินของปัจเจกชนเป็นไปได้อย่างไม่มีขีดจำกัด ก็ยอมทำให้ปัจเจกชนที่สั่งสม

ทุนมาได้ก่อนก็สามารถที่จะถือครองที่ดินได้มาก และเกิดการเบียดเอาคนจำนวนมากที่ต้องหนีภาวะย่ำแย่จากการทำเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์มากระจุกอยู่บนพื้นที่ว่างช่องเล็กช่องน้อยในเขตเมือง และรัฐเองก็ได้ใช้ประโยชน์จากคนเหล่านี้ให้เป็นผู้หล่อเลี้ยงภาคการผลิตอื่น เช่น หาบเร่ แผงลอย ที่หล่อเลี้ยงคนงานที่ได้รับค่าจ้างถูกแสนถูกจากโรงงาน แต่รัฐกลับไม่ได้รับรู้การดำรงอยู่ของเขา เยี่ยงพลเมืองที่เสมอภาค พวกเขาถูกผลักดันให้เขาไปอยู่ที่ชายขอบของภาคการผลิตที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งไม่เคยได้รับการสนับสนุนแม้แต่แน่นอนจากรัฐ มิหนำซ้ำยังถูกกลไกของรัฐบีบเอาอีกเสียด้วย

แม้ว่าตัวอย่างของผู้คนที่ถูกอำนาจผลักดันให้ไปอยู่ที่ชายขอบที่ยกขึ้นมากล่าวในที่นี้มีเพียงสามกลุ่ม แต่ในความเป็นจริงสามารถพบเห็นคนชายขอบที่กระจายอยู่ทั่วไปในสังคมไทย หากมองในด้านอาชีพของคนก็จะพบว่ามีคนอีกมากมายที่ถูกเบียดขับไปอยู่วงนอกของความสัมพันธ์ทางอำนาจที่สัมพันธ์อยู่กับการเข้าถึงทรัพยากร

ภาคปฏิบัติการของวาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทยในกระบวนการสร้างคนชายขอบที่สำคัญยิ่งอีกด้านหนึ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับการใช้อำนาจรัฐเบียดขับคนจนไปอยู่ชายขอบได้แก่ การสร้าง “ภาพลักษณ์” ของคนชายขอบ หรือการทำให้คนชายขอบกลายเป็น “ความเป็นอื่น” (otherness) ของการพัฒนา

การสร้าง “ภาพลักษณ์” ของคนชายขอบคือ การสร้างความคิดนามธรรมหรือการยก ระดับข้อมูลเฉพาะที่เฉพาะแห่งของคนชายขอบเพื่อที่จะทำให้เกิดความหมาย ซึ่งทำให้สังคมรับรู้ภาพรวมว่าคนชายขอบนั้นมีความหมายทางสังคมอย่างไร การสร้างภาพลักษณ์นี้เป็นส่วนสำคัญสำหรับกระบวนการ “ถีบ” คนบางกลุ่มให้ไปอยู่ที่ชายขอบ เพราะหากปราศจากการสร้าง “ภาพลักษณ์” คนชายขอบให้เป็นที่ประจักษ์แก่สังคม เช่นเป็นคนเกียจคร้าน ไม่มีความรู้ เห็นแก่ตัว เป็นภัยต่อสังคม ฯลฯ แล้ว การทำให้คนบางกลุ่มต้องอยู่ในสถานะชายขอบย่อมจะทำให้เกิดคำถามเรื่องความเป็นธรรมหรือคำถามถึงความเหมาะสมได้มาก

กระบวนการสร้าง “ภาพลักษณ์” ของคนชายขอบเป็นกระบวนการเดียวกันกับการเบียดขับคนให้ไปอยู่ที่ชายขอบ ภาพความหมายรวม ๆ ของคนชายขอบก็คือภาพของกลุ่มคนที่เร่ร่อนล่าสมบัติ โง่ และพัฒนาได้ยากมักจะจมอยู่กับการดำรงชีวิตแบบเดิม ๆ ภาพการรับรู้ลักษณะนี้เกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงแรก ๆ ของการเริ่มต้นวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ดังปรากฏอยู่เสมอในสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ต่อจากนั้นจึงได้สร้างหน่วยงานราชการที่จะทำงานพัฒนาแก่คนกลุ่มที่ถูกเลือกให้เป็นคนชายขอบเหล่านี้ ดังเช่น การจัดตั้งหน่วยราชการขึ้นมาเพื่อพัฒนาชุมชน พร้อมไปกับการมีหน่วยราชการสังเคราะห์ชาวเขา ก็ได้จัดตั้งนิคมชาวเขาขึ้นมาอีก 4 แห่งในช่วงต้นทศวรรษ 2500 และหน่วยที่พัฒนาชุมชนในชนบทก็เป็นการเข้าไปแนะนำความรู้จากเมือง

คู่ชนบท พร้อมกับความพยายามให้ชนบทละทิ้งความเป็นชนบทให้ได้ ไม่ว่าจะโดยการผลักเข้ามาสู่ การเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ที่ต้องพึ่งพิงความรู้จากเมือง ทั้งนี้ เพราะเจ้าหน้าที่ของรัฐมองว่า ปัญหา ของการพัฒนาก็คือ ปัญหาการสื่อสาร การฝึกอบรม การถ่ายทอดเทคโนโลยี ฯลฯ (ไพฑูรย์ เครือ แก้ว) ซึ่งเคยเป็นหัวหน้ากองพัฒนาชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ได้กล่าวถึง ลักษณะของคนไทยในชนบทเอาไว้ว่ามีโลกทัศน์เป็นคนหัวโบราณ (conservative) เป็นคน กระหม่อมกระแหม่ม ชอบเก็บเงินไว้เฉย ๆ ทำให้เงินไม่หมุนเวียน เชื้อถือโชคกลาง ภูติผีปีศาจ เวท มนต์คาถา ระดับการศึกษาและทักษะในอาชีพและชีวิตต่างๆ ไปด้วย มีระดับความคิดคับแคบขาด ความคิดริเริ่ม ชาวชนบทใช้เงินส่วนใหญ่ไปกับงานพิธีต่าง ๆ และมีบุคลิกภาพและลักษณะนิสัยจะ เป็นไปตามประเพณี เช่น ไม่กระตือรือร้น เฉื่อยชา ไม่ดิ้นรน เกษตรกรมักประสบปัญหาว่างงาน ตามฤดูกาล แต่ก็ไม่กระตือรือร้นในการหางานอื่นทำ ทำให้เกิดความคิดว่าจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลง ค่านิยมที่ขัดขวางการพัฒนา (ไพฑูรย์ เครือแก้ว, 2506 : 58)

“...ในข้อนี้หมายถึงการพัฒนาให้บุคลิกและวัฒนธรรมที่ไม่ดี หรือที่เรียก กันทั่ว ๆ ไปว่า “เซย” ให้ดีขึ้นนั่นเอง เช่น ให้รู้จักวางตัว รู้จักเดินเหิน การพูด การจามีความเชื่อมั่นในตัวเอง มีรสนิยมสูง รู้จักใช้ รู้จักแต่งตัว รู้จักสิ่งที่ดีงาม ของชีวิต รู้จักขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม รู้จักใส่รองเท้า สระผม รู้จัก ประดับประดาและจัดบ้างช่อง เสาะแสวงหาความรู้สำหรับการสนทนาปราศรัย ฯลฯ ...” (ไพฑูรย์ เครือแก้ว, 2506 : 69)

ดูเหมือนว่า วิธีมอง “ความด้อยพัฒนา” เช่นนี้ ยังคงยึดถือกันอยู่จนถึงปัจจุบันนี้ ดังคำ กล่าวที่ว่าวงจรของปัญหาของชาวบ้านชนบทก็คือ “โง่-จน-เจ็บ” (กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวง มหาดไทย, ม.ป.ป. : 2 ; อุทิศ นาคสวัสดิ์, 2508) และเป็นเหตุผลสำคัญที่ทางราชการได้ใช้เป็นข้อ อ้างหรือคำอธิบายถึงความจำเป็นที่จะต้องเข้าไปพัฒนาชนบท กล่าวคือพยายามชี้ให้เห็นถึง “ความ ไม่พัฒนา” ของชนบท ซึ่งได้แก่ความยากจนอันเป็นผลที่เกิดมาจากความขาดแคลนในด้าน โครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็น (infrastructure) การเพิ่มขึ้นของประชากร การขาดความรู้และเทคโนโลยี และชาวชนบท/คนชายขอบมีค่านิยมที่เป็นอุปสรรคต่อ “การพัฒนา” การอธิบายเช่นนี้ปรากฏอยู่ใน เอกสารต่าง ๆ ของทางราชการมากมาย เช่น ในเอกสารซึ่งเป็นคู่มือการปฏิบัติงานของกระทรวง มหาดไทยสำหรับผู้ปฏิบัติงานด้านกิจกรรมการพัฒนา ซึ่งการอธิบายแบบประณามหมามเหยียด ความยากจน (blaming the victims) เช่นนี้ เป็นการใช้อำนาจและความรุนแรงเข้าไปบังคับยึดเยียด ให้กับคนชายขอบนั่นเอง

ดังนั้น ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 จนถึงปัจจุบัน “การพัฒนา” ได้กลายเป็นข้ออ้างที่ทำให้ระบบราชการใช้อธิบายเพื่อเป็นเหตุผลมาสนับสนุนการขยายบทบาทของตน โดยจะเห็นได้ว่ามีโครงการและหน่วยงานต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย เช่น โครงการเร่งรัดพัฒนาชนบท โครงการพัฒนาท้องถิ่นแห่งชาติ โครงการพัฒนาอนามัยชนบท ในตัวระบบราชการก็ได้เพิ่มจำนวนหน่วยงานใหม่ โดยการออกพระราชบัญญัติจัดตั้งหน่วยงานราชการ เพื่อขยายตัวรองรับกิจกรรมการพัฒนา อันได้แก่กรมพัฒนาชุมชน สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท ฯลฯ ในขณะที่เดียวกันก็ปิดกั้น/กดทับบทบาทและการมีส่วนร่วมของประชาชน

แต่อย่างไรก็ดี การพัฒนาในยุคแรกๆจะเป็นการขยายตัวของโครงสร้างทางการบริหารงานพัฒนาหรือกลไกของรัฐในส่วนกลาง การเข้าไปจัดตั้งกลไกในระดับหมู่บ้านยังไม่ค่อยมีมากนัก กล่าวคือ ทางราชการเห็นว่าส่วนที่จะต้องพัฒนาก็คือ ชนบทโดยรวม ๆ ตัวปัญหาก็คือ ชาวบ้านซึ่งเป็นระดับปัจเจกบุคคล อันจะเห็นได้จากนโยบายในการพัฒนาชนบทที่ปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-3 ซึ่งเน้นด้านการให้บริการพื้นฐานแก่ประชาชนด้วยการจัดสร้างโครงสร้างพื้นฐาน (infrastructure) อันได้แก่ การสร้างเขื่อน คลอง ถนน การบริการด้านสุขภาพอนามัย การจัดฝึกอบรมชาวบ้านให้มีค่านิยมที่สอดคล้องกับการพัฒนา ฯลฯ ดังนั้นแม้จะมีการพูดถึงพฤติกรรมและค่านิยมที่ขัดขวางต่อการพัฒนาความไม่ดีไม่งามของชาวบ้าน ฯลฯ แต่ก็ดูเหมือนว่าการเข้าไปควบคุมวิถีชีวิตของชาวบ้านก็ดูจะไม่มากนัก สิ่งที่ถูกรัฐเข้าไปควบคุมมากในการพัฒนาจุดต้น ๆ นี้ก็คือ ในเรื่องการผลิต ซึ่งออกมาในรูปของการเข้าไปส่งเสริมให้ชาวชนบทประกอบอาชีพเกษตรแผนใหม่เพื่อป้อนสู่ตลาดโลก ทั้งนี้ด้วยเหตุที่ถือคิดว่าการพัฒนาก็คือการมุ่งเพิ่มอัตราการเติบโตสูงสุดโดยอาศัยการใช้ทรัพยากรให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด

ในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 4 แนวทางการพัฒนาดังกล่าวมานี้ ก็เกิดวิกฤตการณ์ครั้งสำคัญเพราะได้ก่อให้เกิดช่องว่างความเจริญระหว่างชนบทกับเมืองห่างกันมากขึ้น มีคนจำนวนมาก “ตกกระแหส” การพัฒนา จนทำให้รัฐบาลต้องมีโครงการใหม่ ๆ เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว ดังเช่นในช่วงปี 2518-2523 รัฐบาลได้มีโครงการเงินผัน (ซึ่งต่อมาคือโครงการสร้างงานในชนบท) เพื่อสร้างงานในฤดูร้อนและลดการอพยพแรงงานสู่เมือง ซึ่งในทางตรงกันข้ามก็ถือเป็นวิธีการอย่างหนึ่งเพื่อควบคุมความไม่พอใจของประชาชนที่มีต่อระบบความสัมพันธ์ทางสังคม และการเมืองที่เป็นอยู่มิให้ขยายขอบเขตกว้างออกไป

ช่วงปลายของแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 ได้มีการปรับตัวครั้งสำคัญของรัฐในด้านการพัฒนาชนบทอีกครั้งหนึ่งกล่าวคือ รัฐบาลได้แต่งตั้งคณะกรรมการศึกษานโยบายการพัฒนาชนบทที่ผ่านมา ซึ่งส่งผลให้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 5 มีการยอมรับถึงความผิดพลาดของนโยบายการพัฒนาของรัฐบาลที่ผ่านมา รัฐบาลยอมรับว่ามีความยากจนเกิดขึ้นในชนบทจริง ผลพวงของการพัฒนาที่ผ่านมาโดยรวมอยู่ในระดับที่ดี ในแผนพัฒนาฯ ฉบับ

ที่ 5 รัฐบาลจึงได้ประกาศนโยบาย “การพัฒนาชนบทตามแนวทางใหม่” โดยมีหลักการสำคัญ 5 ประการคือ

1. ยึดพื้นที่เป็นหลัก โดยให้ความสำคัญแก่พื้นที่ยากจนหนาแน่นก่อน
2. พัฒนาฐานะประชาชนให้พออยู่พอกิน และมีบริการพื้นฐานขั้นต่ำอย่างทั่วถึงในเขตชนบทที่มีความยากจนหนาแน่น
3. เน้นการปรับปรุงเพื่อให้ประชาชนช่วยเหลือตัวเองได้มากขึ้นตามลำดับ
4. แก้ปัญหาที่ประชาชนยากจนเผชิญอยู่จริงให้ทั่วถึงพื้นที่ชนบทยากจน โดยเน้นเทคนิคที่ประชาชนทำได้เองและมีการลงทุนต่ำ
5. ให้ประชาชนมีส่วนแก้ไขปัญหายากของตนเองให้มากที่สุด

ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 มีจุดสำคัญประการหนึ่งก็คือ รัฐบาลได้ประกาศใช้ระบบการบริหารงานพัฒนาชนบทแนวใหม่ ซึ่งในระบบการบริหารแนวใหม่นี้มีลักษณะที่สำคัญคือ จัดให้มีการบริหารสายเดียวจากระดับชาติถึงหมู่บ้าน โดยมีกระทรวงที่เกี่ยวข้อง 4 กระทรวงหลักคือ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงสาธารณสุข และกระทรวงมหาดไทย มีการประสานแผนแบบจากบนลงล่าง (topdown) และจากล่างขึ้นบน (bottom up) โดยมีการประสานแผนตำบล อำเภอ จังหวัด และแผนชาติเข้าด้วยกัน (ประกาศ ปิ่นตบแต่ง, 2533 : 55 – 56)

อย่างไรก็ตาม การขยายบทบาทของรัฐและการสร้าง “ความเป็นอื่น” (otherness) ให้กับคนยากจน/คนชายขอบก็ยังดำเนินต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ในด้านของชาวประมงพื้นบ้านการทำลายป่าชายเลนด้วยการส่งเสริมการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ การสนับสนุนให้เกิดการหาปลาอย่างบ้าคลั่งก็ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นได้ภายหลังจากที่ภาพลักษณ์ของชาวประมงพื้นบ้านถูกสร้างให้เป็นภาพของหมู่บ้านชาวประมงที่ไม่สวยไม่เหมาะสมกับชายหาดที่จะขายให้แก่นักท่องเที่ยว และประมงพื้นบ้านไม่มีราคามากเท่ากับประมงนายทุน ฯลฯ ส่วนชาวบ้านที่หากินในภาคการผลิตที่ไม่เป็นทางการหรือหาบเร่แผงลอย ก็ถูกมองว่าพวกเขาเป็นตัวละครสร้างปัญหาต่าง ๆ แก่เมืองไม่ว่าจะเป็นเรื่องกีดขวางการจราจร ความสกปรก ฯลฯ

การสร้างภาพลักษณ์รวมของคนชายขอบเกิดขึ้นพร้อมกับการขยายอำนาจรัฐเข้าไปทำงานเพื่อช่วยเหลือหรือเพื่อช่วยแก้ไขปัญหที่เกิดจากการรับรู้ภาพลักษณ์นั้น แม้ว่าในทางตรรกะแล้วน่าจะเป็นสิ่งที่ดีที่เหมาะสม หากแต่ในความเป็นจริงแล้ว เนื้อแท้ของการกระทำเช่นนี้เป็นกระบวนการที่รัฐต้องการที่จะทำให้คนกลุ่มนั้นถูกกีดกัน จำกัดวง และทำให้อ่อนแอ นั่นเอง ดังจะเห็นได้ว่าคนชายขอบเหล่านี้ล้วนถูกทำให้หมดพลังที่จะพึ่งตัวเอง กลายเป็นคนที่รู้สึกว่าคุณเองเป็นคนผิด กฎหมาย เป็นตัวปัญหา ต้องคอยพึ่งพิงและรับความเมตตาจากเจ้าหน้าที่ของรัฐตลอดเวลา พร้อมกับการกีดกัน จำกัดวง และทำให้อ่อนแอ รัฐก็ยังได้สร้างภาพลักษณ์ที่มีความหมายสัมพันธ์และต่อ

เนื่องมาเป็นกระบวนการ คือ การสร้างภาพลักษณ์ของคนชายขอบว่าเป็นกลุ่มที่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ส่วนรวมหรือมีความสามารถที่จะเลวร้ายได้หากปล่อยเอาไว้โดยรัฐไม่เข้าไปป้องปราม เช่น ชาวเขาก็ก่อสร้างภาพเป็นกลุ่มคนที่ทำลายป่า เป็นคอมมิวนิสต์ และเป็นผู้ค้ายาบ้าในปัจจุบัน

ชาวบ้านที่ล้มสลายทางการผลิตจากชนบทเมื่อมาอยู่ในสลัมก็จะถูกสร้างภาพลักษณ์ทันทีที่ก้าวเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของสลัมว่าเป็นผู้ที่พร้อมจะก่ออาชญากรรมได้ตลอดเวลา ชาวบ้านที่ถูกเบียดขับให้มาเป็นกรรมกรก่อสร้างก็จะถูกมองทันทีว่ามีแนวโน้มที่จะข่มขืนผู้หญิงในเมือง ชาวประมงพื้นบ้านที่เก๋าสั่ง สงขลา ถูกบีบให้หมู่บ้านของเขากลายเป็นสลัมและก็ได้ภาพลักษณ์ใหม่ว่ามีแต่การค้ายาบ้าในพื้นที่นั้น

กระบวนการสร้างภาพลักษณ์ที่ประกอบไปด้วยการสร้างหน่วยงานปฏิบัติการในนามของการให้ความช่วยเหลือ แต่ในความเป็นจริงคือหน่วยงานปฏิบัติการที่ทำให้ภาพลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นนั้นฝังลึกเข้าไปสู่อารมณ์ความรู้สึกของคนดำเนินมาตลอดเวลาน้อยสี่สิบปี ได้ทำให้คนชายขอบนั้นนอกจากจะต้องถูกบีบไปอยู่ที่ชายขอบของการจัดสรรทรัพยากรของรัฐแล้ว ยังกลายเป็น “ผู้ร้าย” ที่พร้อมจะก่อปัญหาให้แก่สังคมได้ทุกเมื่อ

ภาพลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นมาได้ทำให้กระบวนการเบียดขับคนชายขอบกลายเป็นเรื่องที่ไม่บาดความรู้สึกของสังคม เพราะในกระบวนการนี้ได้มีภาพของรัฐที่ยื่นมือเข้าไปช่วยเหลือ “ผู้ร้าย” ใ้กลายเป็นคนคืออยู่ด้วย จึงทำให้สังคมไทยโดยเฉพาะชนชั้นกลางสามารถทนเฉยอยู่ได้กับภาวะที่สังคมขาดความเสมอภาคอย่างสูงและมีผู้เสียเปรียบให้เห็นอยู่ดำตาทุกเมื่อเชิ่วัน แม้แต่การวิสามัญฆาตกรรมผู้ต้องสงสัยว่าค้ายาบ้าก็เป็นเรื่องที่คนไทยส่วนใหญ่เห็นด้วยหรือหากไม่เห็นก็สามารถวางเฉย ความซับซ้อนของกระบวนการสร้าง “คนชายขอบ” เช่นนี้จึงทำให้เหตุแห่งความทุกข์ยากของผู้คนที่ชายขอบจึงไม่เคยปรากฏต่อสังคมอย่างเป็นจริงตลอดมา

ดังนั้นการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิพลเมืองและสิทธิมนุษยชนของคนชายขอบในระยะหลายปีที่ผ่านมาจึงเป็นเรื่องที่ยากเข็ญ เพราะไม่ใช่เพียงแค่การต่อรองกับรัฐในเรื่องสิทธิพลเมืองและสิทธิมนุษยชนเท่านั้น หากแต่ยังเป็นการต่อสู้กับการรับรู้ที่ผิดพลาดของสังคมที่เป็นผลมาจากกระบวนการสร้าง “ภาพลักษณ์” คนชายขอบหรือวาทกรรมพัฒนาของรัฐไทยนั่นเอง แม้ว่าการเคลื่อนไหวต่อสู้ของคนชายขอบจะมีพลังมากขึ้นจากการรวมกลุ่มคนชายขอบด้วยกัน แต่ในสังคมที่คนชั้นกลางมีอำนาจทางการเมืองมากกว่านี้ คนชายขอบจะไม่สามารถรื้อฟื้นความเป็นคนที่เท่าเทียมกันคืนมาได้เลยหากปราศจากความร่วมมือจากคนชั้นกลาง และความร่วมมือของคนชั้นกลางก็คงจะเกิดขึ้นไม่ได้หากคนชั้นกลางไม่ช่วยกันกันพังทลายกรอบจินตนาการที่เกิดจากกระบวนการทำลายความเป็นคนของคนชายขอบลงอย่างถึงที่สุดโดยรัฐ หรือจากทัศนยะของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะต้องถึงขนาดหรือทำลายวาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทยโดยการโยนทิ้งหรือ “เลิกรู้” (unlearn)

แนวคิดการพัฒนาของรัฐไทย พร้อม ๆ กับเปลี่ยนกระบวนทัศน์หรือรากฐานทางความคิดที่กำกับ
วาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทยอีกทีหนึ่ง

กล่าวอีกนัยหนึ่งคือการต่อสู้ของคนชายขอบที่ผ่านมาเป็นการต่อสู้ที่พยายามยื่นยันแก่
สังคมให้ได้รับรู้ความเป็นจริงที่ว่า การดำรงชีวิตของคนชายขอบทุกกลุ่มนั้น ไม่ได้เป็นไปเช่น
“ภาพลักษณ์” ที่ได้รับการสถาปนาจนยังติดลงไปในหัวใจของคนชั้นกลางเช่นนี้ ในปัจจุบันชาว
เข้าได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าพวกเขาไม่ได้เป็นผู้ทำลายป่า หากแต่เป็นผู้ที่รักษาป่าเอาไว้ในนามของ
ป่าชุมชน ชาวสลัมหลายพื้นที่ได้แสดงให้เห็นว่าพวกเขาได้ช่วยกันรักษาทำความสะอาดคลองที่
พวกเขาพำนักอาศัย และอาชีพของพวกเขาก็มีประโยชน์ต่อสังคม ไม่ว่าจะการเก็บขยะ การขายสิน
ค้าอุปโภคบริโภคราคาถูกลงบนทางเท้า ฯลฯ ส่วนชาวประมงพื้นบ้านก็ได้ประกาศตนเองต่อสู้กับการ
ทำประมงแบบล้างผลาญในนามของการต่อสู้เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลไว้ให้แก่ลูกหลาน

กล่าวโดยสรุปก็คือท่ามกลางกระแสความต้องการพัฒนาเศรษฐกิจแผนใหม่ในระยะสี่สิบปี
ที่ผ่านมา คนกลุ่มหนึ่งได้ถูกเลือกให้กลายมาเป็นคนชายขอบ พวกเขาถูกตัดโอกาสในการเข้าถึง
ทรัพยากรส่วนกลาง และการถูกสร้าง “ภาพลักษณ์” ที่เป็นเสมือนตราประทับติดตัวพวกเขา
ในขณะที่ความเป็นจริงนั้นพวกเขาคือกำลังสำคัญหนึ่งที่ได้หล่อเลี้ยงความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ
ตลอดมา ไม่ว่าจะเป็นหาบเร่แผงลอย แรงงานราคาถูกในโรงงานอุตสาหกรรม เกษตรกรที่ยอมให้
รัฐเก็บภาษีพริ้มขี้ผึ้งซึ่งทำให้ราคาข้าวตกต่ำมานานเป็นสิบ ๆ ปี ชาวเขาที่พยายามรักษาป่าชุมชนเอา
ไว้ซึ่งทำให้เราเข้าใจถึงความหลายทางชีวภาพและทำให้ยังมีป่าเหลืออยู่ในประเทศไทยอยู่บ้าง และ
ชาวประมงพื้นบ้านที่ได้กลายเป็นกรรมกรรายวันบนทะเลก็เป็นผู้หาปลาเลี้ยงแก่คนทั้งแผ่นดิน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

ยุทธศาสตร์เชิงกระบวนทัศน์ว่าด้วยการพัฒนาในสังคมไทย

แม้ว่าในแวดวงทางวิชาการนานาชาติจะบอกว่า ยุคแห่งการพัฒนากำลังอยู่ในสภาวะการเสื่อมถอยลง (the decline of the development) อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจโลก ผนวกกับการที่การพัฒนาไม่เป็นไปตามที่คาดหวังไว้ (Sachs, 2000 : 19) แต่กล่าวสำหรับบริบททางวิชาการและแวดวงนักคิดนักเขียน นักพัฒนาเอกชนในสังคมไทยการต่อสู้ ถกเถียงทางความคิดว่าด้วย “การพัฒนา” ยังคงดำเนินต่อไปด้วยความกึกกัก และดูจะทวีความเข้มข้นมากขึ้นด้วยซ้ำไป ปรากฏการณ์ล่าสุดที่แสดงให้เห็นถึงการต่อสู้ทางความคิดว่าด้วยการพัฒนาในสังคมไทย คือการรวมตัวขององค์กรพัฒนาเอกชนและประชาชนทั่วไป เพื่อประท้วงคัดค้านแนวทางการพัฒนาประเทศของรัฐบาลไทยและองค์กรระหว่างประเทศที่มีส่วนเกี่ยวข้องคอยกำกับทิศทางการพัฒนาของประเทศต่าง ๆ นั่นก็คือ การรวมตัวต่อต้านการประชุมองค์ักัด (UNCTAD) ซึ่งจัดขึ้น ณ ศูนย์การประชุมแห่งชาติสิริกิติ์ เมื่อวันที่ 12-19 กุมภาพันธ์ 2543 และการประชุมประจำปีของสภาผู้ว่าการธนาคารพัฒนาเอเชีย (ADB) เมื่อวันที่ 6-8 พฤษภาคม 2543 ที่จังหวัดเชียงใหม่

ในการเผชิญหน้ากันระหว่างภาครัฐกับภาคประชาชน ความขัดแย้งที่ถูกหยิบยกขึ้นมา เช่น การเก็บค่าน้ำแก๊สธรรมชาติ, โรงงานบำบัดน้ำเสียที่คลองด่าน, การลดบริการของรัฐด้านสาธารณสุขและการศึกษา ฯลฯ (มติชนรายวัน, 5-8 พฤษภาคม 2543) แท้จริงแล้วประเด็นเหล่านี้ล้วนเป็นเพียงปรากฏการณ์ของความขัดแย้งแท้จริงซึ่งอยู่ลึกกว่านั้น เพราะฐานของความขัดแย้งทั้งหมดคือรากฐานทางปรัชญาความคิดในการมองโลกหรือกระบวนทัศน์ (paradigm) ส่งผลให้ทั้งสองฝ่ายนิยามความหมายของ “การพัฒนา” ต่างกัน ฝ่ายรัฐเห็นว่า “การพัฒนา” คือ ความสามารถในการตอบสนองความต้องการของมนุษย์ที่อาจมีไม่จำกัด การพัฒนาในทิศทางที่เป็นอยู่คือใช้พลังงานมากขึ้นเป็นสิ่งถูกต้อง และเมื่อเศรษฐกิจโตขึ้น ประชากรเพิ่มขึ้นก็ย่อมต้องการพลังงานเพิ่มขึ้น ที่สำคัญนโยบายการพัฒนาของรัฐไทยนั้นตั้งอยู่บนสมมติฐานว่า หากทำทุกอย่างให้เป็นสินค้า ไม่ว่าจะ เป็นทรัพยากร วัฒนธรรม การศึกษา การสาธารณสุข ฯลฯ แล้ว ก็จะทำให้เกิดการผลิตที่มีประสิทธิภาพ รักษาสิ่งแวดล้อมและแก้ปัญหาความยากจนได้พร้อมกัน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, มติชนรายวัน, 12 พฤษภาคม 2543 : 6) ในส่วนของภาคประชาชนนั้นได้เรียนรู้ทั้งจากประสบการณ์ของตนเองและประสบการณ์ของคนในสังคมอื่น ๆ แล้วว่า สมมติฐานดังกล่าวนี้ไม่เป็นความจริง และนิยามความหมาย “การพัฒนา” ว่าคือ การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสังคมชนิดที่มนุษย์เพิ่มความพอใจใน

ชีวิต ด้วยการเรียนรู้ที่จะจำกัดความต้องการของตนและให้ความสำคัญกับความเป็นธรรมในการใช้ทรัพยากร

นอกจากนั้น นับตั้งแต่ประเทศไทยประสบกับภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม 2540 เป็นต้นมา ก็มีการเคลื่อนไหวทางความคิดตีปัญญาในหมู่นักคิดนักวิชาการอย่างกว้างขวาง โดยการวิพากษ์วิจารณ์และตั้งข้อสงสัยเอากับความถูกต้องชอบธรรมของแนวคิดและทิศทางการพัฒนาประเทศของประเทศไทย เสนอให้กู้ชาติทางเศรษฐกิจด้วยการปรับขบวน/ทบทวนการพัฒนากระแสหลัก ดร. วีระพงษ์ รามางกูร อธิการบดีธนาคาร และ รมว. คลัง เสนอให้ “ถอยกลับมาตั้งหลักก่อน มาดูแลตัวเองให้เข้มแข็งก่อน” (วีระพงษ์ รามางกูร. “ต้องถอยเพื่อรุกอีกครั้ง.” เนชั่นสุดสัปดาห์, 9 : 434, 25 ก.ย. – 1 ต.ค. 2543 : 14) รศ. ดร. รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ เสนอให้ “ขอเว้นวรรค...WTO จนถึงปี 2550” (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. “ขอเว้นวรรค...WTO,” ผู้จัดการรายวัน, 19 ต.ค. 2543, น. 6) ดร. เสกสรรค์ ประเสริฐกุล หัวหน้ากลุ่ม ปขป อาจารย์คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เสนอให้ “ถอยตั้งหลักเพื่อปิดกวาดซ่อมแซมบ้านของเราเอง” “ถอยออกจากลัทธิเสรีนิยมใหม่” “ถอนตัวออกจากพันธะและกรอบกติกาที่กำหนดโดยทุนใหญ่ระดับโลก” “เว้นวรรคจากกรอบพันธะของทุนข้ามชาติ” (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 2543) พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา นักศึกษาคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เสนอให้ “เคลื่อนตัวให้ช้าลงเพื่อแสวงหาโอกาส...หยุดพิจารณาและทบทวนตัวเอง” (พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา, “ประเทศไทยในกระแสโลกาภิวัตน์,” มติชนรายวัน, 25 ต.ค. 2543, น. 2) และโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชดำรัสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540 ซึ่งมีเนื้อหาบางตอนว่า

“การเป็นเสือนั้นมันไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เราพออยู่พอกินและมีเศรษฐกิจ การเป็นอยู่แบบพอมีพอกิน...หมายความว่า อุ่มชูตัวเองได้ให้มีพอเพียงกับตัวเอง”

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ ประเด็นก็คือ ในสังคมไทยปัจจุบันมีการเคลื่อนไหวต่อสู้ในการนิยาม/สร้างความหมาย “การพัฒนา” อย่างคึกคักเข้มข้น ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นว่า กระบวนทัศน์ว่าด้วยการพัฒนาของประเทศไทยที่ครอบงำสังคมไทยมายาวนานกว่าสี่สิบปีนั้น เป็นสิ่งที่ไม่ได้รับการยอมรับและถูกตั้งคำถามหนักหน่วงขึ้นทุกที

เมื่อเป็นดังนั้น เราจะต้องตรวจสอบสืบสาวที่มาที่ไปของวาทกรรมการพัฒนาของประเทศไทยว่าสถาปนาอำนาจขึ้นมาได้อย่างไร และครอบงำความรู้ย่อย ๆ ชุดอื่น ๆ หรือวาทกรรมอื่น ๆ ได้อย่างไร

รากฐานทางความคิดของระบบการพัฒนาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ดังที่ได้นำเสนอมาข้างต้นว่า รัฐไทยภายใต้การนำของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้นำเข้าแนวความคิด “การพัฒนา” จากสหรัฐอเมริกา เพราะฉะนั้นรากฐานทางความคิดหรือกระบวนทัศน์ว่าด้วยการพัฒนาของรัฐไทยจึงไม่แตกต่างจากสหรัฐอเมริกาหรือประเทศตะวันตก กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เมื่อเรารับเอานโยบายพัฒนามาจากประเทศตะวันตก เราก็รับเอาความหมายการพัฒนาไปด้วย ดังนั้นถ้าจะสืบสาวรากฐานทางความคิดของวาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทย ก็เลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องสาวลึกลงไปถึงรากฐานของอารยธรรมตะวันตก ซึ่งสามารถสรุปแบบรวบรัดได้ว่า ประกอบด้วยองค์ประกอบสามส่วนด้วยกัน คือ อารยธรรมกรีก-โรมัน ศาสนายิว-คริสต์ และวิทยาศาสตร์-เทคโนโลยี ทั้งสามส่วนนี้มีทั้งส่วนที่ลงรอยกันและส่วนที่ขัดแย้งกัน สิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญและลงรอยกันมากที่สุดก็คือ โลกทัศน์ที่แยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติ และถือว่ามนุษย์มีสิทธิและสมควรที่จะเอาชนะหรือแสวงหาประโยชน์จากธรรมชาติให้ได้มากที่สุด วัฒนาการของอารยธรรมตะวันตกนับแต่สมัยกรีก-โรมันเป็นต้นมา จนถึงยุคนิวเคลียร์หรือยุคข้อมูลข่าวสารในปัจจุบันนี้ มีพื้นฐานอยู่ที่ความพยายามที่จะ “ปลดปล่อย” มนุษย์จากพันธนาการของธรรมชาติ แปรเปลี่ยนธรรมชาติมาสนองจุดมุ่งหมายหรือความต้องการของมนุษย์ (วีระ สมบูรณ์ , 2541 : 25-26)

ในแง่ของอารยธรรมกรีก-โรมัน การถือกำเนิดและพัฒนาการของนครรัฐแบบกรีกจนถึงจักรวรรดิโรมันอันยิ่งใหญ่ อันเป็นที่มาของคติเรื่อง “Civilization” ก็เริ่มต้นจากความเชื่อที่ว่าอารยธรรมคือการอยู่ร่วมกันเป็นนคร เพื่อร่วมกันสร้างแบบแผนทั้งทางกายภาพ ความรู้ความคิด ศิลปะและระเบียบทางสังคม ให้มนุษย์ไปพ้นจากข้อจำกัดของธรรมชาติ ในด้านศาสนายิว-คริสต์ พื้นฐานความเชื่อสำคัญประการหนึ่งก็คือกำเนิดโลก จักรวาล และมนุษย์ โดยถือกันว่าพระเป็นเจ้าทรงประทานสิทธิอำนาจให้มนุษย์เป็น “นาย” เหนือธรรมชาติทั้งปวง ส่วนวิทยาศาสตร์และผลพวงอันได้แก่ เทคโนโลยีและสังคมศาสตร์หลายสาขา (โดยเฉพาะเศรษฐศาสตร์) แม้จะเริ่มต้นจากการปฏิเสธคำอธิบายโลกและจักรวาลแบบคริสต์ แต่ก็เชื่อว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์ย่อมนำมาซึ่งอำนาจที่จะทำให้มนุษย์เป็นอิสระได้ยิ่งขึ้นในทุกทาง สามารถควบคุมแปรเปลี่ยนธรรมชาติหรือทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ (วีระ สมบูรณ์, 2541 : 25-27)

ในแง่นี้ จะโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม แม้ชนชั้นนำสยามสมัยต้นรัตนโกสินทร์จะจับแยกความรู้ทางโลกออกจากความรู้ทางธรรม และเลือกรับเฉพาะความรู้ทางโลกอันหมายถึงความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ของตะวันตก แต่คริสต์ศาสนาถูกปฏิเสธและไม่ได้รับการยอมรับ เพราะถือเป็นความรู้ทางจิตวิญญาณ ซึ่งเชื่อว่ามีแต่ความรู้ในพุทธศาสนาเท่านั้นที่เป็นความรู้ที่เที่ยง

แท้ (ทวิศักดิ์ เผือกสม, 2540 : 172 – 175) แต่รากฐานของอารยธรรมแบบยิว - คริสต์ ก็เข้ามา กำกับแนวคิดการพัฒนาของรัฐไทยอยู่อย่างชัดเจน

กระบวนทัศน์ (paradigm) ที่เป็นรากฐานของอารยธรรมตะวันตกได้ก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ ในทุกมิติในขอบเขตทั่วโลก และเป็นกระแสครอบงำโลกทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ เทคโนโลยี และที่สำคัญที่สุดคือทางวัฒนธรรม ช่วงเวลาที่กระบวนทัศน์นี้แผ่อิทธิพลกว้างขวางที่สุด คือใน ศตวรรษที่ 20 ที่เพิ่งผ่านพ้นมาสด ๆ ร้อน ๆ ซึ่งมนุษยชาติต้องเผชิญกับสงครามโลกสองครั้ง และการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ในยุโรป เอเชีย และแอฟริกาตลอดจนความรุนแรงระดับต่าง ๆ อีกมากมาย ความสามารถของมนุษย์ที่เพิ่มสูงขึ้นจากความสำเร็จและความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้นำไปสู่ประสิทธิภาพในการแข่งขันเชิงทำลายล้างกันมากขึ้นตลอดระยะเวลาที่รื่อยกว่า ปีที่ผ่านมา วัฒนธรรมที่ชัดเจน คือ การทิ้งระเบิดปรมาณูสองลูกที่ฮิโรชิมาและนางาซากิ ประเทศ ญี่ปุ่น

ด้วยพลังอำนาจของกระบวนทัศน์ดังกล่าว ซึ่งส่งผลสะท้อนอย่างรุนแรงต่อความเชื่อมั่น ในตัวเองของชนชั้นนำและชนชั้นกลางในสังคมโลกที่สาม ประเทศตะวันตกได้ครอบงำโลก ควบคุมโลก ทำลายล้างโลก และกำลังถึงทางตัน กระบวนทัศน์นี้ประกอบด้วยระบบความคิดและ ระบบคุณค่าจำนวนหนึ่งที่แตกต่างอย่างชัดเจนจากระบบความคิดและคุณค่าในสมัยกลาง ระบบคุณค่าที่ว่านี้ได้เกาะเกี่ยวไปกับวัฒนธรรมตะวันตกหลายสาย โดยมีการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ (scientific revolution) ขบวนการแสงสว่างทางปัญญา (the enlightenment) และการปฏิวัติอุตสาหกรรม (industrial revolution) รวมอยู่ด้วย ทั้งหมดนี้ได้ก่อให้เกิดกระแสความเชื่อว่าวิธีการทาง วิทยาศาสตร์เป็นวิธีการเดียวที่จะหาความรู้ที่แท้จริงได้ กับก่อให้เกิดทัศนะการมองจักรวาลว่าเป็น ระบบเครื่องยนต์กลไกที่ประกอบขึ้นจากองค์ประกอบพื้นฐานทางวัตถุที่แยกขาดจากกันเป็นส่วน ๆ และให้ทัศนะต่อชีวิตในสังคมว่าเป็นการต่อสู้เพื่อความอยู่รอด รวมทั้งก่อให้เกิดความเชื่อความ ศรัทธาในความก้าวหน้าทางวัตถุอย่างไม่มีที่สิ้นสุด โดยอาศัยความเจริญทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี (คาปรั้า, 2539, เล่ม 1 : 18)

ทุกวันนี้สังคมไทยและสังคมโลกกำลังเผชิญกับวิกฤตการณ์ที่คล้ายกัน เราสามารถอ่านพบ ด้านต่าง ๆ ของวิกฤตการณ์ที่ว่านี้ได้ทุกวันในหน้าหนังสือพิมพ์ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ ถดถอยและการว่างงาน วิกฤตการณ์พลังงานและสาธารณสุข สิ่งแวดล้อมเป็นพิษ และความพินาศ ทางนิเวศวิทยา คลื่นของความรุนแรงและอาชญากรรมต่าง ๆ ที่เพิ่มขึ้นตลอดเวลา ผู้ศึกษาวิจัยมี ความเห็นว่าปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้เป็นหลาย ๆ ด้านของวิกฤตการณ์หนึ่งเดียวกัน และวิกฤตการณ์ที่ ว่านี้โดยแก่นแท้แล้วเป็นปัญหาในระดับปรัชญาความคิดหรือกระบวนทัศน์ที่ควบคุมความคิดผู้คนอยู่ ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อทัศนะการรับรู้และทำที่ต่อโลกของผู้คน กล่าวอีกนัยหนึ่ง จากทัศนะของวิทยา

นิพนธ์ฉบับนี้ถือว่าปัญหาทั้งมวลอันเกิดขึ้นต่อมนุษย์ สังคม และธรรมชาติที่เรากำลังเผชิญกันอยู่ ล้วนมีรากฐานมาจากตัวองค์ความรู้ของมนุษย์เราแทบทั้งสิ้น โดยนัยนี้ ความรู้กับ “เจตนา” ในการใช้นั้นไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เนื่องจากเจตนาที่แฝงไว้แล้วในทิศทางของการแสวงหาความรู้ เบื้องหลังความรู้ทั้งหลายก็คือการเถลิงอำนาจ ความมั่นหมายในความรู้ (will to knowledge) ก็คือ ความมั่นหมายในอำนาจ (will to power) นั่นเอง

อะไรคือกระบวนการทัศน์หลักที่กำกับวาทกรรมการพัฒนาของประเทศไทย ?

นับตั้งแต่เศรษฐกิจไทยถูกผนวกเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลกตลอดช่วงศตวรรษครั้งที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน ควบคู่กันไปนั้น ก็มีการจัดตั้งระบบโรงเรียนหรือการศึกษาใน “ระบบ” ให้เจริญรอยตามแบบอย่างของตะวันตก มาตั้งแต่แรกเริ่มเมื่อสังคมไทยต้องเข้าสู่กระแสการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย ดังนั้นระบบการศึกษาและแนวทางแบบแผนการพัฒนาเศรษฐกิจของไทย จึงเป็นพัฒนาการคู่ขนานและเสริมสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และกิจกรรมทั้งสองด้านต่างมีความสัมพันธ์โยงใยอยู่อย่างแนบแน่นกับเงื่อนไขวัฒนธรรมของตะวันตก กระบวนวิธีคิดและค่านิยมเช่นว่านี้ฝังรากลึกลงไปใต้จิตสำนึก โดยเฉพาะในหมู่ชนชั้นนำทางการเมืองและการศึกษาของประเทศ ทุกวันนี้เราพร้อมที่จะรับความรู้วิชาการทุกอย่างที่มีมาจากตะวันตก และอะไรๆ ที่เป็นตะวันตก ก็เป็นที่ยอมรับกันโดยคุณฉันทาเป็นสากล แล้วอะไรที่เห็นว่าเป็นสากล นั่นก็คือสิ่งที่คิวงามและถูกต้องชอบธรรมอยู่ในตัวเอง ไม่มีการตั้งคำถาม หรือถ้ามีใครตั้งคำถามก็จะเป็นที่ดูแคลนว่า ล้าสมัย ขัดขวางความจริงของบ้านเมืองพร้อมด้วยคำถากถางเหยียดหยันต่าง ๆ นานา

ประเด็นที่วิพากษ์นิพนธ์นี้ขอเน้นก็คือ แนวคิดการพัฒนาของประเทศไทยนั้น มีนัยยะทางวัฒนธรรมที่แฝงมากับการแผ่ขยายพลังอำนาจทางเศรษฐกิจการเมืองของตะวันตก นั่นก็คือ ระบบความรู้ กระบวนวิธีการเรียนรู้ และโลกทัศน์ อันเป็นผลผลิตของวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์แบบกลไกและแยกส่วน และวัฒนธรรมอุตสาหกรรมนิยมจากโลกตะวันตก โดยนัยนี้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยจึงสัมพันธ์เชื่อมโยงอยู่กับการเจริญรอยตามแบบอย่างของโลกตะวันตกอย่างไม่อาจแยกกันได้ ทั้งในด้านรูปแบบ และกระบวนวิธีคิด ตลอดจนค่านิยม และโดยที่กระบวนการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยแผ่ขยายออกไปทั่วโลก ลักษณะแบบแผนทางเศรษฐกิจการเมือง และสังคม วัฒนธรรมของประเทศตะวันตกกับประเทศนอกโลกตะวันตก จึงปะทะประสานสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน ซึ่งนอกเหนือไปจากอำนาจและผลประโยชน์แล้ว สิ่งที่สำคัญอย่างยิ่งก็คือ การอาศัยระบบความรู้ชุดหนึ่งเป็นจุดเชื่อมต่อที่สำคัญยิ่ง โดยความรู้ชุดดังกล่าว ได้มีการกำหนดกรอบและทิศทางไว้ก่อนแล้วจากศูนย์อำนาจและแหล่งความรู้จากประเทศตะวันตก ดังนั้นตัวองค์ความรู้และวัฒนธรรมการเรียนรู้จึงเป็นเสมือนจิตวิญญาณหรือแผนแม่บทคอยกำกับแบบแผนการประพฤติปฏิบัติ ตลอดจนวิถีชีวิตของมนุษย์และสังคมอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

ดังที่ได้นำเสนอข้างต้นแล้วว่า แนวคิดและนโยบายการพัฒนาของประเทศไทยได้รับอิทธิพลโดยตรงหรือถือกำเนิดจากประเทศตะวันตก โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นผู้เข้ามาวางรากฐานให้ตั้งแต่เริ่มต้น ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าแนวคิดการพัฒนาของประเทศไทยมีรากฐานทางปรัชญาความคิดหรือกระบวนทัศน์ชุดเดียวกันกับประเทศตะวันตก ดังที่นำเสนอถึงรากเหง้าทางประวัติศาสตร์ของแนวคิดการพัฒนาของประเทศไทยไปในบทที่ 3 แล้ว ซึ่งพบว่าประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นผู้วางรากฐานให้โดยหลังสงครามโลกครั้งที่สอง สหรัฐอเมริกาทำหน้าที่จัดระเบียบโลกใหม่ขึ้น เนื่องจากเยอรมันและญี่ปุ่นแพ้สงคราม ฝรั่งเศสและอังกฤษก็เสียหายยับเยินจากสงคราม พลังแห่งอาณานิคมลดลงและกระแสเพื่อเอกราชผุดขึ้นมาในซีกโลกใต้ มีการเรียกร้องสิทธิความเป็นรัฐชาติ เกิดสูญญากาศแห่งอำนาจ ในสถานการณ์เช่นนี้ สหรัฐอเมริกา จึงปลุกกระแสตามภาพลักษณ์ของประเทศตน คือ กระแสการค้าเสรี ประชาธิปไตย และความช่วยเหลือระหว่างประเทศ ให้เป็นกระแสค่านิยมหลักของระเบียบโลกใหม่ในอนาคต โลกที่เชื่อมต่อกันโดยการพึ่งพากันทางเศรษฐกิจมิใช่การครอบงำทางการเมืองอีกต่อไป สหรัฐอเมริกาผงาดขึ้นมาในฐานะรัฐชาติที่ต่อสู้กับระบบอาณานิคมและสนับสนุนกระบวนกรรือทำลายระบบอาณานิคม โดยอ้างว่าจุดหมายสูงสุดอยู่ที่พัฒนาการทางเศรษฐกิจ การพัฒนาจึงเป็นเครื่องมือทางความคิดสำหรับการครอบงำของสหรัฐอเมริกา โดยมีเสรีภาพเป็นเครื่องบังหน้า (Sachs, 2000 : 7)

กรณีของประเทศไทยนั้น สหรัฐอเมริกาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้กับการแผ่ขยายของลัทธิคอมมิวนิสต์ด้วย และจากการนำเข้ามาแนวคิดการพัฒนาจากสหรัฐอเมริกานี้เอง ประเทศไทยต้องรับเอารากฐานทางปรัชญาความคิดของประเทศตะวันตกมาด้วย ซึ่งกลายเป็นสิ่งที่ครอบงำ/กำกับความคิดว่าด้วยการพัฒนาในสังคมไทยมาตลอดสี่สิบกว่าปี โดยปรัชญาการมองโลกหรือกระบวนทัศน์ (paradigm) ดังกล่าวล้วนเป็นผลิตผลทางความคิดในศตวรรษที่ 18 อันเป็นยุคแห่งเหตุผลนิยม (The Age of Rationalism) หรือยุครู้แจ้ง (The Enlightenment) ลัทธิเหตุผลนิยมนำไปสู่ลัทธิความเชื่อในความสามารถของมนุษย์เหนือธรรมชาติ จากนั้นความก้าวหน้าทางเทคนิควิทยาศาสตร์หลังการ “ปฏิวัติอุตสาหกรรม” สร้างความมั่นใจอันใหม่ในความเจริญทางวัตถุอย่างไม่มีที่สิ้นสุดขึ้น และความเติบโตทางวัตถุนั้นเป็นที่เชื่อว่าเป็นที่เชื่อว่าเป็นตัวมันเองจะนำมาซึ่งความก้าวหน้าในทุกด้านของมนุษยชาติทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นด้านสังคมและวัฒนธรรมรวมทั้งด้านจริยธรรม ทั้งหมดนี้จะได้มาโดยการอาศัยเพียงสิ่งเดียวคือวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ และแน่นอนต้องผ่านทางอุตสาหกรรม

ทั้งหมดนี้คือหนทางที่ลัทธิพาณิชยกรรมในยุคกลางของยุโรปได้แปรเปลี่ยนมาเป็นทุนอุตสาหกรรมในยุคสมัยใหม่ สปีริตของชนชั้นกลางในการประกอบการเกิดขึ้นมาอย่างพอเหมาะพอเจาะกับการเผยแพร่ลัทธิสังคมนิยมของคาร์ล มาร์กซ ที่รู้จักกันดีในทฤษฎีวิวัฒนาการของ “การอยู่รอดของผู้ที่แข็งแรงที่สุด” นี่เองคือการที่สิ่งที่เรียกว่าตลาดเสรีและการแข่งขันทางเศรษฐกิจนำไปสู่การปฏิบัติ

และที่สำคัญมากคือนำไปสู่การสร้างทฤษฎีและตำราเศรษฐศาสตร์ร่วมสมัยทั้งหลายจากนั้นลัทธิปัจเจกนิยมที่ปราศจากการควบคุม และอุดมการณ์ทุนนิยมก็กลายมาเป็นระเบียบของโลกปัจจุบันไป กระบวนการดังกล่าวในทางประวัติศาสตร์ก็คือการที่อุตสาหกรรมเกิดขึ้นมา และก็ยังทำตัวเป็นตัวจักรอันเดียวของการสร้างการเจริญเติบโตและการพัฒนาภายใต้กรอบของตรรกะและพัฒนาการทางเศรษฐศาสตร์ดังกล่าว สิ่งอื่น ๆ ทั้งหมดล้วนต้องขึ้นต่ออุตสาหกรรมทั้งสิ้น เหตุที่เห็นชัดที่สุดก็คือเกษตรกรรมและที่ไปด้วยกันคือชุมชนในชนบททั้งหลาย ทั้งหมดนี้อธิบายได้ว่า ทำไมการปฏิวัติอุตสาหกรรมที่เริ่มต้นในตะวันตก จึงหลีกเลี่ยงไม่พินที่จะนำไปสู่การแตกสลายอย่างไม่ปราณีปราศรัยของบรรดาชุมชนในชนบทและชาวบ้าน (Polanyi, 1957 : 33-42)

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ไม่ยากเลยที่จะเห็นว่า พร้อมกับการจากไปของลัทธิอาณานิคม ก่อนสงครามโลก ในขณะนี้แบบจำลองและกระบวนการที่เหมือนกันกำลังถูกนำมาใช้ในการพัฒนาอุตสาหกรรมในโลกที่สามอีกครั้งในนามของระเบียบเศรษฐกิจใหม่ระหว่างประเทศ ปฏิบัติการของกระบวนการนี้ไม่ใช่เรื่องบังเอิญ ทว่ามันเป็นสิ่งซ่อนเร้นอยู่ในตัวตรรกะของลัทธิอุตสาหกรรมเองเลยทีเดียว ประการแรกได้แก่การยึดติดกับความคิดของการเจริญเติบโตอย่างไม่สิ้นสุด ประการที่สองความมั่งคั่งในทรัพยากรมนุษย์และทรัพยากรธรรมชาติของโลกที่สามสอดคล้องพอดีกับความต้องการที่ไม่สิ้นสุดของอุตสาหกรรม ที่อยากได้แรงงานและทรัพยากรราคาถูก ในวิธีคิดดังกล่าวทั้งมนุษย์และธรรมชาติไม่ใช่อะไรอื่นนอกจากไปกว่าการเป็นสินค้าที่นำไปซื้อขายได้เหมือนกับสินค้าอื่น ๆ นี่คือการที่คนถูกตีค่าลงให้เท่ากับแรงงาน และธรรมชาติเท่ากับวัตถุดิบ (Polanyi, 1957 : 42) และทั้งคนกับธรรมชาติต้องถูกทำให้รับใช้การแสวงหากำไรสูงสุดของอุตสาหกรรมแน่นอนการแสวงหากำไรสูงสุดถูกทำให้เป็นสิ่งที่เข้าใจกันเอาเอง ว่าเป็นความจำเป็นทางเศรษฐกิจและชอบธรรม เพื่อจะทำให้อุตสาหกรรมมีทรัพยากรเพียงพอสำหรับการจำเจริญเติบโตต่อไปและอย่างไม่มีสิ้นสุด ในกระบวนการดังกล่าว คุณค่าและระบบความรู้แบบประเพณีดั้งเดิมทั้งหลายถูกแปรเปลี่ยนไปเป็นวัฒนธรรมอาณานิคมที่ไม่มีอะไรมากไปกว่าการพึ่งพาและเลียนแบบ พร้อม ๆ กับการจากไปของลัทธิอาณานิคม ก็มีต้นแบบอันใหม่ของวัฒนธรรมอาณานิคมเข้ามา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่ชนชั้นนำของชาติ ซึ่งมองไปที่ทุนต่างชาติและวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่างชาติว่าเป็นตัวแทนของการเปลี่ยนแปลงและความเป็นสมัยใหม่จากนั้น โรคระบาดสมัยใหม่แบบนี้ก็ทำตัวเป็นวัฒนธรรมครอบงำของชนชั้นปกครองใหม่ในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย และเปลี่ยนแปลงประเทศให้เป็นเศรษฐกิจพึ่งพิงเสียทั้งสิ้น ซ้ำร้ายไปกว่านั้นรัฐราชการอัตตาณานิคมยังเอาชาติของตนเองเป็นเมืองขึ้น ด้วยการรวมศูนย์อำนาจและตั้งหน้าตั้งตารับทรัพยากรจากชาวบ้านทั้งในเมืองและชนบท เพื่อ “พัฒนา” เศรษฐกิจการค้าแบบไม่สมดุล ไม่เป็นธรรม และไม่ยั่งยืนต่อไป (เกษียร เตชะพีระ, มติชนรายวัน, 13 มกราคม 2544 : 6)

จากการเดินตามรอยของตะวันตกในการทำให้เป็นอุตสาหกรรมและพัฒนา ผลที่ตามมาคือสังคมถูกแบ่งออกอย่างแหลมคมในการเผชิญหน้าที่เป็นปฏิปักษ์ระหว่างสองภาค เช่น อุตสาหกรรม/เกษตรกรรม เมือง/ชนบท ทางการ/ไม่เป็นทางการ และ ฯลฯ ผลโดยรวมทั้งหมดนั้น คือการทำให้สังคมแบ่งภาคออกจากกันระหว่างคนรวยกับคนจน ระหว่างคนมีกับคนไม่มี คนมีอำนาจกับคนไร้อำนาจ การครอบงำกับการยอมจำนนผลก็คือคนส่วนใหญ่ถูกกดให้ต่ำต้อย ไม่ใช่แต่ในทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังในทางสังคมและการเมืองด้วย วิธีการแก้ปัญหาความยุติธรรมของพวกนีโอคลาสสิกในทางปฏิบัติก็คือจะต้องยอมให้ภาคอุตสาหกรรม ในฐานะที่เป็นตัวจักรอันเดียวของความเจริญได้เติบโตเสียก่อน แล้วจากนั้นผลพวงของการพัฒนางี้จะค่อยไหลที่ละหยดด้วยตัวของมันเองไปยังประชาชนทั้งหมด ซึ่งวิญญูชนทั้งหลายต่างตระหนักเป็นอย่างดีว่า ความคาดหวังนี้ไม่เคยเป็นความจริงมาก่อนเลย และก็จะไม่มีวันเป็นจริงได้ในอนาคตข้างหน้า อย่างไรก็ตามสมมติฐานที่ว่ามีเพียงภาคเดียวของสังคมที่เป็นตัวจักรเดียวของความเจริญย่อมมีความหมายในทางปฏิบัติอยู่ในตัวเอง ว่าคนส่วนใหญ่จะต้องถูกลิดรอนศักยภาพในผลิตภาพของพวกเขา และที่สำคัญยิ่งกว่าอะไรก็คือการสูญเสียสิทธิในการพัฒนาของพวกเขาอีกด้วย ทำให้ความใฝ่ฝันทั้งหมดของประชาชนไปโดย และการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในกระบวนการพัฒนาต้องตกอยู่ในภาวะล่อแหลมและเป็นอันตรายยิ่ง

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ ประกอบกันเป็นรากฐานทางปรัชญาความคิดหรือกระบวนทัศน์ (paradigm) ที่รัฐไทยยึดถือ และปรากฏออกมาในรูปของวาทกรรมการพัฒนาตลอดสี่สิบกว่าปีที่ผ่านมา

เพื่อแสดงให้เห็นว่าการต่อสู้กันทางความคิดว่าด้วย “การพัฒนา” ในสังคมไทย เป็นความขัดแย้งกันในระดับรากฐานทางปรัชญาความคิดหรือกระบวนทัศน์ ซึ่งมีความแตกต่างกันอย่างพื้นฐาน ผู้ศึกษาวิจัยจะนำเสนอการต่อสู้กันในเรื่องเชื่อนมาแสดงให้เห็นการต่อสู้กันในเชิงวาทกรรมระหว่างวาทกรรมของรัฐไทยกับวาทกรรมทวนกระแสรัฐไทย ซึ่งในวาทกรรมการพัฒนาของทั้งสองฝ่ายที่ว่าด้วยเรื่องเชื่อนั้น ในตัวของมันเองก็เป็นเรื่องของอำนาจและการต่อสู้ทางการเมืองที่สลับซับซ้อน กล่าวคือเมื่อเราต้องขึงน้ำหนักระหว่าง “เหตุผล” ของนักพัฒนากับ “เหตุผล” ของชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการ เพื่อดูว่าผลอันไหนคุ้มค่ากว่ากัน นั่นคือ เรากำลังเข้าสู่แวดวงของการต่อสู้ทางการเมืองของเหตุผล ที่แนวคิด สมมติฐาน คุณค่า ความเชื่อ ฯลฯ จะเข้ามามีบทบาทอย่างเข้มข้นชนิดที่เราอาจจะไม่รู้ตัวก็ได้

วาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทย

คำว่า “เขื่อน” ได้กลายมาเป็นสัญลักษณ์ของการพัฒนาในสังคมไทยมากขึ้นจนเห็นได้เด่นชัดก็ต่อเมื่อมีการสร้างเขื่อนเพื่อการผลิตกระแสไฟฟ้า หรือที่เรียกกันว่าเขื่อนอเนกประสงค์ ขึ้นเป็นแห่งแรก โดยสร้างขึ้นกันแม่น้ำปิง ที่ อ.สามเงา จ.ตาก แล้วเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2507 ซึ่งก็คือเขื่อนภูมิพลนั่นเอง

ความจำเป็นของการสร้างเขื่อนภูมิพล เขื่อนเพื่อการผลิตกระแสไฟฟ้าแห่งแรก ซึ่งถือกันว่าเป็นโฉมหน้าของการพัฒนาประเทศครั้งยิ่งใหญ่นี้ ถูกจารึกไว้ในประวัติศาสตร์ของเขื่อนว่า ในช่วงเวลาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น ความต้องการใช้ไฟฟ้าได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วเป็นเหตุให้เกิดการขาดแคลนไฟฟ้าเป็นอย่างมาก จึงได้พิจารณาแหล่งผลิตไฟฟ้าขนาดใหญ่ ซึ่งจะสามารถผลิตได้ในราคาย่อมเยา ซึ่งก่อนหน้านั้นได้มีการสำรวจหาที่ตั้งโครงการเขื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำส่งมาใช้ที่กรุงเทพฯ แล้ว ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2470 เป็นต้นมา ในขณะที่นั้นได้มีการเลือกสถานที่ที่แม่น้ำแควใหญ่และแม่น้ำแควน้อย จังหวัดกาญจนบุรี แต่ก็ได้มีการพิจารณาหาที่ตั้งเขื่อนใหม่ขึ้น ในระยะแรกเมื่อ พ.ศ. 2491 ได้มีการจัดทำรายงาน โครงการแก่งเรียง (แม่น้ำแควใหญ่ จ.กาญจนบุรี) เพื่อขอกู้เงินจากธนาคารโลกนำมาก่อสร้างเขื่อนอเนกประสงค์ แต่ไม่ได้รับอนุมัติ เพราะข้อมูลไม่เพียงพอ ต่อมาในปี พ.ศ. 2494 รัฐบาลได้ให้กรมชลประทานสำรวจแก่งทั้งสิ้นคือ ปิง วัง ยม น่าน อย่างจริงจัง และในที่สุดจากการพิจารณาข้อมูล ได้เลือก “โครงการยันฮี” ขึ้นที่แม่น้ำปิง จ. ตาก ซึ่งต่อมาเมื่อเริ่มงานก่อสร้างเขื่อน ได้รับพระราชทานนามว่า “เขื่อนภูมิพล” เมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ. 2500 (ประชาสัมพันธ์ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, 2533 : 17) เขื่อนภูมิพลนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์ เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2504 และเสด็จพระราชดำเนิน ไปเปิดเขื่อน เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2507 (อดุล อิม โอลชา, 2530 (เล่ม 2) : 13 – 15) ซึ่งถือกันว่าเป็นวันแรกที่เขื่อนเริ่มทำการผลิตกระแสไฟฟ้าด้วยพลังน้ำ

ในหนังสือที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเปิด “เขื่อนภูมิพล” ของกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ กรมชลประทาน ผู้รับผิดชอบดูแลการก่อสร้างเขื่อนในขณะนั้นมีความตอนหนึ่ง กล่าวถึงประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากโครงการเขื่อนภูมิพล ซึ่งอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่ามีดังต่อไปนี้

1. สามารถผลิตกำลังไฟฟ้าได้ 2,230 ล้านกิโลวัตต์ – ชั่วโมง ต่อปี โดยไม่ต้องเสียเชื้อเพลิง ซึ่งจะประหยัดเงินค่าเชื้อเพลิงไว้ได้ถึงปีละ 370 ล้านบาท กำลัง ไฟฟ้านี้จะส่ง ไปยัง 36 จังหวัด ซึ่งส่วนใหญ่เป็นจังหวัดทางภาคกลางและภาคเหนือ และบางจังหวัดทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

2. ทำการชลประทานให้แก่พื้นที่บนลุ่มน้ำปิงจากเขื่อนลงมา ได้ประมาณ 1,500,000 ไร่ ในฤดูฝน ถ้าทำนาจะได้ข้าวเปลือกปีละ 600,000 ตัน หรือประมาณ 500 ล้านบาท

และเมื่อมีการสร้างเขื่อนขึ้นครั้งใด สิ่งที่เขาไม่ได้ก็คือ การเสด็จพระราชดำเนินไปทรงทำ พิธีเปิดหรือวางศิลาฤกษ์เขื่อน ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ และพร้อมกันนั้น ก็มีการจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึกในพิธีเปิดเขื่อนด้วยทุกครั้ง และจะต้องมีความตอนหนึ่งซึ่งขาดเสียไม่ได้เลยก็คือ คุญูปการของเขื่อนนั้น ซึ่งมีความคล้ายคลึงกันมากกับประโยชน์ของ เขื่อนภูมิพลที่ได้กล่าวมาข้างต้น ดังจะเห็นได้จากหนังสือที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินทรง ประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์เขื่อนสิริกิติ์ เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2514 ซึ่งมีความตอนหนึ่งกล่าวถึง อุดมประโยชน์ของเขื่อนไว้ว่า เพื่อ

1. บรรเทาอุทกภัยในทุ่งราบสองฝั่งแม่น้ำน่าน และร่วมกับเขื่อนภูมิพล บรรเทาอุทกภัยใน ทุ่งเจ้าพระยาให้ลดน้อยลง
2. ทำการชลประทานในทุ่งราบสองฝั่งแม่น้ำน่าน ในฤดูฝนได้ 1,551,000 ไร่ ในฤดูแล้ง ในทุ่งราบสองฝั่งแม่น้ำน่านได้ 300,000 ไร่ กับในทุ่งเจ้าพระยาได้อีก 2,500,000 ไร่ รวม 2,800,000 ไร่
3. ผลิตพลังงานไฟฟ้าได้ปีละประมาณ 1,000 ล้านหน่วย
4. เมื่อได้ขุดลอกและแต่งลำแม่น้ำน่านบางตอนแล้ว จะใช้เป็นทางคมนาคมจากจังหวัด นครสวรรค์ขึ้นไปถึงจังหวัดอุตรดิตถ์ได้ตลอดปี (กรมชลประทาน กระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ, 2514 : 10)

นอกเหนือไปจากอุดมประโยชน์ที่ได้รับจากเขื่อนแล้ว สิ่งหนึ่งที่มีส่วนช่วยเสริมสร้างภาพลักษณ์อันดีให้แก่เขื่อน ก็คือ ความงดงามและความอลังการของเขื่อน ที่สามารถแปรสภาพแม่น้ำสายเล็ก ๆ ให้ไหลเอ่อท่วมสูงขึ้น ๆ จนกลายเป็นทะเลสาปกว้างใหญ่ไพศาล การที่มนุษย์สามารถเอาชนะธรรมชาติ ควบคุมธรรมชาติให้ลดความรุนแรงลง และแปรให้เป็นความงามอันกินเนื้อที่ กว้างใหญ่ไพศาลเช่นนี้ ทำให้เขื่อนกลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยว พักผ่อนหย่อนใจ ที่พร้อมทั้ง ความงดงามของธรรมชาติที่ถูกรังสรรค์ปั้นแต่ง ควบคู่ไปกับความสะดวกสบาย ดังเช่นที่ปรากฏใน บทความของ ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ เรื่อง “ท่องอโนดาต” ซึ่งเป็นการเที่ยวชมอ่างเก็บน้ำในเขื่อน ภูมิพล ให้คำบรรยายไว้ดังนี้

แต่เดิมเมื่อสายน้ำปิงยังไหลรินอยู่ตามธรรมชาตินั้น ในยามหน้าแล้งสายน้ำจะแห้งขอดไม่สามารถที่จะนั่งเรือเพลินชมความงามแบบนี้ได้ พอถึงหน้าน้ำ ๆ ก็เขียวเสียเหลือเกิน เพราะว่าไหลลงสู่แผ่นดินเบื้องต่ำได้อย่างสบายไม่มีอะไรมาขัดขวางเหมือนเวลานี้ ดังนั้นก็ไม่เหมาะกับการนั่งเรือเที่ยวอีก เพราะอันตรายมี

มากกว่าจะนึกว่าเป็นเรื่องสนุกสนาน แต่บัดนี้แม่น้ำปิงจะเอ่อเต็มฝั่งแต่ทว่าก็นิ่ง
เงียบราวกับกระจกเงา สีของน้ำเป็นสีเขียวเข้มผัดกับแม่น้ำทั่วไป ทั้งนี้เพราะ
สาหร่ายใต้ท้องน้ำและสีเขียวของหมู่ไม้สะท้อนเป็นเงาลงไปนั่นเอง การนั่งเรือ
ผ่านไปจึงน่าเพลิดเพลินและเกินกว่าที่จะคาดคิดว่า จะหาสถานที่อันงดงามด้วย
ความเป็นธรรมชาติจริง ๆ ได้เช่นนี้ในเมืองไทย (ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ, อนุ
สาร อ.ส.ท. 8:4 (พฤศจิกายน 2510) : 69)

3. ในฤดูแล้งจะช่วยในการชลประทานในพื้นที่ของจังหวัดตากและกำแพงเพชร 500,000 ไร่
และพื้นที่ในโครงการเจ้าพระยาอีก 2 ล้านไร่ ซึ่งจะช่วยเพิ่มผลผลิตพืชฤดูแล้งอีกปีละ 5 แสนตัน คิด
เป็นมูลค่าประมาณ 1,000 ล้านบาท

4. การกมนาคมทางน้ำ จะช่วยให้เรือขนาดกินน้ำลึก 2 เมตร สามารถขึ้นล่องได้ตลอดปี
จากนครสวรรค์ถึงยันฮี และโดยการถ่ายเรือที่เขื่อนภูมิพล การขนส่งก็จะกระทำได้ถึงอำเภอฮอด
จังหวัดเชียงใหม่ เป็นระยะทางทั้งสิ้น 400 ก.ม.

5. การตกตะกอนของน้ำตอนล่างของทะเลสาป หรืออ่างตายเป็นเวลานานถึง 700 ปี
ตะกอนจึงจะขึ้นมาถึงบริเวณปากท่อเหล็กส่งน้ำได้ ตามสถิติที่ได้ทำการวัดไว้ เพราะฉะนั้นปัญหา
เรื่องการตกตะกอนในทะเลสาปหลังเขื่อนจึงไม่เป็นเรื่องน่าวิตก

นอกจากนี้ ในด้านการป้องกันน้ำท่วม และน้ำแล้ง ทะเลสาปนี้จุน้ำได้ถึง 12,200 ล้านลูก
บาศก์เมตร ในตอนต้นฤดูฝน ทะเลสาปนี้จะไม่เก็บน้ำไว้จนเต็มอ่าง เพื่อที่จะเหลือที่ไว้สำหรับบรรจุ
น้ำจากน้ำฝนในเดือนกันยายนและเดือนตุลาคม ซึ่งเป็นเดือนที่ฝนตกชุกประจำปีและในปีที่มีน้ำ
น้อย น้ำในอ่างตบนบนที่เก็บไว้ จะถูกปล่อยมาช่วยน้ำที่น้อยตามธรรมชาติในบริเวณตอนล่างเขื่อน
พอประทังไม่ให้ขาดแคลนจนเกินไปจนกว่าฤดูฝนจะมาถึง (กระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ กรมชล
ประทาน, 2507 : 26 – 27)

พร้อม ๆ กับการสร้างโครงการเขื่อนภูมิพลนี้ รัฐบาลในขณะนั้น ซึ่งนำโดย
จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ซึ่งเริ่มใช้ตั้งแต่
ปี พ.ศ. 2504 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็น “การยกมาตรฐานการครองชีพของประชาชนให้มีระดับสูง
ขึ้นกว่าเดิม ด้วยการระดมและใช้ทรัพยากรเศรษฐกิจของประเทศให้เป็นประโยชน์มากที่สุด เพื่อ
ขยายการผลิตและเพิ่มพูนรายได้ประชาชาติให้รวดเร็วยิ่งขึ้น” (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจ
แห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2504 : 11) ซึ่งโครงการสร้างเขื่อนอเนกประสงค์ ก็เป็นหนึ่งในกิจ
กรรมพื้นฐาน ที่รัฐบาลจะต้องดำเนินการเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

ดังนั้น ประโยชน์ต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วว่าจะได้รับจากเขื่อนภูมิพลนี้ จึงสอดคล้องไปกับนโยบายในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ อันเป็นเป้าหมายสำคัญของรัฐบาลในยุคนั้นและต่อ ๆ มาต้องกระทำ เขื่อนอเนกประสงค์จึงถูกถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของการพัฒนาประเทศ และเป็นโครงสร้างพื้นฐานอันจำเป็นที่รัฐจะต้องกระทำให้เป็นจริงขึ้นมา จนกระทั่งในปัจจุบันระยะเวลาผ่านมา 40 กว่าปี เขื่อนอเนกประสงค์ก็ได้ถูกสร้างขึ้น โดยมีเขื่อนภูมิพลเป็นต้นแบบเป็นจำนวนถึงกว่า 20 แห่ง

ความสวยงามและความอลังการของเขื่อน อันเชื้อเชิญให้คนไปเที่ยวชม และสัมผัสความตระการตา ดังที่ได้มีการบรรยายไว้ในบทความเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเหล่านี้ ล้วนยิ่งเสริมให้ภาพลักษณ์ของเขื่อนสวยงามและดูเป็นจริงมากยิ่งขึ้น จนดูราวกับว่า สำหรับเขื่อนแล้วไม่มีความสูญเสียอันใดจะเกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนขึ้นได้เลย มีแต่ประโยชน์เท่านั้นที่จะได้รับและประโยชน์นี้ก็สามารถวัดออกมาได้เป็นตัวเลขเงินตราจำนวนเท่านั้นเท่านี้ อันเป็นสิ่งที่บรรดานักเศรษฐศาสตร์ใช้เป็นดัชนีชี้วัดความเจริญเติบโตของประเทศ และทำให้ภาพลักษณ์ของเขื่อนเป็นสัญลักษณ์ของการพัฒนาประเทศเรื่อยมาจนกระทั่งปัจจุบัน

ความงามของเขื่อนและอ่างเก็บน้ำเหนือเขื่อนนี้ ได้รับการถ่ายทอดผ่านบทความต่าง ๆ โดยเฉพาะที่นำลงในนิตยสารเสรีภาพ และอนุสาร อ.ส.ท. ทั้งในรูปของคำพูดที่ใช้บรรยาย และการนำเสนอด้วยรูปถ่าย รูปภาพของเขื่อนซึ่งมักจะเป็นรูปถ่าย ที่นิยมนำลงในนิตยสารเหล่านี้ ในช่วงเวลานับแต่ทศวรรษที่ 2510 เป็นต้นมาจนถึงกลางทศวรรษ 2520 ซึ่งเป็นช่วงที่มีการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ในประเทศไทยเป็นจำนวนมากนั้น ได้แก่ รูปของตัวเขื่อนและอ่างเก็บน้ำเหนือเขื่อนแห่งต่าง ๆ จนกลายเป็นสัญลักษณ์เมื่อพูดถึงเขื่อนในช่วงเวลาดังกล่าว นอกเหนือไปจากรูปถ่ายของอ่างเก็บน้ำเหล่านี้ บทบรรยายความงามของอ่างเก็บน้ำ ในบทความที่เข้าชมเขื่อนต่าง ๆ ยังสามารถแปรเขื่อนและอ่างเก็บน้ำธรรมชาติให้กลายเป็นทะเลสาบที่งามจนสุดพรรณนา ดังในบทความ “ท่องอโนดาต” ของ ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ ที่บรรยายถึงการแปรเปลี่ยนแม่น้ำสายเล็ก ๆ ให้กลายเป็นทะเลสาบกว้างใหญ่ไพศาล ไว้ดังนี้

“กาลเวลาหมุนเวียนผ่านไป มนุษย์นักคิด นักพัฒนา นั่งฝืนมองแม่น้ำมิ่งค์ แล้วครุ่นคิด หากจะเนรมิตรปราการใหญ่ขวางกั้นธารน้ำนี้ไว้ จะก่อให้เกิดประโยชน์เหลือคณาแก่แผ่นดิน ท้องทุ่งจะเขียวชอุ่มไปด้วยพืชพันธุ์ไม่ว่าฤดูกาลใด ๆ บ้านเมืองจะสว่างไสวพรราวแพรวเหมือนเมืองเทพ จากพลังมหาศาลของธารน้ำที่จะแปรเปลี่ยนมาเป็นพลังงานไฟฟ้า จะไม่มีเสียงแห่งความวิปโยคจากธารน้ำที่ไหลบ่าท่วมบ้านเมืองและไร่นาที่เคยเป็น และแล้วเวลาไม่กี่ปีต่อมา ณ ขุนเขาสอง

ลูกที่เบียดประชิดกันเข้ามาตรงคนละฟากฝั่งน้ำ ผู้คนนับพันเร่งงานทั้งกลางวันและกลางคืนเพื่อสร้างปราการใหญ่กั้นแม่น้ำปิง เริ่มจากรากฐานขึ้นมาทีละน้อย ๆ ใช้คอนกรีตนับจำนวนล้านลูกบาศก์เมตร ใช้เงินนับพันล้านบาท ในที่สุดปราการมหึมาก็สำเร็จกั้นสายแม่ระมิงค์ไว้ และได้รับมงคลนามสุดประเสริฐว่า “เขื่อนภูมิพล” แล้วความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่ก็บังเกิดขึ้นแก่แม่ระมิงค์ ... น้ำที่ไหลลงมาจากเทือกเขาสูง ทะยอยลงสู่ธารแม่ปิงวันแล้ววันเล่า ช่วยเพิ่มความสูงให้กับสองฟากตลิ่ง เพราะไม่สามารถที่จะไหลผ่านปราการคอนกรีตมหึมาและแข็งแรงนั้นได้โดยเสรีดังเดิม จะถูกระบายลงไปได้ก็เพียงจำนวนจำกัดตามที่มนุษย์ปรารถนาจะใช้ น้ำจึงถูกเก็บกักอยู่วันแล้ววันเล่า ในที่สุดธารแม่ระมิงค์ซึ่งเคยไหลผ่านเกาะแก่งก็เอ่อท่วมสูงขึ้น ๆ พันจากเกาะแก่งกลางน้ำ เรื่อยไปตามไหล่เขากลายเป็นแม่น้ำใหญ่ที่แสนลึก ตอนใดที่เป็นที่ราบไพศาลก็แปรสภาพเป็นทะเลสาบกว้าง ทุกสิ่งทุกอย่างของแม่ระมิงค์แปรเปลี่ยนไปโดยสิ้นเชิง จากธารน้ำสายเล็ก ๆ กลายเป็นทะเลสาบที่ได้รับนามว่าทะเลสาบเหนือเขื่อนภูมิพล ถ้าบินได้อย่างนก แล้วชวนกันเหิรขึ้นไปบนอากาศ แลต่ำลงมาจะมองเห็นธารแม่ปิง ซึ่งกลายเป็นทะเลสาบงามสุดพรรณนา ถ้าจะชักชวนเพื่อนที่สนิทสัก 6-7 คน หรือใครอันเป็นที่รักร่วมกันไปในเรือลำน้อยท่องพนจรไปในทะเลสาบแม่ปิง จะเป็นความสุขสักเพียงใด (ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ, 2510 : 7-8)

ความงามของเขื่อนที่ได้รับการบรรยาย ลงในบทความดังที่ปรากฏข้างต้นนี้ จึงเป็นความงามที่เกิดขึ้นจากการเอาชนะธรรมชาติ และแปรเปลี่ยนธรรมชาติจากด้านที่โหดร้ายมาเป็นด้านที่สวยงาม ไม่ก่อให้เกิดอันตราย แต่กลับเอื้อประโยชน์ต่าง ๆ ให้มนุษย์ การที่มนุษย์พยายามควบคุมและเอาชนะธรรมชาติทั้งหลายให้ได้นั้น มีผู้กล่าวไว้ว่า เป็นเพราะ ลึก ๆ ลงไปแล้วมนุษย์ทั้งหลายล้วนหวาดกลัวต่อความโหดร้ายของธรรมชาติ อันได้แก่ ภัยพิบัติต่าง ๆ ทางธรรมชาติ ที่คอยตามหลอกหลอนและทำร้ายมนุษย์เรื่อยมาทั้งในอดีตและปัจจุบัน และความหวาดกลัวเหล่านี้เองที่คอยผลักดันให้มนุษย์พยายามเอาชนะธรรมชาติ Philip Stott ผู้ซึ่งเข้ามาศึกษาการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของชนชั้นนำไทยที่มีต่อธรรมชาติ ในช่วงปี 1982 – 1988 ซึ่งเป็นกรณีของการคัดค้านเขื่อนน้ำโจน กล่าวไว้ว่า แต่เดิมก่อนหน้าที่จะมีเหตุการณ์คัดค้านเขื่อนน้ำโจนนั้น ชนชั้นนำไทยมองป่าจากมุมมองของผู้ที่อยู่ในเมือง – ศูนย์กลางของความเจริญ โดยมองว่า ดินแดนที่เรียกว่า “ป่า” นั้น ไม่ได้หมายความว่าเพียงแค่นดินแดนที่มีต้นไม้อยู่เท่านั้น หากยังหมายรวมถึง ความดิบเถื่อน (wilderness, savage and barbarous) ที่รู้สึกได้ เมื่อ เอ่ยถึงคำว่า “ป่า” (the wilds) อีกด้วย ดังนั้นในแผนที่ทาง

ความคิดของคนเมืองสมัยก่อน “ป่า” หรือ “ป่าเถื่อน” จึงเป็นดินแดนสัตว์ป่าที่ดุร้าย และคนที่อาศัยอยู่ในป่านั้นก็เป็นคนชาติอื่นที่ไม่ใช่คนไทย เพราะอยู่นอกเหนือไปจากการจัดองค์กรทางสังคมของเมือง นอกเหนือไปจากร่มบุญของพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองเมือง และนอกเหนือไปจากธรรมชาติเขตควบคุมของเมืองที่ถูกจัดระเบียบให้ลดความโหดร้ายลงแล้ว ดังนั้น “ป่า” ในการรับรู้ของชนชั้นนำ ผู้อยู่ในเมือง จึงเป็นส่วนที่ตรงข้ามกับ “เมือง” อย่างสิ้นเชิง นอกจากนี้ ยังหมายถึง ความไม่มีอารยธรรม กระทั่งเป็นดินแดนต้องห้าม (illicit) ของเมืองที่จะต้องถูกจัดการและควบคุมจากชนชั้นนำในเมือง ชนผู้มีอารยะอีกด้วย (Stott, 1991 : 144, 146 อ้างใน กิตติพร ใจบุญ, 2538 : 38) ภายในกรอบความคิดแบบนี้ ป่าจึงเป็นภาพมายาของธรรมชาติในด้านที่โหดร้าย ดังนั้น การสร้างเขื่อนภายในกรอบความคิดแบบนี้ จึงเป็นการจารึกชัยชนะของมนุษย์กลุ่มหนึ่ง ในการใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเอาชนะธรรมชาติที่โหดร้าย หรือพูดตามภาษาของ Stott ก็คือ เป็นชัยชนะของอารยชนทั้งหลาย เหนือดินแดนหรือหมู่เหล่าแห่งอนารยะ (อ้างใน กิตติพร ใจบุญ, 2538 : 38) ภายในกรอบความคิดแบบนี้ ป่าจึงเป็นภาพมายาของธรรมชาติในด้านที่โหดร้าย ดังนั้น การสร้างเขื่อนภายในกรอบความคิดแบบนี้ จึงเป็นการจารึกชัยชนะของมนุษย์กลุ่มหนึ่ง ในการใช้เทคโนโลยีเอาชนะธรรมชาติที่โหดร้าย หรือพูดตามภาษาของ Stott ก็คือ เป็นชัยชนะของอารยชนทั้งหลาย เหนือดินแดนหรือหมู่เหล่าแห่งอนารยะ

ความสวยงามของเขื่อนขนาดใหญ่เหล่านี้ ส่วนหนึ่งถูกเขียนให้เป็นความสำเร็จของบรรดานายช่างที่ทำการก่อสร้างเขื่อน ดังปรากฏในบทความหลายต่อหลายชิ้น ที่นำชมการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ในระหว่างการสร้างเขื่อน เช่น บทความ “ไปดูเขาส่งเขื่อนที่แก่งกระจาน” ในเสรีภาพ 111, พ.ศ. 2508 หรือ “เขื่อนสิริกิติ์” ในเสรีภาพ 18:7, พ.ศ. 2512 เป็นต้น เนื้อหาในบทความเหล่านี้ ส่วนใหญ่มักเป็นการบรรยายถึงขั้นตอนต่าง ๆ ในการก่อสร้าง และความยากลำบากในการทำงาน และความเป็นอยู่ของนายช่างต่าง ๆ ที่ทำการก่อสร้างเขื่อน และความยากลำบากในการก่อสร้างที่ต้องอาศัยความเชี่ยวชาญและความแม่นยำในเทคนิควิธีการก่อสร้างที่สลับซับซ้อนนี้ ถูกวาดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่า เพื่อเน้นย้ำให้เห็นถึงประสิทธิภาพและความน่าเชื่อถือของความรู้ ซึ่งเป็นพัฒนาการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และความรู้วิทยาศาสตร์นี้ถูกทำให้แตกต่างและอยู่ในสถานะที่สูงกว่าเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับความรู้แบบท้องถิ่นของชาวบ้าน หรือชนพื้นเมือง ดังตัวอย่างเช่น ในบทความ “ไปดูเขาส่งเขื่อนที่แก่งกระจาน” มีความตอนหนึ่งกล่าวถึงหมู่บ้านของชาวกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่บนลาดเขาด้านเหนือน้ำบริเวณที่จะทำเป็นอ่างเก็บน้ำ ว่า มีอยู่ราว 10 หลังคาเรือนที่ไม่ยอมอพยพไปอยู่ที่อื่น เพราะไม่เชื่อว่าน้ำจะท่วมถึงตัว นายช่างชลประทานผู้คุมงานก่อสร้างเขื่อนเล่าให้ผู้เขียนบทความฟัง ในขณะที่พาชมการก่อสร้างตัวเขื่อนและอ่างเก็บน้ำแก่งกระจานว่า “เขาว่า เขาอยู่กันมาตั้ง

แต่ครั้งปู่ย่าตาทวด น้ำไม่เคยท่วมถึงที่เขาอยู่สักครั้งเดียว เพราะธรรมชาติของน้ำมีแต่จะไหลลงเขา คนจะมานับคาลให้น้ำไหลย้อนขึ้นเขาที่เขาอยู่ได้อย่างไร ยังมองไม่เห็น นายช่างกล่าวว่า “อีกสักสองปีคือเมื่อเขื่อนสร้างเสร็จ ในราวเดือนกันยายน 2509 เขาก็คงจะได้เห็นเองแหละครับว่าน้ำจะย้อนเขาขึ้นไปท่วมที่พวกเขาอยู่ได้อย่างไร” (อ้าง เสรีภาพ 111, 2508 : 17-18) ความรู้ของชาวบ้านเหล่านี้ จึงถูกทำให้ดูน่าหัวร่อ เป็นความรู้ชั้นต่ำ ใช้การไม่ได้เมื่อเทียบกับความรู้แบบช่างเทคนิค หรือความรู้แบบวิทยาศาสตร์ที่ได้รับการวาดไว้อย่างสูงส่งและดูน่าเชื่อถือ

แล้วบรรดาผู้ที่กุมความรู้แบบช่างเทคนิค หรือความรู้แบบวิทยาศาสตร์เหล่านี้คือใคร?

ในการพูดถึงงานก่อสร้างเขื่อน ที่ปรากฏในบทความหรือหนังสือต่าง ๆ ที่เขียนเกี่ยวกับเขื่อน จะปรากฏศัพท์เทคนิคต่าง ๆ มากมาย เช่น เขื่อนกักเก็บน้ำ เขื่อนทดน้ำ เขื่อนอเนกประสงค์ ฝ่าย ประตูน้ำ (Navigation Lock) คลองส่งน้ำ (Canal) คลองซอย (Lateral) สันเขื่อน (Crest) ระดับเหนือทะเลปานกลาง ม.ร.ทก. (MSL) และอื่น ๆ อีกมากมาย คำศัพท์ทางเทคนิคเกี่ยวกับเขื่อนเหล่านี้ ส่วนหนึ่งถูกนำไปอธิบายในหนังสือส่งเสริมการอ่านระดับมัธยมศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ โดยเฉพาะในส่วนของการพัฒนาแหล่งน้ำ แต่ก็เป็นกรอธิบายอย่างง่าย ๆ เพื่อก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจทั่วไปสำหรับนักเรียนเท่านั้น (โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ในวารินทรา วัชรสิงห์, 2522 : 18-24) ส่วนความรู้ที่ใช้ในการก่อสร้างเขื่อนจริง ๆ นั้น ยังถูกจำกัดวงให้แคบขึ้นไปอีก ด้วยการทำให้เป็นการใช้เฉพาะในหมู่ของผู้ผู้เชี่ยวชาญ อันได้แก่ บรรดานายช่างผู้ควบคุมการก่อสร้างเขื่อนเพียงไม่กี่คนเท่านั้น

นอกจากนี้ ความรู้หรือเทคนิควิธีในการสร้างเขื่อนเหล่านี้ เดิมทีเป็นสิ่งที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ ดังจะพบเห็นได้จากการสร้างเขื่อนใหญ่แห่งแรก ๆ ในประเทศ ได้มีการว่าจ้างบริษัทและนายช่างชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะชาวตะวันตก เพื่อมาควบคุมและดูแลการก่อสร้างเขื่อนให้ดำเนินไปตามแผนงาน ปรากฏเป็นการอธิบายถึงขั้นตอนในการดำเนินงานก่อสร้างเขื่อน ที่เขียนไว้ในหนังสือที่ระลึกในพิธีเปิดเขื่อนหลายต่อหลายเล่ม ตัวอย่างเช่น ในหนังสือที่ระลึกการเสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเปิด “เขื่อนภูมิพล” มีความตอนหนึ่งกล่าวถึงการก่อสร้างเขื่อนไว้ว่า

“ด้วยธนาคารโลก ได้กำหนดเงื่อนไขไว้ว่า สำหรับการก่อสร้างโครงการเขื่อนภูมิพลระยะแรก กรมชลประทานจะต้องประมูลจ้างบริษัทที่ปรึกษามาคอมพิวเตอร์ออกแบบรายละเอียด และการสร้างจะต้องประมูลจ้างบริษัทผู้รับเหมาก่อสร้างด้วย ดังนั้น... 1. กรมชลประทาน ได้ตกลงสัญญาจ้าง บริษัทสเวรดริฟ แอนด์ พาร์เซล (Sverdrup and Parcel International, Inc. ใช้ชื่อย่อ SPI) ทำหน้าที่รับผิดชอบให้คำแนะนำและรับการศึกษาตลอดจนควบคุมการก่อสร้างโครงการ

สร้างโครงการเชื่อมภูมิภาคระยะแรก 3. ตามคำแนะนำของธนาคารโลก กรมชลประทานได้จ้างนายช่างผู้เชี่ยวชาญในงานแต่ละด้านของการสร้างเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำคณะหนึ่ง เรียกว่า คณะกรรมการที่ปรึกษานานาชาติ (International Board of Consultants) ทำหน้าที่ให้คำปรึกษาเกี่ยวกับปัญหาทางเทคนิคของการสร้างโครงการเชื่อมภูมิภาคระยะแรกนี้” (กรมชลประทาน, 2507 : 31-32)

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า บรรดาผู้ที่กุมความรู้หรือเทคโนโลยีในการสร้างเขื่อนในประเทศไทย มีอยู่เพียงกลุ่มเดียว นั่นคือ บรรดานายช่างหรือวิศวกร ผู้ควบคุมดูแลการก่อสร้างเขื่อน ซึ่งจะต้องมีคุณสมบัติคือ จะต้องมีความรู้และความเชี่ยวชาญในการก่อสร้างสิ่งที่จะต้องอาศัยเทคโนโลยีขั้นสูง และนั่นก็หมายความว่า นายช่างผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้จำเป็นต้องได้รับการศึกษา โดยเฉพาะสาขาวิชาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นอย่างดี ซึ่งสาขาวิชานี้เป็นสาขาวิชาที่จะต้องได้รับการเรียนในระบบของการศึกษามัธยมศึกษาใหม่ และแม้ว่า ผู้ที่กุมความรู้ทางเทคนิคการก่อสร้างเขื่อนในช่วงแรก จะเป็นชาวตะวันตก แต่ในการก่อสร้างเขื่อนในระยะต่อมาตำแหน่งนายช่างผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้ ถูกเปลี่ยนมาเป็นคนไทยที่ได้รับการศึกษาในประเทศไทยมากขึ้น แต่กระนั้นก็ตาม นายช่างผู้คุมงานก่อสร้างเหล่านี้ ก็ยังคงต้องเป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาในระบบของการศึกษามัธยมศึกษาใหม่อยู่ดี ดังนั้น ระบบของการศึกษามัธยมศึกษาใหม่จึงเป็นระบบที่คอยควบคุมและกดดันกรองตัวผู้กุมความรู้ทางเทคโนโลยีการก่อสร้างเขื่อน

นอกเหนือไปจากความงดงามของทะเลสาบ และวิทยาการหรือเทคโนโลยีของการสร้างเขื่อนแล้ว สิ่งที่กลายมาเป็นสัญลักษณ์อีกประการหนึ่งเมื่อพูดถึงเขื่อน และเป็นอีกสิ่งที่ทำให้ความชอบธรรมกับการสร้างเขื่อนเรื่อยมา นั่นคือ การพูดถึงอัตถประโยชน์ด้านต่าง ๆ ที่ได้รับจากเขื่อนไม่ว่าจะเป็น ชลประทาน ไฟฟ้าพลังน้ำ บรรเทาอุทกภัย คมนาคมทางน้ำ อุปโภคบริโภค พักผ่อนหย่อนใจ หรือประโยชน์ในด้านอื่น ๆ เช่น การประมง เจือจางน้ำเสีย และผลักดันน้ำเค็ม เป็นต้น อัตถประโยชน์ต่าง ๆ เหล่านี้ ได้รับการถ่ายทอดทั้งในรูปแบบของการเขียนบรรยายธรรมดา ๆ เช่น ในบทความ “อเนกบริการของเขื่อนอุบลรัตน์” เสรีภาพ 140 (พ.ศ. 2510) หรือ “ประโยชน์จากเขื่อนภูมิพล” ของสินธุ ดวงทอง ในเสรีภาพ 19:3 (พ.ศ. 2513) เป็นต้น และได้รับการถ่ายทอดในรูปแบบของภาพถ่ายประกอบบทความ อันสามารถทำให้ผู้อ่านตระหนักได้ถึงความเป็นจริงที่ประจักษ์แก่สายตาและเป็นประโยชน์ที่สามารถจับต้องได้ ไม่ว่าจะเป็นภาพของห้องกังนาลือออร่าม ภาพถนนและเสาไฟฟ้าอันแสดงให้เห็นถึงความทันสมัยของเขื่อนลงในบทความต่าง ๆ และหนังสือเอกสารประชาสัมพันธ์ของหน่วยงานราชการ ที่รับผิดชอบดูแลเขื่อนและการสร้างเขื่อน อย่างการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ เป็นต้น

แม้ว่า การพูดด้วยภาพถ่าย จะเป็นวิธีที่มีประสิทธิภาพมากในการ โน้มน้าวความรู้สึกของผู้ อ่าน ให้เห็นดีเห็นงามกับประโยชน์ต่าง ๆ ที่จะได้รับจากเขื่อน แต่ภาพของตัวเลขที่ได้รับการเขียน ในตัวบทต่าง ๆ เกี่ยวกับประโยชน์ที่ได้รับจากการสร้างเขื่อนนี้ ก็เป็นอีกส่วนหนึ่งที่สร้างความน่า เชื่อถือให้กับเขื่อน ทำให้เขื่อนกลายเป็นสิ่งก่อสร้างที่อำนวยความสะดวกให้กับมนุษย์และประเทศ ชาติโดยไม่มีข้อเสียใด ๆ เลย ไม่ว่าจะเป็น จำนวนตัวเลขของพื้นที่การชลประทานที่เพิ่มขึ้นนับเป็น แสนเป็นล้านไร่ พลังงานไฟฟ้าหลายพันล้านกิโลวัตต์ จำนวนปลาที่สามารถจับได้จากอ่างเก็บน้ำ นับเป็นพัน ๆ ตันต่อปี รายได้จากนักท่องเที่ยวจำนวนหลายล้านบาท จำนวนตัวเลขของประโยชน์ที่ ได้รับจากเขื่อนในด้านต่าง ๆ นี้ ถูกโยงเข้ากับแผนแม่บทของการพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ที่ได้รับการ เขียนขึ้นพร้อม ๆ กับการสร้างเขื่อนอเนกประสงค์แห่งแรกในประเทศไทย นั่นคือ เขื่อนภูมิพล ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 26 ดังปรากฏในสาระสำคัญของแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ระหว่าง พ.ศ. 2504 – 2506 - 2509 ซึ่งมีความตอนหนึ่งกล่าวว่า

“จุดหมายและนโยบายพัฒนาการเศรษฐกิจระหว่าง พ.ศ. 2504 – 2509 มุ่งเน้นหนักไปในด้านเพิ่มปริมาณของการผลิตพืชผลเกษตรกรรม...ส่วนการ ขยายตัวของอุตสาหกรรมนั้นอาศัยการส่งเสริมการลงทุนเป็นเครื่องมือ สนับสนุนให้เอกชนดำเนินการ กิจการด้านพลังงานและสาธารณูปโภคอื่น ๆ จะขยายออกไปได้ตามสมควร โดยพยายามดำเนินงานตามโครงการที่มีอยู่แล้ว ให้ลุล่วงไปตามกำหนดเวลา...หากพัฒนาการเศรษฐกิจเป็นไปดังที่คาดไว้ ประมาณว่าในระยะหกปีข้างหน้ารายได้ประชาชาติจะเพิ่มขึ้นในอัตราร้อยละ 5 ต่อปี เป็นอย่างน้อย การผลิตข้าวจะมีปริมาณเพิ่มขึ้นเป็น 7.6 ล้านตัน ใน พ.ศ. 2506 จากจำนวน 7.2 ล้านตัน ใน พ.ศ. 2502” (สำนักงานสภาพัฒนาการ เศรษฐกิจแห่งชาติ, 2504 : 3)

ตัวเลขของการประมาณการทางเศรษฐกิจในแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติที่เพิ่มจำนวน ขึ้นเรื่อย ๆ โดยอาศัยการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานอย่างเช่น เขื่อน นี้ ทำให้เขื่อนกลายเป็นสิ่งก่อสร้างที่มีประโยชน์มาก แม้ว่าจะต้องใช้งบเงินในการลงทุนก่อสร้างสูงจนถึงกับต้องมีการกู้เงินเป็น จำนวนมากจากธนาคาร โลก องค์การการเงินระหว่างประเทศ ก็ตาม เพราะเมื่อเทียบต้นทุนการก่อสร้างเขื่อนจากวงเงินที่กู้ยืมมา กับความจำเป็นของการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในแผนพัฒนาฯ และการประมาณการตัวเลขของประโยชน์ที่ได้รับ ในกรอบการพิจารณาแบบต้นทุน – กำไร (cost – benefit) ที่นักเศรษฐศาสตร์นิยมใช้เป็นเกณฑ์ตัดสินแล้ว เขื่อนก็นับได้ว่าเป็น โครงการพัฒนาแหล่ง

น้ำ ที่จะนำมาใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพที่สุด และราคาถูกที่สุด (โปรดดูประชาสัมพันธ์ การไฟฟ้าฝ่ายผลิต, 2533 : 9, 27)

นอกจากนี้ วิธีการเขียนอีกลักษณะหนึ่ง ที่ปรากฏในตัวบทว่าด้วยประโยชน์ของเขื่อนในบทความต่าง ๆ ที่ออกมาในช่วงต้นทศวรรษ 2510 นั่นคือ วิธีการเขียนที่แทนตัวผู้เขียนบทความว่าคือ รัฐบาล และเขื่อนเป็นสิ่งที่รัฐบาลจำต้องเร่งสร้างเพื่อให้ประชาชนอยู่ดีกินดี มีสาธารณูปโภคครบครัน ซึ่งกลวิธีของการเขียนในลักษณะดังกล่าว มีส่วนสำคัญอย่างมากในการส่งเสริมภาพลักษณ์อันดีให้กับเขื่อน และรัฐบาลซึ่งเป็นผู้ลงมือทำการสร้างเขื่อนในขณะนั้น ดังตัวอย่างในบทความ “เขื่อนสิริกิติ์” ที่ลงในเสรีภาพ 18:7 (พ.ศ. 2512) มีความตอนหนึ่งกล่าวว่า รัฐบาลให้มีที่ทำกินใหม่สมบูรณ์ใกล้เคียงกับที่ทำกินเดิม (อ่านได้จาก โดยอ้าง อุทัย อนันตสมบูรณ์, สารประชาชน 185, (14 มกราคม 2511) : 45) ภาพความคิดเห็นของประชาชน ที่ตัวบทเหล่านี้นำเสนอ จึงกลายมาเป็นส่วนสนับสนุนภาพการปกครองในสมัยนั้น ว่าเป็นไปโดยราบรื่นและสวยงามดังอุดมคติที่รัฐบาลวาดหวังไว้ ประชาชนโดยเฉพาะชาวบ้านที่ต้องอพยพเพราะการสร้างเขื่อน กลายเป็นผู้เสียสละและเป็นราษฎรตัวอย่าง ที่ว่านอนสอนง่าย และเป็นแบบฉบับที่ราษฎรอื่น ๆ ควรเอาเป็นตัวอย่าง ดังนั้น การนำเสนอของ อุทัย อนันตสมบูรณ์ ในบทความ “สองคืนกับสามวันที่ผ่านมา” ที่กล่าวไว้ว่าเป็นการไปสำรวจของนักศึกษาประชาสัมพันธ์ฝ่ายอำนวยการ รุ่นที่ 8 ยังพื้นที่ อ.ท่าปลา จ.อุตรดิตถ์ บริเวณที่จะทำการสร้างเขื่อนผาช่อม หรือเขื่อนสิริกิติ์ ในช่วงปลายปี พ.ศ. 2510 ก่อนที่จะดำเนินการสร้างเขื่อน เพื่อสอบถามความรู้สึกของประชาชน ที่จะต้องอพยพจากพื้นที่น้ำท่วมในการสร้างเขื่อนดังกล่าว แล้วนำเสนอไว้ดังนี้

“ที่บ้านท่าปลา หมู่ที่ 4 เราได้พบกับครอบครัวของนายทอง นางรอด ไสยทอง ซึ่งมีลูกคนเดียว ทำนาทำไร่ 5 ไร่ เป็นครอบครัวที่ประสบชะตากรรมจากน้ำท่วม.. ต่อปัญหาการอพยพหนีน้ำ เขาได้เงินค่าทดแทนการขนย้ายมา 2,900 บาท ยังไม่ยอมใช้ ฝากออมสินไว้เวลาคับขัน เป็นตัวอย่างที่น่าสรรเสริญ เขาบอกว่าทางการจะจัดที่ดินถมสร้างตนเอง ตำบลน้ำสิงห์ อำเภอท่าปลา คนละ 15 ไร่ ซึ่งเขาก็รออยู่ว่าเพื่อนบ้านจะไปกันเมื่อไร ก็พร้อมที่จะย้ายบ้าน เขาเชื่อฟังทางการอำเภอและกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมกับที่เป็นราษฎรพลเมืองดี” (อุทัย อนันตสมบูรณ์, สารประชาชน 185 (14 มกราคม 2511) : 44)

ภาพของชาวบ้านที่ผู้เขียนบทความนำเสนอนี้ จึงสะท้อนให้เห็นแบบอย่างของชาวบ้านหรือราษฎรในอุดมคติ ผ่านมุมมองของผู้เขียน ซึ่งวางตัวเองไว้ว่าเป็นคนของรัฐได้เป็นอย่างดีโดยเฉพาะในแง่ของแบบฉบับของชาวบ้านตัวอย่างที่รู้จักคือคอม มัชยัสต์ และพร้อมที่จะเชื่อฟังและไว้วางใจทางการ นอกจากนี้ บทความนี้เป็นบทความเดียวในขณะนั้นที่นำเสนอความคิดเห็นของประชาชนในพื้นที่ที่จะมีการสร้างเขื่อน ดังนั้น การเขียนของอุทัย จึงเป็นเสมือนการพูดแทนชาวบ้านที่ได้รับความเดือดร้อนทั้งหมด จนดูราวกับว่า สำหรับชาวบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นผู้ที่ได้รับความเดือดร้อน ซึ่งไม่น่าจะยินดีกับการสร้างเขื่อนเลยแม้แต่น้อย แต่ก็ยังไม่มีความคิดเห็นที่ขัดแย้งอันใดกับรัฐบาลในเรื่องเกี่ยวกับการสร้างเขื่อน ชาวบ้านพร้อมจะเชื่อฟังและไว้วางใจทางการอยู่เสมอ

การกสิกรรมอันเป็นอาชีพหลักของประเทศจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยดินฟ้าอากาศเป็นสำคัญ หากปีใดฝนตกต้องตามฤดูกาล ไร่นาก็จะเขียวชะอุ่ม พืชพันธุ์ธัญญาหารย่อมอุดมสมบูรณ์ หากปีใดฝนแล้ง หรือฝนชุกเกินไป ไร่นาก็จะได้รับความเสียหาย ซึ่งมีผลกระทบกระเทือนต่อเศรษฐกิจของประเทศด้วย รัฐบาลจึงได้พยายามเร่งรัดให้มีการชลประทานขึ้นในที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศ เพื่อจัดภัยพิบัติอันเกิดจากธรรมชาติให้สิ้นไป โดยการสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำเพื่อป้องกันอุทกภัย และส่งน้ำช่วยเหลือไร่นาของกสิกรเมื่อยามขาดแคลนน้ำใช้ นอกจากนี้เขื่อนยังให้ประโยชน์ในด้านอื่น ๆ อีก เช่น การผลิตไฟฟ้า และการคมนาคม ฯลฯ (เสรีภาพ 18 : 7 (พ.ศ. 2512) : 4-5)

ดังนั้น ความสำเร็จของวาทกรรมการสร้างเขื่อนในสมัยนั้น จึงอยู่ที่การวาดภาพให้เห็นว่าประชาชนจะอยู่ดี กินดี มีงานทำได้นั้น จะต้องอาศัยการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของรัฐบาลเป็นสำคัญ โดยเฉพาะการสร้างเขื่อน ที่สามารถเอื้อประโยชน์เหล่านี้ได้ ดังปรากฏเป็นคำขวัญต่าง ๆ ในสมัยรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้วางรากฐานของแผนพัฒนาการทางเศรษฐกิจและโครงการสร้างเขื่อนและสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานเหล่านี้ คำขวัญต่าง ๆ ที่พบอย่างสม่ำเสมอทางวิทยุกระจายเสียง โทรทัศน์ และแผ่นป้ายใหญ่ ๆ ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ มักจะกล่าวถึง “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี และมีงานทำ” (อ้างใน ทักษ์ เฉลิมเกียรติ, 2526 : 215) ซึ่งคำขวัญดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงภาพลักษณ์ของรัฐบาลที่ได้รับการเน้นย้ำถึงบทบาทในการสร้างความเจริญรุ่งเรืองมาสู่ประชาชนและการทำประเทศให้ทันสมัย อันจะนำไปสู่การเป็นสังคมที่มั่นคง บทบาทของรัฐบาลดังกล่าว จึงเปรียบเสมือนพ่อขุนที่คอยอุปถัมภ์ค้ำชูประชาชน (เกี่ยวกับเรื่องบทบาททางการเมืองการปกครองของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในด้านของการเป็นพ่อขุนอุปถัมภ์ อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน ทักษ์ เฉลิมเกียรติ, 2526 : 226-290)

ในทางที่เป็นการเสริมกันกับภาพของการเป็นผู้ให้ของรัฐบาล ในระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ การนำเสนอภาพความคิดเห็นของประชาชนเกี่ยวกับการสร้างเขื่อนในบทความที่ลงในสารประชาชน หนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ของกระทรวงมหาดไทยในช่วงเวลาดังกล่าว ยังเป็นการมุ่งเน้น

ในการนำเสนอเฉพาะความคิดเห็นที่สอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ระหว่างเงื่อนไขและความต้องการของประชาชน ไม่มีความคิดเห็นที่ขัดแย้งอันใดเกี่ยวกับการสร้างเขื่อนเลย หรือหากจะมี ก็เป็นเพียงส่วนเล็กน้อยของชาวบ้านที่ต้องพยพณีน้ำท่วมจากการสร้างเขื่อนที่ร้องขอความช่วยเหลือจากรัฐบาล

จากที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดนี้ อาจสรุปได้ว่า การเขียนบรรยายความงามและอัตถประโยชน์ของเขื่อนในตัวบทที่ออกมาในช่วงทศวรรษที่ 2510 ซึ่งแทบทั้งหมดเป็นการเขียนของฝ่ายรัฐ ไม่ว่าจะใช้วิธีของรูปถ่ายในการสะท้อนความเป็นจริงให้ปรากฏแก่สายตา การเขียนบรรยายเขื่อนด้วยภาษาแบบวิทยาศาสตร์ โดยนายช่างผู้ชำนาญการ ซึ่งทำให้ภาษาของเขื่อนเป็นภาษาที่ศักดิ์สิทธิ์ คุณาเชื่อถือ แม้จะไม่ใช่ที่เข้าใจของชาวบ้านก็ตาม การใช้ภาษาอันสละสลวยในบทความท่องเที่ยวต่าง ๆ ที่วาดให้เขื่อนกลายเป็นสิ่งซึ่งก่อสร้างขึ้นด้วยน้ำมือมนุษย์ จนกลายเป็นความอลังการและสวยงาม ที่สามารถเอื้อประโยชน์ต่าง ๆ ให้กับมนุษย์ได้อย่างมากมาย และด้วยเหตุที่รัฐเป็นผู้ก่อสร้างเขื่อน ภาพประโยชน์ของเขื่อนที่ถูกวาดขึ้นเหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่รัฐหยิบยื่นหรือมอบให้กับประชาชน ในคติของการปกครองในระบบอุปถัมภ์ เป็นสวัสดิการของรัฐที่สามารถวัดค่าออกมาได้เป็นตัวเลข ดังปรากฏในแผนแม่บทของการพัฒนาทางเศรษฐกิจ แผนแม่บทที่รัฐเขียนขึ้นเพื่อให้ความชอบธรรมกับเขื่อนต่าง ๆ ที่จะสร้างขึ้นมา วิธีการต่าง ๆ เหล่านี้กลายเป็นการสร้างความคิดศักดิ์สิทธิ์ให้กับพื้นที่ของคำว่า เขื่อน เป็นมายาภาพที่สถาปนาให้เขื่อนกลายเป็นสิ่งก่อสร้างที่สุดแสนจะมีประโยชน์ เป็นสัญลักษณ์ของการพัฒนาประเทศ จนกลายเป็นความจริงที่คนส่วนใหญ่สามารถรับรู้ได้ ตระหนักได้ ในช่วงเวลาที่มีการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่เกิดขึ้นเป็นจำนวนมากจนถึงปัจจุบัน

วาทกรรมทวนกระแสการพัฒนาของรัฐไทย

แต่หลังจากที่คำว่า “การพัฒนา” โดดเด่นในสังคมไทยเพียงไม่นาน ภาพของ “การพัฒนา” ที่วาทกรรมฝ่ายรัฐวาดขึ้น โดยเฉพาะภาพของการก้าวไปสู่สังคมที่ดีกว่า เจริญกว่าหรือทำให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีสุขสบายกว่าเดิม ก็ถูกท้าทายจากวาทกรรมย่อยต่าง ๆ ที่ออกมาทวนกระแสภาพการพัฒนาของรัฐไทย ซึ่งเริ่มเห็นเด่นชัดนับแต่กลางทศวรรษ 2510 เป็นต้น มาวาทกรรมย่อยที่ออกมาทวนกระแสการพัฒนาของรัฐ ในช่วงแรก ส่วนมากเป็นวาทกรรมที่ผลิตจากบรรดานักศึกษา ปัญญาชน ดังจะเห็นได้จาก การสะท้อนผ่านบทความหลายบทความที่ออกมทางวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ วารสารสะท้อนความคิดของนักศึกษาปัญญาชนในขณะนั้น เนื้อหาของบทความเหล่านี้ ส่วนใหญ่มักเป็นการวิพากษ์วิจารณ์การดำเนินงานของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐ ที่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำของภาคเมืองและชนบทดังตัวอย่าง

เช่นในบทความเรื่อง “ระหว่างเมืองและชนบท” บทนำที่ลงในสังคมศาสตร์ปริทัศน์ 8-4 (มี.ค. - พ.ค. 2514) กล่าวถึงภาพของความแตกต่างระหว่างเมืองและชนบทไว้ดังนี้

“ปัญหาที่เรามักยกขึ้นมาถามตัวเองอยู่เสมอในปัจจุบัน คือ ปัญหาที่ว่า ทำไมความแตกต่างระหว่างเมืองและชนบทจึงอยู่ห่างไกลกันราวฟ้ากับดิน... ระบบเศรษฐกิจของเรายังไม่สามารถแจกแจงผลผลิตและบริการต่าง ๆ ออกไปให้มวลชนได้อย่างทั่วถึง ความแตกต่างระหว่างฐานะรายได้ของคนรวยและคนจนมีมากขึ้น ความรู้สึกคับข้องใจระหว่างคนเมืองหลวงและคนในชนบทนับวันจะห่างเหินกันมากขึ้น คนในชนบทมักนึกว่าสภาพเอาเองว่า กรุงเทพฯ คือศูนย์กลางความเจริญของประเทศ...

ทัศนคติที่ทำให้ชาวไร่ชาวนาและคนจนในชนบทคิดเช่นนั้น ก็เพราะเขาพบว่าโอกาสของชีวิตในชนบทกำลังจะหมดหนทางและโอกาสในเมืองมีมากกว่า... เนื่องจากยิ่งทำนา ก็ยิ่งจนทำนาได้ข้าวมาก็ขายไม่ออก ถึงขายออกก็ได้ในราคาต่ำ แต่เครื่องอุปโภคบริโภคที่มาจากในเมืองกลับมีราคาสูงขึ้น...” (ระหว่างเมืองและชนบท”, สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 8 : 4 (มี.ค. - พ.ค. 2514) : 3)

ภาพความแตกต่างระหว่างเมืองและชนบท ดังที่ปรากฏในบทความข้างต้นนี้ ได้รับการวาดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่า ผ่านวาทกรรมจำนวนมาก ทั้งบทความที่ลงในวารสารของนักศึกษา การปราศรัยของนักศึกษานวเวทีของประชาชน นับแต่กลางทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา วาทกรรมทวนกระแสการพัฒนาของรัฐดังกล่าวนี้ ได้รับการสานต่อและขยายออกจนกลายเป็นกระแสของวัฒนธรรมชุมชน หนึ่งในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ในช่วงสิบกว่าปีหลังมานี้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวาทกรรมที่ได้รับการผลิตออกมาจากนักพัฒนาองค์กรเอกชน วาทกรรมในกระแสของวัฒนธรรมชุมชนเหล่านี้ จึงเป็นวาทกรรมที่ตั้งคำถามต่อ หรือพยายามจะล้มล้างภาพความจริงที่วาทกรรมการพัฒนาของรัฐสร้างไว้ ด้วยการนำเสนอภาพความล้มเหลวของโครงการพัฒนาของรัฐต่าง ๆ ที่นำไปสู่การล่มสลายของชุมชน อันก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมามากมาย พร้อมกันนั้น ก็พยายามสร้างภาพ “การพัฒนา” ขึ้นมาใหม่อีกชุดหนึ่ง และสถาปนาความหมายใหม่ให้กับมัน

ยกตัวอย่างเช่น โครงการสร้างเขื่อน ซึ่งเป็นหนึ่งในโครงการพัฒนาของรัฐ ที่ถูกท้าทายจากวาทกรรมในกระแสวัฒนธรรมชุมชนนี้ ก็คือ พลังงานไฟฟ้าและน้ำเพื่อการชลประทาน หนึ่งในตัวบทสำคัญที่เป็นการแสดงให้เห็นถึงความไม่เป็นจริงของประโยชน์ต่าง ๆ ที่จะได้รับจากเขื่อน ซึ่งเป็นการเขียนของนักพัฒนาองค์กรเอกชน คือ บทความเรื่อง “ความล้มเหลวจากการสร้างเขื่อน

ผลิตกระแสไฟฟ้า : บทเรียนจากการประเมินผลกระทบที่ผิดพลาด และทางออกเรื่องพลังงานไฟฟ้า” โดยพิชิต แท้ประสิทธิ์ และคณะ ที่นำเสนอในงานสัมมนาเวทีชาวบ้าน ครั้งที่ 1 ปี 2534 ซึ่งพิชิต กล่าวถึงความไม่เป็นจริงของประโยชน์ที่ได้รับจากเขื่อนนี้ไว้ว่า

การผลิตกระแสไฟฟ้าด้วยพลังน้ำจากเขื่อนในปัจจุบัน มีความแปรปรวนไม่แน่นอนสูงมาก เพราะประสิทธิภาพการผลิตขึ้นกับปริมาณน้ำที่เขื่อนกักเก็บได้ ฉะนั้นการพึ่งพาพลังงานไฟฟ้าจากโรงไฟฟ้าพลังน้ำ นอกจากจะมีประสิทธิภาพต่ำแล้ว ยังต้องเสี่ยงต่อการไม่มีเสถียรภาพของระบบไฟฟ้าอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากวิกฤตการณ์จากภัยแล้งในปี 2521 และ 2534 ที่ผ่านมา...

เขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้าทุกเขื่อน ที่มีการกล่าวอ้างถึงประโยชน์ด้านการชลประทาน ยังไม่ปรากฏว่ามีเขื่อนใด ที่สามารถส่งน้ำให้กับพื้นที่ชลประทานตามที่ประมาณการไว้เมื่อเริ่มสร้างเขื่อนได้เลย...สาเหตุสำคัญที่มีการกล่าวอ้าง อธิบายความล้มเหลวในการส่งน้ำให้กับพื้นที่ชลประทานก็คือ 1. ปริมาณน้ำไหลเข้า (Inflow) ลดลงและมีความผันผวนเนื่องจากเกิดปัญหาฝนแล้งและปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรน้ำบริเวณเหนือเขื่อนเพื่อใช้สำหรับธุรกิจการท่องเที่ยว เช่น สนามกอล์ฟ ทำให้ปริมาณน้ำที่ไหลเข้าอ่างเก็บน้ำลดน้อยลง 2. ความต้องการไฟฟ้าในช่วงปี 2529-2533 เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในอัตราที่สูงและติดต่อกันหลายปี ทำให้ต้องเดินเครื่องผลิตกระแสไฟฟ้าให้เพียงพอกับความต้องการ ส่งผลให้ปริมาณน้ำกักเก็บลดน้อยลงทั้งนี้ยังไม่ได้พิจารณาถึงสาเหตุต้นตอของปัญหาที่มีผลมาจากกรณีศึกษาของระบบนิเวศน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำลายทรัพยากรป่าไม้อย่างรุนแรงและกว้างขวางในช่วงเวลาที่ผ่านมา (พิชิต แท้ประสิทธิ์ และคณะ, 2534 : 148,149,154)

ความไม่เป็นจริงของประโยชน์ต่าง ๆ จากเขื่อนที่ได้รับการพูดถึงนี้ เมื่อนำมารวมกับภาพของความเดือดร้อนของชาวบ้านที่ต้องอพยพโยกย้ายออกจากที่ทำกินเดิม อันเนื่องมาจากโครงการสร้างเขื่อนต่าง ๆ ดังปรากฏในบทความของ สุมิตร ปิติพัฒน์ (2524) และสรชัย เขียวอ้าย (2533) ทำให้ภาพของเขื่อนในวาทกรรมเหล่านี้ กลายเป็นสิ่งก่อสร้างที่ไม่มีประโยชน์ มีหน้าซำยังเป็นตัวการในการทำลายสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตของผู้คน ภาพความเดือดร้อนของชาวบ้านเหล่านี้ ที่ได้รับการเขียนให้เป็นเสมือน “อุปมา” (metaphor) เปรียบเทียบให้เห็นถึงการล่มสลายของชุมชนในชนบท อันเป็นผลมาจากการกระทำของโครงการพัฒนาของรัฐเพื่อดึงประโยชน์นั้นมาสู่ภาคเมือง ซึ่งเป็นประเด็นที่ได้รับการพูดถึงมากที่สุด ในบรรดาวาทกรรมที่ออกมาทวนกระแสการพัฒนาของรัฐ ดังเช่น กรณีไฟฟ้าจากโครงการเขื่อน เป็นตัวอย่างให้เห็นเด่นชัดที่สุด สิ่งต่าง ๆ ที่ได้รับรับการพูดถึงเหล่านี้ ล้วนนำไปสู่การสร้างภาพของ “การพัฒนา” ขึ้นมาใหม่อีกชุดหนึ่ง นั่นคือ “การพัฒนาแบบยั่งยืน” ซึ่งผู้มีบทบาทในการนิยาม “การพัฒนาแบบยั่งยืน” เป็นอย่างมาก ก็คือ นักพัฒนาและนักวิชาการขององค์กรพัฒนาเอกชน

ในหนังสือ วิธีวิทยาศาสตร์ศึกษาสังคมไทย : วิธีใหม่แห่งการพัฒนา (2535) ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ให้คำนิยาม “การพัฒนาแบบยั่งยืน” ไว้ว่า หมายถึง “การพัฒนาที่สามารถพิทักษ์รักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของวันนี้ ให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืนยาวนานไปถึงอนาคตเพื่อสนองความต้องการของชนรุ่นหลัง โดยไม่ละเลยชีวิตความเป็นอยู่ของชนรุ่นปัจจุบันด้วย” (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2535 : 286) ให้นิยามของ “การพัฒนาแบบยั่งยืน” ดังกล่าว จึงเป็นการให้ความสำคัญต่อการรักษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ กล่าวว่า จำต้องอาศัย “ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์ธรรมชาติ” เป็นสำคัญ ซึ่งมีหลัก 5 ข้อ คือ

1. พินิจรักษาระบบการทางนิเวศที่สำคัญ ๆ และระบบรองรับการดำรงชีวิตของมนุษย์
2. คุ้มครองความหลากหลายระบบนิเวศ
3. ใช้ทรัพยากรธรรมชาติแบบยั่งยืน
4. รักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม
5. สร้างความสมดุลระหว่างการใช้ทรัพยากร กับการเพิ่มประชากร

(ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2535 : 289 – 290)

ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์ธรรมชาติ 5 ข้อ ที่ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ กล่าวไว้นี้ ได้รับการสานต่อโดย วิสุทธิ ไบไม้ ในบทความ “ทรัพย์สินทางชีวภาพของชาติ : ทางเลือกใหม่ในการพัฒนาแบบยั่งยืน” (2536) ซึ่งนอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของความหลากหลายทางชีวภาพที่มีต่อการพัฒนาแบบยั่งยืนแล้ว ยังเป็นการให้ความสำคัญต่อภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือความรู้ของชาวบ้าน ในการรักษาสภาพความหลากหลายทางธรรมชาติไว้ได้

การให้ความสำคัญต่อความรู้ท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สะท้อนให้เห็นเป็นภาพความสามารถของชาวบ้าน ในการจัดสรรทรัพยากรหลายรูปแบบ อาทิ การจัดการป่า หรือป่าชุมชน การใช้ที่ดินของชาวบ้านในพื้นที่ต่าง ๆ และรวมไปถึงการจัดการน้ำด้วยศักยภาพของแต่ละท้องถิ่น

ภูมิปัญญาของท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำนี้เอง ที่ได้รับการเขียนขึ้นให้เป็นทางเลือกอื่น ๆ ของการจัดการน้ำ ที่ไม่ใช่เขื่อน ในบทความ “การจัดการทรัพยากรน้ำของท้องถิ่น” (2534) พรทิพย์ บุญครอบ และคณะ ให้ภาพของการจัดการน้ำของท้องถิ่นไว้ว่าเป็น “การจัดทำระบบชลประทานเพื่อการเพาะปลูก... ที่เกิดขึ้นควบคู่กับการสร้างชุมชน มีการคิดค้นและพัฒนาเทคโนโลยีแบบง่าย ๆ และใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นเป็นหลัก และเนื่องจากมีเป้าหมายเพียงเพื่อตอบสนองความต้องการด้านการเพาะปลูกภายในชุมชนเป็นหลัก จึงเป็นการจัดการน้ำที่มีขนาดเล็กและไม่ซับซ้อน จึงไม่ก่อให้เกิดปัญหาต่อสภาพแวดล้อม และสามารถกระจายตัวในพื้นที่เพาะปลูกได้อย่างเหมาะสม” (พรทิพย์ บุญครอบ และคณะ, 2534 : 321) ภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัด

การนำนี้ จึงเป็นภาพที่ถูกเขียนขึ้นให้มีลักษณะที่ตรงกันข้ามกับภาพของเขื่อนที่วาทกรรมเหล่านี้วาดเอาไว้ ไม่ว่าจะเป็น 1. เป็นการจัดการน้ำภายในชุมชน ด้วยคนในชุมชนนั้น และเพื่อคนในชุมชนนั่นเอง 2. เป็นเทคโนโลยีง่าย ๆ ในการจัดการแหล่งน้ำ ที่เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศของพื้นที่ และอยู่ในความสามารถของคนในท้องถิ่นที่จะจัดการได้ โดยใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นเป็นหลัก และ 3. เป็นแหล่งน้ำขนาดเล็กที่ไม่ก่อให้เกิดปัญหาสภาพแวดล้อมและทำให้เกิดความยั่งยืนของระบบธรรมชาติที่จะหล่อเลี้ยงชีวิตทั้งหมดในระยะยาว

ดังนั้น ภาพของ “การพัฒนาแบบยั่งยืน” ที่วาทกรรมทวนกระแสการพัฒนาของรัฐไทยวาดขึ้นนี้ จึงทำให้เส้นแบ่งที่เคยชัดเจนในกรอบของวาทกรรมการพัฒนากระแสหลัก เช่น ความเจริญ/ค้อยพัฒนา, เมือง/ชนบท หรืออารยธรรม/อนารยธรรม ดูพร่าเลือนไปหมด อำนาจของภาพที่อยู่เหนือกว่าของเมืองจึงถูกสั่นคลอน เพราะชาวบ้านหรือชุมชนในชนบทที่เคยถูกเหยียดว่า ต่ำต้อยไม่มีความรู้ เป็นพวกค้อยพัฒนา และอยู่เพียงชายขอบของการพัฒนาของรัฐกลับกลายเป็นศูนย์กลางของวาทกรรมการพัฒนาแบบใหม่ หรือการพัฒนาแบบยั่งยืน และวาทกรรมการพัฒนาแบบยั่งยืนนี้ ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาชาวบ้านในการที่จะสามารถรักษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติให้อยู่รอดต่อไปได้ วาทกรรมดังกล่าวนี้ จึงวาดภาพให้ชาวบ้านอยู่เหนือกว่าชาวเมืองไปโดยปริยาย

การวาดภาพของชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน ให้อยู่เหนือกว่าชาวเมืองหรือความรู้สมัยใหม่นี้ จึงทำให้วิธีการที่วาทกรรมการพัฒนาทางเลือกใช้ในการสร้างภาพความจริง เป็นวิธีการเดียวกันกับวาทกรรมการพัฒนากระแสหลักใช้ นั่นคือ เป็นการใช้โครงร่างของการเขียนประวัติศาสตร์แบบก้าวหน้า ที่แบ่งแยก “ตัวตน” และ “ผู้อื่น” ออกจากกัน และวาดภาพลักษณะของคนให้ดีกว่าและเหนือกว่าภาพของผู้อื่น โดยวาทกรรมการพัฒนาแบบยั่งยืน วาดภาพชาวบ้านหรือชุมชนในท้องถิ่นอันเป็นแกนกลางหรือ “ตัวตน” ของวาทกรรมการพัฒนาแบบใหม่นี้ ไว้อย่างสวยงามว่ามีศักยภาพที่จะดำรงรักษาสภาพแวดล้อมให้ยั่งยืนต่อไปในอนาคต และทำให้ผู้คนในอนาคตมีชีวิตที่ดีขึ้น ในขณะที่ความรู้หรือเทคโนโลยีสมัยใหม่ หรือวิถีชีวิตแบบคนเมือง อาทิ การบริโภคนิยมนี้ ถูกทำให้กลายเป็นคนอื่นในวาทกรรมดังกล่าว จนทำให้การพัฒนาไม่สามารถดำเนินต่อไปได้ นอกจากนี้ การวาดภาพชาวบ้าน หรือชุมชนในท้องถิ่น ไว้อย่างสวยงาม จนดูราวกับไม่มีที่ติหรือเลือกพูดแต่เฉพาะในด้านดีของชุมชนหรือชาวบ้านนั้น ทำให้ภาพของชาวบ้านที่ได้เป็นมายาคติแบบหนึ่ง เช่นเดียวกับที่วาทกรรมพัฒนาวาดภาพให้เขื่อนเป็นสิ่งก่อสร้างที่สวยงามและจากการที่นักวิชาการและนักพัฒนาองค์กรเอกชนเหล่านี้ ผนวกตัวเองเข้าเป็น “ตัวแทน” หรือเป็น “ปากเสียง” ของชาวบ้าน โดยมองว่าชาวบ้านเป็นผู้ด้อยโอกาสหรือเป็นผู้เสียเปรียบจากกระแสการพัฒนาของรัฐ และวาดภาพให้วิถีชีวิตของชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้กลายเป็นสิ่งมีค่า

เพราะกำลังจะสูญหายไป ทำให้ภาพของชุมชนหรือชาวบ้านที่ได้เป็นภาพที่มองข้างหรือมองไม่เห็นความเป็นจริงด้านอื่น ๆ ที่เป็นข้อบกพร่อง จนภาพที่ได้นั้นมีลักษณะเป็นการวาดภาพเขียนด้านเดียว และเพื่อฝันจนเกินไป

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า วิธีการเขียนด้วยการใช้โครงร่างแบบประวัติศาสตร์ที่เชื่อในความก้าวหน้า และเชื่อในพัฒนาการที่จะก้าวไปสู่สิ่งที่ดีขึ้น อันนำไปสู่การแบ่งแยกตัวตนออกจากผู้อื่นและสร้างภาพของตัวตนให้อยู่เหนือกว่าผู้อื่น เพื่อจะให้เกิดความชอบธรรมในการเข้าไปพัฒนาผู้อื่นนั้น และนี่เองที่ผู้ศึกษาวิจัยเห็นว่าวาทกรรมการพัฒนาในตัวของมันเองเป็นเรื่องของอำนาจและการต่อสู้ทางการเมืองอันสลับซับซ้อน ที่สำคัญถือเป็นความรุนแรงรูปแบบหนึ่งด้วย อย่างไรก็ตามวิธีนี้เป็นวิธีการเขียนที่มีพลัง ที่จะทำให้ความจริงชุดหนึ่งและชุดอื่น ๆ สามารถสถาปนาขึ้นมาได้ วิธีการดังกล่าว จึงเป็นวิธีการที่ทั้งวาทกรรมการพัฒนากระแสหลัก และวาทกรรมย่อยอื่น ๆ ที่ออกมาท้าทาย ต่างก็ใช้ในการสร้างภาพความจริงของฝ่ายตน และด้วยเหตุที่วาทกรรมย่อยที่ออกมาท้าทายความคิดในการพัฒนานี้ ใช้วิธีการเดียวกันกับวาทกรรมกระแสหลัก ในการสถาปนาความจริง ดังนั้น จึงทำให้วาทกรรมทวนกระแสเหล่านี้ สามารถขึ้นมาเถลิงอำนาจและแย่งชิงพื้นที่ส่วนหนึ่งในการนิยามเชื่อใจไว้ได้ และทำให้วาทกรรมกระแสหลักไม่อาจละเลยหรือมองข้ามไปได้ภาพลักษณ์ของการพัฒนาทางเศรษฐกิจของประเทศ และภาพลักษณ์ของการทำลายป่าและวิถีชีวิตของผู้คน และภาพความจริงทั้งสอง ที่ขัดแย้งกันดังกล่าว ต่างก็กำลังขับเคลื่อนในเวทีของความจริงในเรื่องการพัฒนาต่อไป

ตลอดระยะเวลาของการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ประชาชนหรืออาจจะเรียกให้เฉพาะเจาะจงลงไปว่าเป็น ชาวบ้าน มักจะเป็นผู้ที่ถูกระบุว่า เป็นผู้ที่ได้รับผลประโยชน์โดยตรงจากการพัฒนา ครั้นเมื่อเวลาผ่านไปเพียงสิบกว่าปี ภาพที่ได้รับการวาดหวังไว้นี้ กลับถูกทำลายลง ความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาโครงการใหญ่ ๆ ของรัฐ ซึ่งรวมทั้งการสร้างเขื่อนนี้ถูกท้าทายจากภาพความจริงอีกชุดหนึ่งว่า ยังมีการพัฒนามากขึ้นเท่าไร คนรวยจะยิ่งรวยขึ้น ในขณะที่คนจนจะยิ่งจนลง ความแตกต่างระหว่างเมืองกับชนบทจะยิ่งมีมากขึ้น (อุทัย คุลยเกษม, 2533 : 8) ภาพความจริงเหล่านี้ ถูกนำเสนอผ่านบทความจำนวนมากหลายต่อหลายชิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ที่เปิดโอกาสให้นักศึกษา ประชาชน ได้แสดงความคิดเห็นและวิพากษ์วิจารณ์การดำเนินงานของรัฐบาลที่มีมาก่อนหน้านั้นได้ บทความเหล่านี้จึงมักจะแสดงให้เห็นถึงผลเสียของโครงการพัฒนาของรัฐในด้านต่าง ๆ ดังเช่น บทความเรื่อง “ปัญหาสภาพแวดล้อมกับการพัฒนา” ที่ลงตีพิมพ์ในสารสิ่งแวดลอม วารสารที่ก่อตั้งขึ้นมาเมื่อเดือนตุลาคม 2517 หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาฯ เพียง 1 ปีเท่านั้น และดำเนินการโดยนักศึกษามรรคศึกษาวิจัยสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยมหิดล มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นเวทีของการวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของรัฐบาล ที่เกี่ยวข้องไปถึงปัญหาของสภาวะแวดล้อม อันจะนำ

ไปสู่ขบวนการต่อสู้ของประชาชนในที่สุด (บท “แถลง” สารสิ่งแวดลอม ฉบับปฐมฤกษ์ 1 : 1, 1-2) และเป็นหนึ่งในวารสารหลายต่อหลายเล่มที่ออกโดยนักศึกษาในขณะนั้น

บทความดังกล่าวนี้ เป็นการนำเสนอภาพของปัญหาสภาพแวดล้อม ที่เกิดขึ้นจากโครงการพัฒนาต่าง ๆ ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นดาบสองคมคือมีทั้งผลดีและผลเสีย ในบทความนี้เป็นการชี้ให้เห็นถึงผลเสีย ที่ตามเนื้อหาในบทความ มักจะมีมากกว่าผลดีของการพัฒนา และยกตัวอย่างผลเสียที่เกิดขึ้นจากโครงการพัฒนาในประเทศต่าง ๆ มาเป็นอุทาหรณ์ อย่างเช่น ในกรณีของการสร้างเขื่อนผลเสียอันเกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนนี้ นอกจากจะก่อให้เกิดความสูญเสียพื้นดินบางส่วนที่จมหายไปใต้น้ำพร้อมกับป่าไม้ แร่ธาตุ และหลักฐานอันมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์แล้วพื้นดินที่เหลือก็เริ่มขาดปุ๋ยธรรมชาติซึ่งน้ำเคยพัดพามา ทำให้เกิดภาวะดินเค็ม (salinization) จนทำให้จุดประสงค์เดิมของการสร้างเขื่อนเพื่อส่งเสริมการเพาะปลูกต้องเป็นหมันไป และโครงการสร้างเขื่อนนี้ ยังทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพทางนิเวศวิทยา จนทำให้ปลาและสัตว์น้ำบางชนิดลดลงหรือสูญพันธุ์ไป ตรงกันข้ามโรคระบาดประเภทพยาธิในเส้นเลือด (schistosomiasis) กลับเริ่มแพร่หลาย ดังที่เกิดขึ้นกับโครงการเขื่อนอัสวานของอียิปต์ และโครงการลุ่มน้ำสินธุในปากีสถาน นอกจากนี้ การทำลายป่าต้นไม้อาคาร ก็ทำให้ปริมาณน้ำในเขื่อนลดน้อยลงไปกว่าที่คาดคะเนไว้ จึงไม่สามารถจ่ายน้ำหรือผลิตพลังงานไฟฟ้าได้ตามเป้าหมาย ทั้งยังเร่งให้เกิดการพังทลายของดิน (soil erosion) อันมีผลทำให้เขื่อนดินเงิน (siltation) อายุการใช้งานสั้นลงกว่าที่เคยอย่างมากมาย และยกตัวอย่างเขื่อนในสหรัฐอเมริกาว่ามีไม่น้อยกว่า 2,000 เขื่อน ที่ดินเงินจนใช้การไม่ได้ในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามบทความนี้ ก็หาใช่เป็นการหักล้างหรือคัดค้าน หรือหยุดยั้งการพัฒนาต่าง ๆ ไม่ หากเป็นแต่เพียงการชี้ให้เห็นผลเสียหรือด้านลบของการพัฒนา และยังเสนอให้รัฐควรที่จะศึกษาผลสะท้อนของการพัฒนาดังกล่าวทุกแง่มุมโดยละเอียดก่อนจะลงมือกระทำ และหาทางป้องกันหรือบรรเทาผลเสียซึ่งจะเกิดแก่สภาพแวดล้อมให้เหลือน้อยที่สุดไม่ควรจะให้เกิดความผิดพลาดดังที่แล้ว ๆ มาที่แทนที่จะเป็นการเพิ่มรายได้ทางเศรษฐกิจ กลับเป็นการสูญเสียทางเศรษฐกิจครั้งสำคัญ (สารสิ่งแวดลอม ฉบับพิเศษวันสิ่งแวดล้อมโลก 5 มิถุนายน 2519, 23-27) เพราะฉะนั้นบทความจึงมิได้เป็นการต่อต้านการพัฒนาอย่างถึงรากถึงโคน เพียงแต่ให้มีการทบทวนถึงผลเสียก่อนการดำเนินงานเท่านั้น

บทความชิ้นนี้นับได้ว่าเป็นบทความชิ้นแรก ๆ ที่ได้มีการนำเสนอภาพที่ตรงกันข้ามอย่างสิ้นเชิง กับภาพความจริงที่บทความต่าง ๆ สนับสนุนโครงการพัฒนาของรัฐนำเสนอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวกับประโยชน์ที่จะได้รับจากเขื่อนดังที่ได้กล่าวมาแล้วตอนต้น ภาพต่าง ๆ ที่เคยได้รับการบรรยายเอาไว้อย่างสวยหรูว่า เขื่อนจะช่วยให้การเกษตรสามารถขยายผลผลิตได้จำนวนเท่านี้เท่านี้ หรือชาวบ้านจะมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ก็หาได้เป็นจริงตามนั้นไม่ และซ้ำร้ายก็ยังสามารถติดโรคที่เกิดจากการสร้างเขื่อนอีกด้วย และยิ่งไปกว่านั้น ก็กลับทำให้เขื่อนเองไม่สามารถทำงาน

ได้อย่างที่มุ่งหวัง ดังนั้น พลังงานไฟฟ้าที่ดี น้ำที่ดี ซึ่งถือว่าเป็นประโยชน์โดยตรงที่ได้รับจากการสร้างเขื่อนที่รัฐพยายามสร้างขึ้นมาในบทความชิ้นนี้นั้นก็ได้กลายมาเป็นประเด็นต้นแบบของการกล่าวถึงผลเสียของเขื่อนในบทความอื่น ๆ ที่ออกมาในระยะเวลาหลัง ๆ Effects of Large Dams ของ Edward Goldsmith & Hildyard โดย วิฑูรย์ ปัญญากุล, สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2537 เป็นต้น

ส่วนเสียงคัดค้านที่สะท้อนจากกรณีของการสร้างเขื่อนในไทยนั้น เริ่มมาจากความไม่พอใจของชาวบ้านที่พะโต๊ะ อ.หลังสวน จ.ชุมพร เมื่อปี พ.ศ. 2521 โดยสาเหตุเกิดจากการที่ชาวบ้านไปพบรายงานของบริษัท SEA TECH ซึ่งเป็นบริษัท กฟผ. ว่าจ้างให้ทำการสำรวจผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมอันจะเกิดจากการสร้างเขื่อน ตกอยู่ และได้นำไปให้ผู้รู้แปลเนื่องจากเป็นภาษาอังกฤษ เมื่อทราบความในรายงานฉบับนั้น ชาวบ้านไม่พอใจเป็นอย่างมากและกล่าวว่า รายงานดังกล่าวเขียนขึ้นเพื่อล่อลวงพวกเขา เพราะในรายงานระบุว่า ชาวบ้านแถบนั้นปลูกแต่มันสำปะหลังและมันแกว ในขณะที่ความเป็นจริงชาวบ้านปลูกกาแฟ เงาะ และทุเรียน อันแสดงให้เห็นว่าพื้นดินบริเวณนั้นอุดมสมบูรณ์ ซึ่งถ้ารัฐจะชดเชยค่าเสียหายให้ ก็ต้องใช้เงินเป็นจำนวนมาก และในขณะเดียวกัน พื้นที่ตรงนั้นชาวบ้านกำลังดำเนินการเพื่อให้ได้ น.ส. 3 อยู่ และเพิ่งได้มาเพียงบางส่วนเท่านั้น หากมีการสร้างเขื่อนขึ้นในบริเวณนั้นจริง ๆ ชาวบ้านจึงเกรงว่า พวกเขาจะได้รับค่าตอบแทนไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย หรือสมควรกับที่ต้องเสียไปอย่างแน่นอน (“บันทึกจากหลังสวน”, สารสิ่งแวดลอม 4:3 (พฤษภาคม – มิถุนายน 2521) 9:13)

สิ่งที่ชาวบ้านที่กิ่ง อ.พะโต๊ะ หวาดกลัวว่าจะเกิดขึ้นกับพวกเขานั้น ไม่ได้ไกลจากภาพความจริงจากสิ่งที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านที่ถูกอพยพโยกย้ายไปอยู่ในที่ดินจัดสรรของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตอันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนที่สร้างเสร็จแล้วในที่แห่งอื่น ๆ เลย ภาพความจริงนี้ได้รับการนำเสนอขึ้นมาเป็นครั้งแรก โดย อ.สุมิตร ปิติพัฒน์ ในชื่อเรื่อง “การพัฒนาภาคอีสานก่อให้เกิดความทันสมัยหรือการเสียระบบทางสังคม” (2524) โดยเป็นการเข้าไปศึกษาวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงและแปรสภาพชวาณาไทยดั้งเดิมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากคามพยายามของรัฐบาลไทยที่จะพัฒนาให้มีความทันสมัย (modernization) ยิ่งขึ้น โดยการศึกษาที่มุ่งเน้นไปที่กลุ่มประชากรชนบทในจังหวัดขอนแก่น ที่อพยพย้ายถิ่นจากบริเวณน้ำท่วมจากโครงการเขื่อนอุบลรัตน์ ผลของการศึกษาปรากฏว่าราษฎรทั้ง 4,000 ครอบครัว ที่อยู่ในบริเวณน้ำท่วมถึง และต้องอพยพไปตั้งถิ่นฐานทำกินในนิคมสร้างตนเอง ซึ่งกรมประชาสัมพันธ์ จัดสรรที่ดินในเขตป่าสงวนของ อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น และ อ.โนนสัง จ.อุดรธานี ให้เป็นที่ทำกินนั้น ต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงทั้งสภาพทางเศรษฐกิจ และ โครงสร้างของระบบครอบครัวของชาวนาอีสานอย่างสิ้นเชิง

เหตุผลที่มีการหิบบกอ้างถึง ก็คือ การตัดถนน ซึ่งทำให้วิถีชีวิตของชาวอีสานเปลี่ยนไปอย่างมาก เพราะนอกจากจะทำการรับซื้อผลผลิตได้ง่ายขึ้นแล้ว สินค้าและค่านิยมที่มาจากในเมืองก็เข้ามาด้วยเช่นกัน และอิทธิพลจากเมืองนี้จึงมีส่วนในการกำหนดสภาพชีวิตของชาวบ้านมากขึ้น

ในประการแรก จากจำนวน 4,000 ครอบครัวของราษฎรที่ต้องทำการอพยพเข้าไปอยู่ในนิคมที่ได้จัดสรรให้ นั้น ปรากฏว่ามีเพียง 1,734 ครอบครัว หรือประมาณ 9,000 คนเท่านั้นที่ยอมเข้าไปอยู่ในนิคม ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่ไม่มียศบรรดาศักดิ์ในที่ดิน จึงไม่ได้รับค่าชดเชยที่ดินจากรัฐบาล เลยไม่รู้จะหนีไปไหน ต้องยอมมาเสียเงินปลูกสร้างบ้านเรือนและถากถางที่ทำไร่ในนิคม ส่วนที่เหลือบ้างก็ไปซื้อที่ทำกินใหม่จากเงินชดเชยที่ได้รับ และบางส่วนก็ไปบุกเบิกทำไร่ถางป่าใหม่ เนื่องจากไม่พอใจที่รัฐบาลจัดให้เป็นที่แห้งแล้ง ไม่สามารถใช้ทำนาได้ ต้องปลูกพืชอื่นแทน การขาดความอุดมสมบูรณ์ของดิน และการขึ้นลงของราคาผลผลิตที่ไม่คงที่ ทำให้ชาวบ้านต้องตกเป็นลูกหนี้ของแหล่งเงินกู้ทั้งของรัฐบาลและเอกชน ทำให้สมาชิกส่วนหนึ่งต้องอพยพออกไปหารายได้เพิ่มเติมให้กับครอบครัว หญิงสาวในหมู่บ้านต้องเข้าไปหางานทำในเมืองคอยเข้าไปรับจ้างในงานก่อสร้าง พนักงานบริการ คนรับใช้ ตลอดจน โสเภณี ฯลฯ

ระบบครอบครัวเปลี่ยนแปลงไป จากลักษณะการตั้งบ้านเรือนกับพ่อแม่ของฝ่ายหญิงหลังแต่งงานก็ค่อย ๆ หดหายไป กลายเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น เนื่องมาจากที่ดินของนิคมสร้างตนเองที่มีอยู่จำกัด คือ ที่เพาะปลูก 13 ไร่ต่อครอบครัว ซึ่งไม่เพียงพอ ทำให้สมาชิกของครอบครัวต้องออกไปแสวงหาที่เลี้ยงชีพใหม่ นอกจากนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านก็เปลี่ยนไปจากเดิม คือ สนิทสนมช่วยเหลือกัน กลายเป็นทุกคนต้องพึ่งหน่วยงานของทางราชการ เช่น สหกรณ์ ธนาคาร เจ้าหน้าที่ของนิคม ฯลฯ ทำให้เกิดการสลายตัวของระบบการช่วยเหลือซึ่งกันและกันแบบเพื่อนบ้านและญาติ จนทำให้เกิดการสูญเสียระบบครอบครัวผสมขนาดใหญ่ที่อบอุ่น และขาดสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจด้านศาสนาตามมา

ถึงแม้ว่ารัฐบาลจะได้ใช้จ่ายเงินงบประมาณเพื่อสร้างถนน สะพาน สถานีอนามัย โรงเรียน บ่อน้ำ เครื่องสูบน้ำก็ตาม หรือจัดหาแหล่งเงินกู้ให้ ก็ไม่อาจทำให้ราษฎรในนิคมพ้นภาวะหนี้สินได้ จากการสำรวจของ อ.สุมิตร พบว่า ในปี พ.ศ. 2522 กว่าร้อยละ 70 ของครอบครัวที่ถูกสัมภาษณ์ มีหนี้สินตั้งแต่ 5,000 – 12,000 บาท ดังนั้น จึงสามารถกล่าวได้ว่า ผลกระทบจากการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ของรัฐบาล ได้ส่งผลกระทบต่อเงื่อนไขการจกระเบียบทางเศรษฐกิจ ครอบครัว และความสัมพันธ์ทางสังคมอีกด้วย ลักษณะของการผลิตแบบพึ่งตนเอง อาศัยเทคโนโลยีพื้นบ้าน ไม่ผูกพันกับในเมืองมากนักก็เปลี่ยนไป เพราะเมืองกลับกลายเป็นแหล่งที่ชาวชนบทจะหารายได้เพิ่มขึ้น

ความเจ็บปวดของชาวบ้านหรือชาวนาภาคอีสานกลุ่มนี้ได้รับ ก็คือความขมขื่นที่พวกเขาต้องตกเป็นเหยื่อของกระบวนการแปรรูปสังคมไทยจากสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิม ก้าวไปสู่ความ

เป็นสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ เนื่องมาจากความยากจนและการหนีไม่พ้นภาระหนี้สิน ต้องเข้าไปหางานทำในเมืองหรือเข้าไปบุกเบิกป่าเพื่อหาที่ทำกินแหล่งใหม่ ในขณะที่กลุ่มบุคคลที่ได้ประโยชน์มากที่สุดจากการพัฒนาครั้งนี้ ก็คือผู้ที่อยู่อาศัยในตัวเมือง ผู้ซึ่งได้รับพลังงานไฟฟ้า ทำให้สามารถมีเครื่องจักร เครื่องใช้ไฟฟ้า เครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในครอบครัวและโรงงาน ถนนหนทางและรถไฟก็ทำให้การขนถ่ายสินค้าสะดวกขึ้น พ่อค้าจึงรับซื้อและขนส่งสินค้าได้อย่างรวดเร็ว คนชนบทเองก็เข้ามาซื้อสินค้าในเมือง ทำให้การค้าขายในเมืองเจริญขึ้นอีก ดังนั้นความร่ำรวยของพ่อค้าและการขยายตัวด้านอุตสาหกรรมในอีสาน จึงได้มาด้วยความเสียดสีหรือความสูญเสียของชาวไร่ชาวนาทั้งหลาย ถ้าจะมองอีกแง่หนึ่ง ก็กล่าวได้ว่า โครงการพัฒนาความทันสมัยของไทย ทำให้ช่องว่างของความแตกต่างระหว่างพ่อค้าและชาวนา (เมืองและชนบท) กว้างขึ้นกว่าเดิม (สุมิตร ปิติพัฒน์, วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา 1:1 (กรกฎาคม 2524 : 25-52 และบทความเรื่อง “ศึกษาเขื่อนอุบลรัตน์ ความเจ็บปวดของชาวนา”, สยามใหม่ 1:49 (20 มีนาคม 2524) : 32-33)

ภาพความสูญเสียของชาวบ้าน ที่ต้องอพยพออกจากพื้นที่เดิมอันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ ที่ปรากฏในบทความชิ้นนี้ ทำให้ภาพความจริงของเขื่อนที่ได้รับการถ่ายรูปมาจากวาทกรรมต่าง ๆ ของรัฐถูกสั่นคลอน และอาจกล่าวได้ว่า ทำให้ชาวบ้านในบริเวณที่จะมีการสร้างเขื่อนต่าง ๆ ไปในระยะนั้นเกิดความหวาดกลัวและไม่ยอมรับต่อการสร้างเขื่อนเพิ่มมากขึ้น ดังปรากฏใน “การศึกษาเศรษฐกิจและสังคมของชาวบ้าน ที่อยู่ในเขตน้ท่วมจากการสร้างเขื่อนเขาแหลมกาญจนบุรี” โดย กอบกุล ภูธรภรณ์ นักวิจัยของสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หน่วยงานที่ได้รับมอบหมายจากการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ให้เป็นผู้ศึกษาลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนความคิดเห็นของชาวบ้านที่อยู่ในเขตน้ท่วมของโครงการเขื่อนเขาแหลมนี่ ซึ่งผลของการวิจัยพบว่า ชาวบ้านร้อยละ 53.2 ของจำนวนครัวเรือนตัวอย่างในการสำรวจสองอำเภอตอบว่า ไม่อยากให้มีการสร้างเขื่อน ร้อยละ 61.9 ตอบว่า ไม่พอใจที่จะย้ายออกจากที่เดิม ร้อยละ 18.4 ที่ตอบว่าแล้วแต่รัฐบาล ร้อยละ 4.9 แล้วแต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ และร้อยละ 4.5 ที่ให้คำตอบว่า ไม่อยากไป โดยมีเหตุผลที่เรียงลำดับจากมากมาน้อยว่าเกิดจาก การจัดที่อยู่อาศัยในที่ใหม่ ซึ่งอาจก่อให้เกิดปัญหาทางเชื้อชาติ ปัญหาเกี่ยวกับสิทธิการครอบครองที่ดิน ปัญหาการจ่ายค่าชดเชย ปัญหาการเข้าไปอยู่และปรับตัวของราษฎรตามลำดับ (กอบกุล ภูธรภรณ์, วารสารวิจัยสังคม 4 : 1 (มกราคม – กันยายน 2524) : 62-64)

อย่างไรก็ตาม ภาพความสูญเสียของชาวบ้านเหล่านี้ ในระยะนั้นยังไม่มีการศึกษาหรือได้รับการพูดถึงอย่างกว้างขวาง จวบจนย่างเข้าทศวรรษที่ 2530 นี้เอง ที่ภาพความสูญเสียของชาวบ้านได้รับการนำเสนออีกครั้ง ดังจะพบได้จากงานศึกษาและบทความหลายต่อหลายชิ้น อาทิ การศึกษา

ของ อัญญาณ์ โปราณานท์ ที่เสนอต่อคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เรื่อง ผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมสภาพสังคมและเศรษฐกิจท้องถิ่น อันเนื่องมาจากการสร้างอ่างเก็บน้ำเขื่อนภูมิพลกรณีศึกษาพื้นที่ในเขตอำเภอคอยเต่าและอำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่, 2527, การศึกษาและประเมินผลสิ่งแวดล้อมภายหลังการก่อสร้างเขื่อนภูมิพลและเขื่อนสิริกิติ์ เล่ม 1 – 3 ของสถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่นำเสนอต่อการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, 2530, บทความเรื่อง “จากเขื่อนเขี้ยวหาลานถึงเขื่อนแก่งกรุง : บทเรียนที่ผิดพลาดครั้งสำคัญ” ของ วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์ ในสารคดี ปีที่ 6 ฉบับที่ 65 (กรกฎาคม 2533) หน้า 73-83 บทความเรื่อง “คนหลังเขื่อน” ของ เนตรดาว แพทย์กุล ในดีเดค : หมายเหตุแห่งทศวรรษปีที่ 1 ฉบับที่ 3 (พฤษภาคม 2534) หน้า 42-51 ตลอดไปจนถึง “ความล้มเหลวจากการสร้างเขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้า : บทเรียนจากการประเมินผลกระทบต่อที่ผิดพลาด และทางออกเรื่องพลังงานไฟฟ้า” โดยโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ ซึ่งเป็นเอกสารในการประกอบการประชุมเวทีชาวบ้าน 2534 เป็นต้น จนทำให้ภาพความสูญเสียของชาวบ้านเหล่านี้ ได้กลายเป็นประเด็นใหญ่ประเด็นหนึ่งของความสูญเสียอันเกิดจากการสร้างเขื่อน ที่ได้รับการพูดถึงเพื่อเป็นการตอกย้ำความล้มเหลวของโครงการพัฒนาของรัฐ

ส่วนภาพความสูญเสียในด้านอื่น ๆ ของเขื่อน ที่ได้รับการนำออกมาโจมตีหน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบต่อการสร้างเขื่อน ซึ่งก็คือ กรมชลประทานและการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ นั้น ได้แก่ การทำงานที่ผิดพลาดของหน่วยงานดังกล่าว จนก่อให้เกิดความเสียหายต่อสภาพแวดล้อมตามมาดังจะพบได้จากการนำเสนอในบทความเรื่อง “สร้างเขื่อนกั้นน้ำ ประโยชน์เพื่อใคร” ที่เขียนขึ้นโดยนักศึกษาคณะกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม 8 สถาบัน (คอทส.) ลงตีพิมพ์ใน สยามนิกร ฉบับประจำวันที 19 กรกฎาคม 2523 โดยเป็นการกล่าวถึงผลเสียอันเกิดจากการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ทั่วประเทศ ทั้งที่มาจากการทำงานของ กฝผ. และหน่วยงานที่รับผิดชอบด้านต่าง ๆ และที่เกิดโดยไม่ตั้งใจ ว่าก่อให้เกิดผลกระทบดังต่อไปนี้

1. ถนนที่ตัดเข้าสู่เขื่อน ทำให้ป่าที่ดี ๆ ซึ่งมักเป็นบริเวณที่นิยมสร้างเขื่อนต้องหมดไป เพราะเมื่อถนนตัดผ่านไป บรรดาผู้มีอิทธิพล ชาวบ้าน หรือใครก็ได้ที่อยากมีที่ดิน ก็จะเข้าไปจับจอง โดยไม่มีเจ้าหน้าที่เข้าไปตรวจสอบ ทั้งที่เดิมบริเวณนั้นเคยเป็นป่าสงวนมาก่อน โดยยกเส้นทางสายแก่งเรียง-น้ำโจน ซึ่งตัดผ่านป่าเป็นระยะทาง 130 กิโลเมตร ซึ่งในขณะนั้น ป่าบริเวณนั้นถูกบุกรุกไปนับหมื่นไร่แล้ว

2. เมื่อเริ่มทำการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำ ก็จะต้องมีการถางป่าเหนือเขื่อนในบริเวณที่จะถูกน้ำท่วม ซึ่งเรียกว่า การทำไม้เหนือเขื่อน ซึ่งถ้าเป็นการทำแบบ “ตัดหมด” พื้นที่เหล่านี้ก็จะถูกตัดจนเหี้ยนเตียนไปหมด ยังผลให้เกิดความแห้งแล้ง และระบบนิเวศโดยรอบเปลี่ยนแปลงไปเพราะน้ำที่ต้นไม้มันเคยดูดซับจะระเหยไปจนหมด ก่อให้เกิดภาวะฝนแล้งตามมา

ส่วนหน่วยงานที่รับเข้ามาดูแลการตัดไม้ คือ องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (อ.อ.ป.) และ บริษัททำไม้อื่น ๆ ที่ได้รับการขายช่วงจาก อ.อ.ป. ซึ่งจะเลือกตัดไม้เฉพาะต้นที่โตและราคาดี ส่วนไม้ที่เหลือต้นเล็ก ๆ กลับไม่ยอมให้ชาวบ้านไปตัดทำฟืน สิ่งนี้ทำให้ คอทส. ผู้เขียนบทความตั้งข้อสงสัยว่า ไม้เหล่านี้หายไปไหน เพราะถ้าไม้เหล่านี้ถูกน้ำท่วม ก็จะไปรวมกันที่หน้าเขื่อน และเป็นอันตรายต่อตัวเขื่อน นอกจากนี้ป่าไม้ที่เคยอุดมสมบูรณ์ลดลงเหลือร้อยละ 25 ของพื้นที่ทั่วประเทศเท่านั้น เท่ากับว่าไม้ที่จมอยู่ใต้เขื่อน จมอยู่อย่างเปล่าประโยชน์ อีกทั้งยังพบว่ามีกรลักลอบเข้าไปตัดไม้นอกเขื่อนน้ำท่วม โดยร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เช่น ที่เขื่อนศรีนครินทร์ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าสลักพระ เป็นต้น

3. หลังจากที่เขื่อนได้เปิดดำเนินการได้แล้ว อ่างเก็บน้ำไม่เคยมีน้ำเต็มอ่างตามที่ได้มีการคำนวณไว้ล่วงหน้าเลย ซึ่ง คอทส. เห็นว่า ไม่ใช่เพราะสาเหตุฝนแล้ง หรือผลิตไฟฟ้าเกินกำลังเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการออกแบบ เพราะแทนที่จะออกแบบเพื่อการผลิตไฟฟ้าได้ตลอดทั้งวัน ซึ่งแท้จริงแล้วไม่เคยได้มีการใช้ไฟฟ้าจากเขื่อนตลอดทั้งวันเลย เพียงแต่ใช้ในช่วงที่มีความต้องการสูงสุดช่วงเดียวเท่านั้น แต่เขื่อนไม่เคยเก็บน้ำได้เต็มอ่างเลยสักครั้ง ไม่ว่าเขื่อนใด

4. จากรายงานการสัมภาษณ์อธิบดีกรมประมง กล่าวว่า ปลาในแถบอ่าวไทยลดลงไปเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้เป็นเพราะการเก็บกักน้ำมีผลต่อระบบวงจรของสิ่งมีชีวิต อาหารของแพลงตอนที่ปลาใช้เป็นอาหารถูกเก็บกักไว้เหนือเขื่อน แทนที่จะลงสู่ปากแม่น้ำ นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศยังทำให้ปลาบางชนิดที่มีอยู่เหนือเขื่อนสูญพันธุ์ไปด้วย อีกทั้งระบบนิเวศตอนล่างแถบปากแม่น้ำเปลี่ยนไป ทำให้ปีที่ผ่านมาน้ำแถบปากแม่น้ำเจ้าพระยาเค็ม เนื่องจากฝนแล้งและเขื่อนภูมิพลไม่สามารถระบายน้ำได้อย่างเพียงพอ หรือกรณีที่แม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำแม่กลองอยู่ในภาวะเน่าเสีย เพราะน้ำที่ไหลลงสู่ปากแม่น้ำ ไม่เพียงพอที่จะชะล้างความสกปรก

5. เมื่อธนาคารโลก แห่ลงทุนกู้ยืมเงิน เสนอให้มีการขึ้นค่าไฟฟ้า ทางการไฟฟ้าฯ ก็ต้องยอมทำตาม ซึ่ง คอทส. เห็นว่า เท่ากับเป็นการผูกมัดทางเศรษฐกิจ การเป็นหนี้เท่ากับเป็นทาสที่ต้องคอยทำตาม แล้วแต่เจ้าของเงินจะบัญชา

6. การอพยพชาวบ้านของพื้นที่ที่ถูกน้ำท่วม ถูกอพยพไปอยู่แหล่งใหม่ที่ไม่สมบูรณ์เหมือนแหล่งเดิม ดังเช่นที่เกิดขึ้นกับ เขื่อนหลังสวน เขื่อนแก่งกระจาน และเขื่อนศรีนครินทร์

ส่วนผลประโยชน์ที่แท้จริงที่ได้รับจากเขื่อนนั้น ในด้านการชลประทานและพลังงานไฟฟ้า ก็ไม่สามารถได้รับอย่างเต็มที่สมกับราคาที่คุยเอาไว้ก่อนการสร้างเขื่อน โดยได้ยกตัวอย่างการชลประทานของโครงการเจ้าพระยาใหญ่ ที่ต้องอาศัยน้ำจากเขื่อนใหญ่ 2 แห่งคือ เขื่อนภูมิพลและเขื่อนสิริกิติ์ แต่กลายเป็นว่า เขื่อนจะเปิดเดินเครื่องทำการปล่อยน้ำ ก็ต่อเมื่อต้องการผลิตและกระแสไฟฟ้าเท่านั้น ส่วนเขื่อนอุบลรัตน์ ก็บหมดลงพอดี เมื่อสร้างเขื่อนเสร็จจึงไม่มีคลองส่งน้ำเพื่อการ

ชลประทาน ส่วนด้านของไฟฟ้า นั้น ยกตัวอย่างเช่นภูมิพล ที่เมื่อแรกสร้างเขื่อนกล่าวไว้ว่าจะสามารถผลิตได้ 420 เมกกะวัตต์ แต่นั่นก็หมายความว่า จะต้องเดินเครื่องทั้งหมด 6 เครื่องพร้อมกัน แต่ในทางปฏิบัติแล้ว สามารถเดินเครื่องได้เพียง 2 เครื่องเท่านั้น และเมื่อน้ำมันขึ้นราคาครั้งใดค่าไฟฟ้าก็จะขึ้นตามด้วยเช่นกัน เหล่านี้คือสิ่งที่ คอทส. ตั้งข้อกังขาต่อประโยชน์โดยตรงที่ได้รับจากเขื่อน

แต่เหตุใดที่ยังคงมีการสร้างเขื่อนอยู่ตลอดเวลา ทั้งที่เขื่อนก็ไม่สามารถให้ประโยชน์จริง ๆ ได้และยังก่อให้เกิดปัญหาตามมามากมายเช่นนี้ คอทส.ให้ความเห็นเอาไว้ว่าเป็นเพราะ การไฟฟ้าฯ เป็นหน่วยงานใหญ่ หากไม่มีการสร้างเขื่อน ก็ต้องลอยแพคนงานเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังมีความรู้เท่าไม่ถึงการณ์อีกมากในเรื่องของการสร้างเขื่อน ที่คิดว่าเขื่อนคือแหล่งผลิตพลังงานไฟฟ้าราคาถูกที่สุดและหาง่ายที่สุด แต่ขณะเดียวกันก็ละเลยในด้านสิ่งแวดล้อมและผลกระทบที่มีต่อด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบโดยตรง นอกจากนี้ รายงานที่ถูกนำเสนอถึงประสิทธิภาพของเขื่อนของการไฟฟ้าฝ่ายผลิต กลายเป็นสิ่งที่ยอมรับกันภายในว่า เป็นการคิดคำนวณกันอย่างลวก ๆ ของวิศวกร และมีการสำรวจกันอย่างหยาบ ๆ เพื่อที่จะให้ได้ข้อมูลสวย ๆ มาหลอกลวงประชาชน เพื่อจะได้กู้เงินได้ง่ายเข้า ตลอดไปจนถึงแหล่งทุนจากต่างชาติที่ให้อุปถัมภ์เงิน ก็เพื่อที่จะได้เพิ่มผลผลิตซึ่งกลับคืนไปใช้ในรูปดอกเบี้ยของเจ้าของเงิน และยังสามารถขายส่งเทคโนโลยี คนงานตลอดจนวัตถุดิบต่าง ๆ จากบรรดาเจ้าของเงินกู้ด้วย (คอทส., สยามนิกร 4: 160 (160 กรกฎาคม 2523) : 24 – 28)

เนื้อหาจากบทความดังกล่าว ยังผลให้ความน่าเชื่อถือของหน่วยงานที่เป็นกระบอกเสียงให้รัฐในเรื่องเขื่อน ซึ่งโดยเฉพาะได้แก่ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ถูกทำลายลง ทั้งในด้านความไม่เป็นจริงของตัวเขื่อนในด้านต่าง ๆ ความสูญเสียอันก่อให้เกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตของผู้คน ความไม่น่าไว้วางใจของเจ้าหน้าที่รัฐ ที่อาจมีผลประโยชน์ส่วนตนแอบแฝงอยู่เบื้องหลังการสร้างเขื่อน สิ่งเหล่านี้ได้กลายเป็นสิ่งที่บั่นทอนความจริงของเขื่อนในด้านการพัฒนาและทำให้ภาพลักษณ์ใหม่อีกภาพหนึ่งของเขื่อนก่อตัวขึ้นมา นั่นคือ ภาพลักษณ์แห่งความสูญเสียอันเกิดจากการพัฒนานั้นเอง ภาพลักษณ์ของความสูญเสียเหล่านี้ ได้รับการเสริมสร้างจนกลายเป็นความจริงอันใหม่ของเขื่อน ผ่านทางวาทกรรมจำนวนมาก ในระยะเวลาต่อมา ที่สามารถสันตะเทือนเวทีของความจริงของภาพลักษณ์ในด้านการพัฒนาดังกล่าว ดังปรากฏในเวทีการต่อสู้ของวาทกรรมทั้ง 2 ฝ่ายดังกล่าว ในกรณีของเขื่อนปากมูล

จนถึงในขณะนี้ บทสรุปของความจริงในเรื่องเขื่อนจึงยังไม่มีอะไรที่แน่นอน เพราะความคิดที่ถูกแบ่งออกเป็น 2 ฝ่ายดังกล่าว ยังคงต่อสู้ช่วงชิงพื้นที่ทางความจริงของเขื่อนกันอยู่ในขณะที่ฝ่ายที่เห็นด้วยกับการสร้างเขื่อนส่วนใหญ่ยังคงเป็นหน่วยงานของรัฐบาล ซึ่งยังคงกุมอำนาจในสถาบันหลักต่าง ๆ ของชาติ แต่ในขณะเดียวกัน ฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยกับการสร้างเขื่อน ซึ่งได้แก่ นัก

อนุรักษ์ นักพัฒนาองค์กรเอกชน และชาวบ้าน ต่างเร่งผลิตวาทกรรมออกมาเป็นจำนวนมาก และนับวันก็ยิ่งทวีจำนวนมากขึ้นและมากขึ้น โอกาสที่จะทำการสร้างเขื่อนขึ้นในประเทศไทยก็กระทำได้ยากขึ้นตามลำดับ ดังนั้น เวทีของการต่อสู้ในเรื่องเขื่อนจึงยังคงไม่จบสิ้นและยังคงต้องต่อสู้ต่อไปในอนาคตในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ของการพัฒนา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

บทสรุป

นับเป็นเวลาสี่สิบกว่าปีแล้ว คำว่า “การพัฒนา” กลายเป็นที่มาของความขัดแย้งในสังคมไทยอย่างไม่มีทีท่าว่าจะจบสิ้น ฝ่ายรัฐบาลมองว่าการพัฒนาเป็นสิ่งที่ดี จะทำให้ประเทศมั่งคั่ง ประชาชนอยู่ดีกินดี มีมาตรฐานการครองชีพสูงเท่ากับประเทศที่ “พัฒนา” แล้ว จะต้องเดินหน้ามุ่งสู่การสร้างความสำเร็จเติบโตทางเศรษฐกิจต่อไปเพื่อสร้างความมั่นคงทางวัตถุ ในขณะที่เดียวกัน จะต้องสร้างโครงการพัฒนาต่าง ๆ อาทิ เชื้อเพลิง โรงงานผลิตพลังงานไฟฟ้า ฯลฯ ต่อไป ทั้งนี้เพื่อเป็นหลักประกันความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าของทุก ๆ คน แต่ฝ่ายภาคประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชนรวมทั้งนิสิตนักศึกษา ปัญญาชนบางส่วน ก็มองว่า วาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทยเป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดการทำลายสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตของผู้คน ก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมนานัปการ ความคิดเห็นดังกล่าวนี้จึงนำไปสู่การปฏิเสธแนวคิดการพัฒนาของรัฐ ความคิดเห็นที่ขัดแย้งกันทั้งสองฝ่ายนี้ต่างก็พยายามขับเคี่ยวกัน เพื่อให้ความคิดของตนกลายเป็นความจริงที่คนในสังคมยอมรับได้มากที่สุด คำว่า “การพัฒนา” ในปัจจุบัน จึงกลายมาเป็นเวทีของการช่วงชิงการนิยามความจริงของบรรดาวาทกรรมต่าง ๆ ที่ถูกผลิตออกมาจากความคิดทั้งสองดังกล่าว

หากย้อนกลับไปเมื่อสามสิบกว่าปีที่ผ่านมา ซึ่งเป็นช่วงที่วาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทยออกมาโดดเด่นบนเวทีตามลำพัง “การพัฒนา” ถูกทำให้เป็นความจริงโดยไม่ต้องตั้งข้อสงสัย โดยอำนาจของรัฐ วาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทยจึงถูกผลิตออกมาผ่านงานเขียนหรือการพูดผ่านกระบอกเสียงต่าง ๆ ของรัฐ อาทิ แผนนโยบายแม่บททางเศรษฐกิจ หนังสือของหน่วยราชการต่าง ๆ เช่น การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย กรมชลประทาน หน่วยงานของกระทรวงมหาดไทยและแม้กระทั่งบทความทางวิชาการของสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ส่งผลให้การพัฒนากลายเป็นสิ่งที่ดีในตัวของมันเอง ไม่มีใครกล้าตั้งข้อสงสัย อย่างไรก็ตาม อำนาจของวาทกรรมดังกล่าวก็เริ่มถูกตั้งข้อสงสัยจากบรรดานิสิต นักศึกษา นักวิชาการ ตั้งแต่ช่วงเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และต่อมาก็พัฒนาเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนต่าง ๆ วาทกรรมของนักศึกษา นักวิชาการ และนักพัฒนาองค์กรเอกชนเหล่านี้ ต่างพยายามสะท้อนภาพของชาวบ้าน ผู้อยู่เบื้องหลังโครงการพัฒนาต่าง ๆ หรือผู้ที่ได้รับการขนานนามว่าเป็น “ผู้เสียสละเพื่อการพัฒนา” ว่าต้องประสบปัญหาต่าง ๆ อย่างไร ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนนำไปสู่การสั่นคลอนอำนาจของวาทกรรมพัฒนาของรัฐ

วาทกรรมทวนกระแสเหล่านี้ พยายามช่วงชิงการนิยาม ด้วยการนำเสนอภาพ “การพัฒนาแบบยั่งยืน” ที่เสนอให้มีการกลับไปให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาชาวบ้านในการรักษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่กำลังถูกทำลายด้วยการพัฒนากระแสหลักอยู่ในปัจจุบัน ภาพของ “ชาวบ้าน” หรือ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ดังกล่าว จึงเป็นภาพที่ถูกวาดขึ้นอย่างสวยงาม และให้เป็นข้อตรงข้ามกับภาพของ “รัฐ” และ “ความรู้สมัยใหม่” ที่กลายมาเป็นผู้จัดวางความเจริญก้าวหน้าของสังคมอันเป็นปรัชญาพื้นฐานของการพัฒนา ด้วยการทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ที่ถือว่าเป็นต้นทุนของการพัฒนามาทุกยุคทุกสมัย นอกจากนี้ วาทกรรมการพัฒนาแบบยั่งยืนนี้ยังวาดภาพให้ป่ากลายเป็น “ความหลากหลายทางชีวภาพ” เป็นแหล่งของความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรหลายชนิด ฯลฯ ภาพของป่าที่ได้รับการวาดขึ้นนี้ ยังทำให้โครงการพัฒนาซึ่งเป็นสิ่งที่จะต้องก่อสร้างในเขตป่า กลายเป็นตัวเลวร้ายที่คอยแต่จะทำลายความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ แหล่งที่จะเกื้อกูลให้คุณภาพชีวิตของมนุษย์ดีขึ้น “ป่า” และ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” จึงเป็นสิ่งที่ได้รับการเขียนขึ้นอย่างสวยงาม ในกรอบของวาทกรรมการพัฒนาแบบใหม่ หรือการพัฒนาแบบยั่งยืนนี้

ดังนั้น “เขื่อน” “ป่า” และ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” จึงเป็นภาพความจริงที่ได้รับการสร้างขึ้นเช่นเดียวกันในกระบวนการทางวาทกรรมของทั้งสองฝ่าย และถึงแม้ว่าอำนาจในการนิยามความจริงในเรื่องการพัฒนา จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ส่วนใหญ่จะยังคงเป็นการครอบครองของวาทกรรมฝ่ายรัฐ ผู้มีอำนาจสูงสุดทุกยุคทุกสมัย แต่วาทกรรมย่อยที่ออกมาท้าทายการพัฒนาของรัฐ ที่ถึงแม้จะเป็นเพียงการพูดหรือการเขียนของนักพัฒนาองค์กรเอกชน นักวิชาการ และนักศึกษาบางกลุ่มซึ่งไม่มีอำนาจใด ๆ ที่จะไปต่อรองกับรัฐได้อย่างเท่าเทียม แต่วาทกรรมทวนกระแสเหล่านี้ ก็กำลังโน้มนำไปสู่การครอบครองอำนาจมากขึ้นตามลำดับ ด้วยการใช่วิธีการเดียวกันกับวาทกรรมกระแสหลักในการเขียนความจริงของฝ่ายตน จากการศึกษาวิธีการในการเขียนของวาทกรรมทั้งสองฝ่ายนี้ พบว่า ภาพความจริงต่าง ๆ ที่วาทกรรมทั้งสองฝ่ายสร้างขึ้น ได้รับการเขียนด้วยวิธีการที่คล้ายคลึงกัน ไม่ว่าจะเป็นการบรรยายด้วยภาษาที่สวยงามและน่าถวิลหา หรือการยืนยันความเป็นจริงของสิ่ง ๆ นั้นด้วยรูปถ่าย การใช้ภาษาแบบนักวิชาการเพื่อทำให้เกิดความน่าเชื่อถือ หรือแม้แต่การเขียนด้วย โครงร่างแบบประวัติศาสตร์สมัยใหม่ที่แสดงให้เห็นและทำให้เชื่อในพัฒนาการที่ต่อเนื่องและเป็นความเจริญก้าวหน้าของสังคมมนุษย์ เป็นต้น วิธีการในการเขียนตัวบทเรื่อง การพัฒนาเหล่านี้ กล่าวได้ว่า เป็นยุทธวิธีที่มีประสิทธิภาพในการส่งให้ภาพที่วาทกรรมทั้งสองฝ่ายวาดขึ้น กลายเป็น และได้รับการตระหนักถึงว่าเป็นความจริง ด้วยเหตุนี้ เวทีของวาทกรรมเรื่องการพัฒนาในปัจจุบัน จึงกลายเป็นเวทีของความขัดแย้งระหว่างภาพความจริงที่วาทกรรมทั้งสองฝ่ายวาดขึ้นมา และวาทกรรมทั้งสองฝ่ายดังกล่าวนี้ กำลังขบเคี้ยวกัน เพื่อที่จะทำให้อภาพความจริงของฝ่ายตนนำไปสู่การครอบครองพื้นที่ของความจริงในเรื่องการพัฒนาได้มากที่สุด

อย่างไรก็ตาม แม้ผู้ศึกษาจะมองว่าทั้งสองฝ่ายยังคงอยู่ภายใต้อิทธิพลของวาทกรรมการพัฒนา ซึ่งจะทำให้ไม่สามารถหลุดออกจากความขัดแย้งต่อสู้กันได้ แต่ผู้ศึกษาก็พบว่า วาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทยนั้น ได้ใช้อำนาจผูกขาดการกำหนดหรือสร้างความหมายให้กับ “การพัฒนา” มาโดยตลอด และเนื่องจากมีรากฐานทางปรัชญาความคิดหรือกระบวนทัศน์ที่ผูกติดกับแนวคิดหลัก ๆ สามประการ คือ 1. หลักที่ว่ามนุษย์เป็นนายเหนือธรรมชาติ เพราะฉะนั้น ธรรมชาติจึงเป็นเพียงวัตถุดิบในการผลิต หรือเป็นเพียงเครื่องรองรับความต้องการอันไม่รู้จักจบสิ้นของมนุษย์ 2. หลักความเชื่อมั่นในการใช้ความรู้ทางเทคนิควิทยาการเอาชนะเหนือทั้งธรรมชาติและเพื่อนมนุษย์ เพื่อมนุษย์และสังคมมนุษย์จะพัฒนาก้าวหน้าไปเรื่อยๆ สู่สภาวะที่สมบูรณ์พร้อมในอนาคต 3. หลักความเชื่อในเรื่องความอยู่รอดของผู้แข็งแรงเหมาะสมที่สุด

ดังนั้น ในทัศนะของผู้ศึกษาแล้ว เห็นว่าจะต้องรื้อทำลายวาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทย โดยการโยนทิ้งหรือ “เลิกรู้” (unlearn) แนวคิดการพัฒนา พร้อม ๆ กับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (paradigm shift) หรือแตกหักทางญาณวิทยา (epistemological break) ต่อรากฐานทางปรัชญาความคิดหลัก ๆ สามประการข้างต้น ซึ่งเป็นผลผลิตทางปัญญาของยุครู้แจ้ง (age of enlightenment) ทั้งสิ้นแล้วหาหนทางสร้างค่านิยม/ความหมายชุดใหม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยให้เกิดสันติประชาธรรมขึ้นมา โดยที่ไม่จำเป็นต้องเอ่ยถึงคำว่า “การพัฒนา”

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กรมชลประทาน, กระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ. หนังสือที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเปิด “เขื่อนภูมิพล”. 17 พฤษภาคม 2507 กรุงเทพมหานคร : แผนกแผนภาพและการพิมพ์ กองวิชาการ กรมชลประทาน, 2507.

กรมชลประทาน. หนังสือที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์เขื่อนสิริกิติ์. 27 กุมภาพันธ์ 2514 กรุงเทพมหานคร : แผนกแผนภาพและการพิมพ์ กองวิชาการ กรมชลประทาน, 2507.

กนกศักดิ์ แก้วเทพ. “การพัฒนาประเทศจากแผนพัฒนา ฉบับที่1-7 : บทวิเคราะห์ทางยุทธศาสตร์,” ใน วิธีวิทยาศาสตร์สังคมไทย : วิธีใหม่แห่งการพัฒนา จตุรงค์ บุญรัตนสุนทร (บรรณาธิการ.). พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร : โครงการส่งเสริมองค์กรพัฒนาเอกชน ไทย, 2537.

กาญจนา แก้วเทพ. การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนโดยถ่อมมนุษย์เป็นศูนย์กลาง. กรุงเทพมหานคร : สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2530.

กาญจนา แก้วเทพ. การพัฒนากับบ้านเมือง. กรุงเทพมหานคร : สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, ม.ป.ป.

เกษียร เตชะพีระ. “ความอับจนของ TRADE OFF”, นexusสุดสัปดาห์. 8 : 420 (19-25 เมษายน 2543) : 22-23

กิตติพร ใจบุญ. ความจริงในเรื่องเขื่อน บทศึกษาการปฏิบัติการทางวาทกรรมในสังคมไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2490-2537. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538.

กุस्ताฟ เอสดิฟา. “การพัฒนา (Development) .” ใน ศัพท์พัฒนา : คู่มือความรู้สู่อ่านจ. นันทนา บรรพศิริโชติ และสุริชัย หวันแก้ว บรรณาธิการแปล. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

กุหลาบ สายประดิษฐ์. อดีตที่เป็นบทเรียน. กรุงเทพมหานคร : กลุ่มแสงเทียน, 2522.

กอบกุล ภูธรารักษ์. “การศึกษาเศรษฐกิจและสังคมของชาวบ้านที่อยู่ในเขตน้ำท่วมจากการสร้างเขื่อนเขาแหลม กาญจนบุรี.” วิจัยสังคม 4: 1 (มกราคม-กันยายน 2524) : 47-81.

“เขื่อนสิริกิติ์.” เสรีภาพ 18 : 7 (2512) : 4- 9

จำลอง พิศนาคะ, ประวัติยอดขุนพลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์. กรุงเทพมหานคร : ธนบรรณ จำกัด, 2525

- ฉลาดชาย รมิตานนท์. “วัฒนธรรมกับความหลากหลายทางชีวภาพ.” ในความหลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน. วิวัฒน์ คติธรรมนิษฐ์ (บรรณาธิการ). กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536.
- เฉลิม มลิตา. รัฐประหาร พ.ศ. 2500 ในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ แผนกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. วิวัฒนาการทุนนิยมไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2540.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาชนบท, 2537.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.
- ฉันทนา บรรพศิริโชติ. “ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรในภาคตะวันออก : การสำรวจองค์ความรู้.” ใน พลังชีวิตของชุมชนในการจัดการทรัพยากรสถานการณ์ในประเทศไทย. อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บรรณาธิการ). กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543.
- ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. การเมืองมนุษย์ : รัฐศาสตร์ทวนกระแส. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2528.
- ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. “คำนำ,” ใน นิเวศวิกฤต ความรู้และวิาทะ : ยศสมบัติและอัมมาร สยามวาลา. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บรรณาธิการ). กรุงเทพมหานคร : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2541.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. รัฐกับสังคมไทย : ไตรลักษณ์รัฐในพหุสังคมสยาม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. 100 ปีแห่งการปฏิรูประบอบราชาธิปไตย : วิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง กรุงเทพมหานคร : โครงการฝ่ายเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิชและกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. สิ่งแวดล้อมกับความมั่นคง : ความมั่นคงของรัฐกับความไม่มั่นคงของราษฎร. กรุงเทพมหานคร : สถาบันความมั่นคงนานาชาติ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.

- ไชยันต์ ไชยพร. “สังคมศาสตร์วิกฤต วิกฤตสังคม,” ใน สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 17 : 2 (มกราคม – มิถุนายน 2538), 51-73.
- ไชยันต์ ไชยพร. ชีวิตและความตายของปรัชญาการเมืองในยุควิทยาศาสตร์ตอนที่หนึ่ง ในรัฐศาสตร์สาร. 20 : 3, 2541.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. รัฐศาสตร์ การบริหารรัฐกิจ ทฤษฎี: หนึ่งทศวรรษรัฐศาสตร์แนววิพากษ์. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, 2540 ก .
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. การบริหารรัฐกิจเปรียบเทียบ : บทสำรวจพรมแดนแห่งความรู้แนววิพากษ์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540 ข .
- ทวีศักดิ์ เผือกสม. การปรับตัวทางความรู้, ความจริง และอำนาจของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2325-2411. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- ทักษ์ เกลิมเตียรณ. การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ. แปลโดย พรรณี นัตรพลรักษ์ และ ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.
- ทักษ์ เกลิมเตียรณ. “ความคิดทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และระบบการเมืองแบบพ่อขุนอุปถัมภ์.” ใน รักเมืองไทย. สมบัติ จันทรวงศ์และรังสรร ธนะพรพันธุ์ (บรรณาธิการ.). กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2519.
- ธนาคารระหว่างประเทศเพื่อการบูรณะและวิวัฒนาการ. โครงการพัฒนาของรัฐสำหรับประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : กองพิมพ์สลากกินแบ่งรัฐบาล, 2503.
- ชเนศ วงศ์ยานนาวา. การวิเคราะห์ซบเจก (subject) : ทฤษฎีที่ไร้ทฤษฎีว่าด้วยอำนาจของมิเชล ฟูโก. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์วิจัย คณะรัฐศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.
- ธงชัย วินิจจะกูล. รายงานโครงการวิจัยเสริมหลักสูตร เรื่องวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์แบบวงศาวินิยา (Genealogy). คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. “ทิมหมัดให้ถูกเป้า”, มติชนรายวัน (12 พฤษภาคม 2543) : 6
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. “ปัญหาฟ้าทวยของสังคมไทย : ใครจะได้อะไร? อย่างไร?”, รายงานประกอบการประชุมบนหนทางสู่นาคค. ชลบุรี : ม.ป.ท., 2536.
- เนตรดาว แพทย์กุล. “คนหลังเขื่อน” ดิเคด : หมายเหตุแห่งทศวรรษ. 1:3 (พฤษภาคม 2534) : 38-51.
- บันทึกจากหลังสวน. สารสิ่งแวดล้อม 4:3 (พฤษภาคม-มิถุนายน 2521) 9:13
- ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ์. อนุสาร อ.ส.ท. 8:4 (พฤศจิกายน 2510) : 69
- ประชาสัมพันธ์ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. “เขื่อนอเนกประสงค์”, 2533. เอกสาร

- ประชัน รักพงษ์. การศึกษาบทบาททางการเมืองในระบบรัฐสภาของรัฐบาลทหารและรัฐบาลพลเรือนในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
- ประกาศ ปันตบแต่ง. หมู่บ้านไทยในบริบทของการพัฒนา : ศึกษากรณีหมู่บ้านประกวด. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
- ประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พ.ศ. 2505-2506. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2507
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. “ทฤษฎีชนชั้นกลาง.” เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการประจำปีครั้งที่ 3 ชนชั้นกลางกับการพัฒนาประชาธิปไตยในประเทศไทย. 18-19 พฤศจิกายน “ไปดูเขาสร้างเขื่อนแก่งกระจาน”. เสรีภาพ 111 (พ.ศ. 2508) : 16-20
- พระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา. “ประเทศไทยในกระแสโลกาภิวัตน์,” มติชนรายวัน (25 ตุลาคม 2543) : 2
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). มองสันติภาพโลกผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์ กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด, 2542.
- พิบูลย์ ลิมปประภัทร. “ใครเป็นผู้ได้รับบริการของรัฐวิสาหกิจประเภทสาธารณูปโภค” ในประเทศไทยคือกรุงเทพฯ. น. 7(1) คณะเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์, 2526.
- พิชิต แท้ประสิทธิ์และคณะ. “ความล้มเหลวจากการสร้างเขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้า : บทเรียนจากการประเมินผลกระทบที่ผิดพลาด และทางออกเรื่องพลังงานไฟฟ้า.” เอกสารประกอบการประชุมเวทีชาวบ้าน' 34 วิฑูรย์ ปัญญากุล บรรณาธิการ จัดโดย กป.อพช., ศูนย์ศึกษาการพัฒนาสังคม, ศูนย์เศรษฐศาสตร์การเมือง 8-17 ตุลาคม 2534.
- พรทิพย์ บุญครองและคณะ. “การจัดการทรัพยากรน้ำของท้องถิ่น.” เอกสารประกอบการประชุมเวทีชาวบ้าน' 34 วิฑูรย์ ปัญญากุล บรรณาธิการ จัดโดย กป.อพช., ศูนย์ศึกษาพัฒนาสังคม, ศูนย์เศรษฐศาสตร์การเมือง 8-17 ตุลาคม 2534.
- พริตจ็อฟ คาปรั้า. จุดเปลี่ยนแห่งทศวรรษ เล่มที่ 1,2 และ3 .แปลโดยพระประชา ปสนนธมโม พระไพศาล วิสาโล สันติสุข โสภณสิริ และรสนา โตสิตระกูล. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง, 2539.
- ไพฑูรย์ เครือแก้ว. คู่มือสำหรับนักพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, 2506

ประวัติผู้เขียน

นาย ชาตรี เพ็ญศรี เกิดวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2514 ที่อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน สำเร็จการศึกษาปริญญาตรีรัฐศาสตรบัณฑิต สาขาการเมืองการปกครอง ภาควิชาการเมืองการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในปีการศึกษา 2539 และเข้าศึกษาต่อในหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. 2540

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- ม.ร.ว. ชนม์สวัสดิ์ ชมพูนุท, ชีวิตและงานของสฤณี ธารรัชต์ จอมพลผู้พิชิต. กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์บันดาศาสน์, ม.ป.ป.
- เมธี ครองแก้ว และภาวดี ทองอุไร. “ความไม่สมดุลระหว่างการพัฒนาเกษตรกรรมกับอุตสาหกรรม” ใน เศรษฐกิจไทย : บนเส้นทางแห่งสันติประชาธรรม. น. 937-974 นิพนธ์ พัว พงศกร และรังสรรค์ ธารพรพันธุ์ (บรรณาธิการ.), กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.
- ยศ สันตสมบัติ. ท่าเกวียน บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชนวนาไทยท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม. กรุงเทพมหานคร : คบไฟ, 2539.
- ยศ สันตสมบัติ. ความหลากหลายของชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อพัฒนาอย่างยั่งยืน. เชียงใหม่ : นพบุรีการพิมพ์, 2542.
- ยศ สันตสมบัติ. “นิเวศวิฤกษ์กับยุทธหัตถีเชิงกระบวนทัศน์ในสังคมไทย” ใน จินตนาการสู่ปี 2000 : นวัตกรรมเชิงกระบวนทัศน์ด้านไทยศึกษา. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บรรณาธิการ.) กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2539.
- รังสรรค์ ธารพรพันธุ์. “เว็นวนรรค...WTO,” ผู้จัดการรายวัน (19 ตุลาคม 2543) : 6
- รังสรรค์ ธารพรพันธุ์. กระบวนกรกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทย : บทวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมือง พ.ศ. 2475-2530. กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2532.
- รังสรรค์ ธารพรพันธุ์ และสมบุญ สิริประชัย, บรรณาธิการ. ทฤษฎีการพึ่งพากับสังคมเศรษฐกิจไทย. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.
- รังสรรค์ ธารพรพันธุ์. อนิจลักษณะของเศรษฐกิจไทย กรุงเทพมหานคร : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2536.
- รังสรรค์ ธารพรพันธุ์. ระบบเศรษฐกิจไทย : ลักษณะและปัญหา กรุงเทพมหานคร : โครงการส่งเสริมองค์กรพัฒนาเอกชนไทย, 2537.
- รังสรรค์ ธารพรพันธุ์. สังคมเศรษฐกิจไทยในทศวรรษ 2550 : ยุทธศาสตร์การพัฒนาในกระแสโลกาวัต. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไฉไล, 2540.
- วรินทร์า วัชรสิงห์. เรื่องของน้ำ. หนังสือส่งเสริมการอ่านระดับมัธยมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ. กรุงเทพมหานคร : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2523.
- วิสุทธ์ ใบไม้. “ทรัพย์สินทางชีวภาพของชาติ : ทางเลือกใหม่ในการพัฒนาแบบยั่งยืน.” ใน ความหลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์ บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536 : 31 – 50.

- วีรพงษ์ รามางกูร. “ต้องถอยเพื่อธุรกิจอีกครั้ง.” เนชั่นสุดสัปดาห์. 9 : 343 (25 กันยายน – 1 ตุลาคม 2543) : 14
- วีระ สมบูรณ์. มิติแห่งความคิดคำนึง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2531
- วีระ สมบูรณ์. ความไม่รู้ไร้พรมแดน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2541
- ศรชัย เขียวอ้าย. “ชีวิตคนหลังเขา” บทพิสูจน์ 26 ปีเชื่อนภูมิพล.” สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ 36 : 52 (10-16 มิถุนายน 2533) : 17-19.
- “ศึกษาเชื่อนอุปถัมภ์ ความเจ็บปวดของชาวนา” สยามใหม่ 1:49 (20 มีนาคม 2524) :32-33
- สารสิ่งแวดล้อม ฉบับพิเศษวันสิ่งแวดล้อมโลก .(5 มิถุนายน 2521) : 23-27
- สินธุ ดวงทอง. “ประโยชน์จากเชื่อนภูมิพล.” เสรีภาพ 19 : 3 (2513) : 16-21. “สู่ภูพานถิ่นทะเลสาบของอีสาน.” อนุสารอ.ส.ท. 6:8 (มีนาคม 2509) : 28-31 และ 44-47.
- สุมิตร ปิติพัฒน์. “การพัฒนาภาคอีสานก่อให้เกิดความทันสมัยหรือที่เสียระบบทางสังคม.” วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา 1:1 (กรกฎาคม 2524) : 25-52.
- เสกสรร ประเสริฐกุล. “อำนาจการเมือง วิกฤตเศรษฐกิจ และทางออกของประชาชน, มติชนรายวัน (15 ตุลาคม 2543) : 2,4,6
- เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. “พัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมในประเทศไทย : แง่คิดเกี่ยวกับพลวัตทางการเมืองและการพัฒนาประชาธิปไตย,” ใน วิพากษ์สังคมไทย, ฉลองสุนทราวาณิชย์ (บรรณาการ.). กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย และสำนักพิมพ์อัมรินทร์, 2538.
- เสน่ห์ จามริก. สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา. กรุงเทพมหานคร : คบไฟ, 2537.
- เสน่ห์ จามริก. สิทธิชุมชน : การกระจายอำนาจจัดการทรัพยากร. วารสารนิเวศวิทยา 20 (มกราคม – เมษายน), 2536.
- เสน่ห์ จามริก. “ประชาธิปไตย : ระหว่างรูปแบบกับเนื้อหา,” ใน วารสารธรรมศาสตร์ 19 : 1 (มกราคม – เมษายน 2530), น. 18-9.
- เสน่ห์ จามริก. การเมืองไทยกับการพัฒนาการรัฐธรรมนูญ. พิมพ์ครั้งที่ 2 (แก้ไขเพิ่มเติม). กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการดำรงสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2540
- เสน่ห์ จามริก. ฐานคิดสู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : โครงการวิถิทรรศน์, 2541.
- เสรี พงศ์พิศ. “วัฒนธรรมกับการพัฒนาชนบท”. วารสารวัฒนธรรมไทย 29:11 (กุมภาพันธ์ – พฤษภาคม 2533) : 25-35.
- สำนักงานพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ สำนักงานกรัฐมนตรี. แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504 – 2509. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานนายกรัฐมนตรี, 2504.

- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2510 – 2514. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานนายกรัฐมนตรี, 2510.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 พ.ศ. 2515 – 2519. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานนายกรัฐมนตรี, 2515.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 พ.ศ. 2520 – 2524. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานนายกรัฐมนตรี, 2520.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 พ.ศ. 2525 – 2529. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานนายกรัฐมนตรี, 2525.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 พ.ศ. 2530 – 2534. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานนายกรัฐมนตรี, 2530.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 พ.ศ. 2535 – 2539. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานนายกรัฐมนตรี, 2515.
- อนุสรณ์ ลีมนณี. ที่มาด้านโครงสร้างของนโยบายการร่วมมือระหว่างรัฐและทุน : การวิเคราะห์เชิงเศรษฐกิจการเมือง. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, 2539.
- อนันท์ กาญจนพันธุ์, มิ่งสรรพ์ ขาวสะอาด, วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า : กรณีศึกษาภาคเหนือตอนบน. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนา, 2538
- อาจศึก ดวงสว่าง. “ประวัติชีวิต ๆพลๆ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์” ใน ประวัติและผลงานของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2507
- อุทิศ นาคสวัสดิ์, รายงานผลการวิจัยเรื่องสภาวะสังคมและเศรษฐกิจของประชาชนในเขตพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพมหานคร : กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, 2508
- อุกฤษฏ์ ปัทมานันท์. สหรัฐอเมริกากับนโยบายเศรษฐกิจไทย (1960-1970). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.
- อุทัย คุลเกษม. วัฒนธรรมสำหรับองค์กรพัฒนาเอกชนกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2533.
- อุทัย อนันตสมบูรณ์. สารประชาชน. 185 (14 มกราคม 2511) : 44

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. ความเปลี่ยนแปลงของสำนักทางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึง พ.ศ. 2475. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.

ภาษาอังกฤษ

Bartlett, Robert C. "On the decline of contemporary political studies," 269-298. In The Review of Politics 58/2 (spring).

Black, Cyril E. Comparative Modernization. New York : The Free Press, 1960.

Cardoso, Fernando H. and Euzo Faletto. Dependency and Development in Latin America. Berkelay : University of California Press, 1979.

Chatthip Nartsupha. "The community culture school of thought." In Manus chitakasem and

Andrew Turton, eds., Thai Constructions of Knowledge. London : School of Oriental and African Studies, 1991.

Cole, Sam. "Contending voices : Futures, culture and development." In Futures 27/4 (May), 1995 : pp. 473-481.

Demaine, Harvey. "Kanpatthana : Thai Views of Development." In context. Meaning and Power in Southeast Asia. Mark Hobart & Robert H. Taylor, edited. New York : Cornell Southeast Asia Program. : pp. 93-114.

Dreyfus, Hubert & Rabinow, Paul. Beyond Structuralism and Hermeneutics. Chicago Press, 1981.

Easton, David. The Political System. New York : Knopf, 1953.

Foucault, Michel. "Nietzsche, Genealogy, History." In Language, Counter-Memory. Pratices : Selected Essays and Interviews. ed. by Donald F. Bouchard. Ithaca : Cornell University Press, 1977.

Foucault, Michel. Power / Knowledge : Selected Interviews and Other Writings 1972-1977. ed. by Colin Gordon. New York : Pantheon, 1980.

Foucault, Michel. The History of Sexuality Vol 1 : An Introduction. New York : Random Hose, 1978.

- Foucault, Michel. "The Order of Discourse." Translated by Ian Mcleod. In Untying the Text. pp. 48-78. Edited by Robert Young. London & New York : Routledge & Kegan Paul Ltd. 1981.
- Frank, Andve Gunder. Capitalism and Underdevelopment in Latin America : Historical Studies of Chile and Brazil. New York : Monthly Review Press, 1967.
- Frank, Andve Gunder . "the Development of Underdevelopment." In Wilber, ed., 1973.
- Fukyama, Francis. "Social capital and the global economy." In Foreign Affairs 74/5 (Sept./Oct.), 1995.
- Ghia, Dharam, ed. Development and Environment : Sustaining People and Nature. Oxford : Blackwell Publishers, 1994.
- Higgot, Richard A. "From Modernization Theory to Public Policy : Continuity and Change in the Political Science of Political Development." In Studies in Comparative International Development 15/4 (Winter), 1980.
- Huntington, Samuel P. "The clash of civilization?" In Foreign Affairs (72/3 (Summer), 1993.
- Jacobs, Norman. Modernization without Development : Thailand as an Asian case Study. New York : Praeger Publisher, 1971.
- Lasswel, Harold. Politics : Who Gets What, When, How. New York : Mc Graw-Hill, 1936.
- Lemert, Charles C. & Gillan, Garth. Michel Foucault : Social Theory and Transgression. New York : Columbia University Press, 1982.
- Nisbet, Robert. History of the Idea of Progress. New York : Basic Books, 1980.
- Parajuli, Pramod. "Power and knowledge in development discourse : new social movement and the state in India," International Social Science Journal. February 1991
- Polanyi, Karl . The Great Transformation : The Political and Economic Origins of Our Time. Boston : Beacon Press, 1957.
- Rostow , w.w. The Stages of Economic Growth : A Non-Communist Manifesto Cambridge: Cambridge University Press, 1960. pp .1-7.
- Sachs , Wolfgang . Development : The Rise and Decline of an Ideal, 2000. paper.
- Turton, Andrew. "The Current Situation In the Thai country side." Journal of Contemporary Asia, Vol. 8 No.